

13000

EL DÜZGÜLƏRİ ELAT SÖYLƏMƏLƏRİ

F
E
9
1
V

EL DÜZGÜLƏRİ. ELAT SÖYLƏMƏLƏRİ

6

EL DÜZGÜLƏRİ, ELAT SÖYLƏMƏLƏRİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NƏŞRİYYATI

Bakı — 1993

Toplayıb tertib edäni
Məhərrəm Qasımlı
Redaktoru Çingiz Ələkbərzadə
Rəssam: Rafail Əzizov

Е 47 El düzgünləri, elat söyləmələri (toplayıb tertib
edəni Məhərrəm Qasımlı), B.: Azərnəşr, 1993—176 səh.

Əvəzsiz milli sərvətimiz olan folklorumuzun indijə gədən nəşr olunmamış incilərindən bir hissəni əhatə edən bu topla uzunmüddətli axtarışların nəticəsi kimi ortağa çıxıb. Xalq jərədiçiliyinin arxayk janrlarından başlamaş uşaq folkloru, bəjəti, atalar sözləri, lətifə, nəğıl, mövsüm və mərasim səjləmələri və aşığı jərədiçiliyі өрнəклəринəчəн мүхтəлиф чəшидли нүмунələr јурдумузун Кəнчəбасар, Нахчыван, Тəбриз, Дəрбəнд, Көјчə, Борчалы кими адлы-шөһрəтли, сазлы-сəһбəтли маһалларындан топланыб. Топлу халгымызын милли-мә'нəви өзү-нəмəхсуслуғунун өјрəнилмəsi үчүн дəјəрли гəјнагларла зəнкіндир.

4702060205—59
Е М—651(07)—93 79—93

ББК(Түрк)

ISBN 5—552—01259—3

© Azərnəşr, 1993

КӨЈҮШӨҒЛУ ДЕЈЭРДИ...

Өтəнлəрин сəһбəтиди. Ушағыјдым, дүнјанын көрүнү көрүрдүм, көтүрүнə дə тəзə-тəзə əл јетјирдим. Хырманы со-вуруб гуртараннан сонра бир күн дəдəм деди:

— Оғул, сабаһ каллары гошуб дəјирмана дən апараचा-ғы. Сən арабанын үстүндə отуруб каллары һајлајарсан, мən дə габаға дүшүб јолун-изин саламат-маламатыны бə-лəдлəјəрəм. Новат тутуб дəнимизи үјүдəрик.

Бəли, обашдан кəјиниб-кечиниб дən долу чувалларнан арабаны тəрпəтдик. Хəјли дə јолујду. Кəлиб дəјирмана јə-тəндə көрдүк ки, бурда бир басырыхды, бир басырыхды, кəл көрəсən. Əлачымыз нəјди. Новат тутуб көзлəдик. Күн јары-ма вахтымыз чатасыјды. Биздən ики араба габагда бир киши варыјды. Елə һəј дəјинир, дəјирманчыны тəлəсдирир-ди. Дəјанмаға тавы, таванасы јохујду бу саггалы ағармы-шын. Сары Сөјүн варыјды, дəјирманчы ојду. Өз ишинин устасыјды, кəрək чох диндириб сөјлəтмəјəјдин. Новатын јə-тиб дəнини үјүдəннən сонра шаһадыны вериб беш-он кəлмə һалал-хошлух алајдын, вəссалам. Ди кəл, биздən габагкы дарһөвсəлə киши дуруш кəтирмирди. Елə дəјирман кими бир учдан үјүдүб-төкүрдү:

— Нојун сујуну бир аз дамарры елəсən дүнја дағылмаз һа! Дəјирманы јухары давана гојсан, а Сөјүн киши. Көзлə-мөкдən көзүмүн көкү саралды ки...

Сары Сөјүн дураммады. Гајытды ки:

— Сəнин новатында елə елијəрəм, бу кишилəр елə истə-мирлəр.

Бəли, кəлиб һəмən дарһөвсəлəнин новаты јетди. Сары Сөјүн көрдү ки, бунда ганыб-гандырмаг иши јаман сөјрəк-ди. Деди:

— Нежə бујурубсан елə дə үјүдəжəм.

Дарһөвсəлə һəлə бир аз сөјүнən кими дə олду ку, бə көр мən дəјирманчы Сары Сөјүнə ағыл өјрəдирəм. Сары Сөјүн дəјирманы галдырыб гојду јухары давана. Бир һовурун

ичиндә беш-алты чувал көз кими буғда үйүнүб гуртарды. Дашлар фырландыгча Сары Сөјүн өз-өзүнә дејирди:

Бир уннуға, ики дәннијә,
Ким жыға, ким дәннијә...

Сары Сөјүн көнүлсүз-көнүлсүз үйүтдүү дәнни шаһадыны алыб дарһөвсәләни јола салды. Сонра дәјирманын даваныны ендириб эзәлки гајдада гојду. Кисәсиндән тәнбәки чыхардыб ешмә бүкә-бүкә деди:

— Беләди һа, саманныхдан кәтирмишди, саманныға да апарды.

Јер-јердән сорушдулар ки:

— А Сөјүн киши, дәнни үјүдәндә дә бир сөз дејирдин, о нәјди, бу нәјди?

Сары Сөјүн бир балача гымышан кими олду. Гајытды ки:

— Бу залым оғлу үстүмә дүшүб мәнә дәјирманчылыг өјрәдир. Мән дә өз дәрсини өзүнә охутдум. Дејир, тәләсән тәндирә дүшәр. Бах, бу еләсиннәнди. Тәләсиб бир елә рузуну һајыф еләди. Ончун да мән дејирдим: «Бир уннуға, ики дәннијә» — јә'ни ки апарыб эләдәндә көрәчәксән бир овучу унду, ики овучу јенә дә дәнди, јахшы үйүнмәјиб. Јухары даванда нә дән үйүнәсиди, јарма олуб кедир чохусу. «Ким жыға, ким дәннијә»дә о демәјиди ки, сән јығмышдын өзүнә рузу елијәсән, ганмазлыгындан тојуг-чүчәјә дән олду. Елә «Саманныхдан кәтирмишди, саманныға да апарды» мәсәлини дә о гәсдинән дејирдим. Мин бир эзијәтнән саманныхдан јығыб кәтирмишди, инди эләкдән кечмәјәндә јенә саманныға сәпәчәк ки, тојуг-чүчә јесин...

ТӘНДИР ҮСТДӘ КӨСӨЛЛӘР...

Буғда бичилди, бафаланды; дәрз дәјүлдү, арынды, топаланды. Көз кими буғда долу готазлы чуваллар хырман үстүннән јол алды дәјирман сарыја... Ун үйүнүб кәлди. Сифдәсиннән бир чанах көтүрүб тәндир үстүнә апардылар. Сајалы арвад бир һовурдача гыз-кәлини јығыб һәрәсинә бир ишин гулпуннан јапышмағы тапшырды. Ун эләнди, хамыр жоғрулду. Тәндирә од вурулду. Бир габда урвалыг ајрылды. Евин ағбирчәјијән сонбешик гыз нәвәси әлини урваја вуруб бәрәкәтини бирә беш диләдиләр. Бу јанда да тәндир чатһачаты башлады нә башлады... Хамыр јетишәндән сонр

күндәләр јағланыб-урваланыб тәндирә јапылды. Бир аз кәчмиш тәндир чәрәјинин әтри, гоҳусу дөрд бир јаны бүрүдү. Гајдады ки, тәндирдән биринчи чыхан чәрәјин әл бојдасыны о һејничә кәсиб тојуг-чүчәјә атасан. Улуларын тапшырмасыды; кәрәкди ки, дилсиз-ағызсызын көзү тәзә бишән чәрәкдә галмасын, о сәбәбдән дә илк чәрәјин бир парчасыны кәсиб онлара верирләр. Вермәсән бәрәкәт гачар. Һә, сонра һәмән тәзә бишән чәрәји ортадан паралајар, арасына да кәрә јағ гојуб дөјмәч еләрләр. Дөјмәчин дадыны-тамыны кәрәк өзүн көрәсән, сөзнән-сөһбәтнән тә'рифини баша кәтирмәк чәтин ишди. Үзлү мотал пендирини көтүрүб гојасан тәзә тәндир чәрәјинин арасына, сонра да еһмалынан бүкүб дүрмәк дүзәлдәсән. Белә дүрмәјин адына ел арасында «чобан дүрмәји» дејирләр. Јахшы тутумлу чобан дүрмәји үрәјинә елә гут олсун, дизинә елә тәпәр кәтирсин ки, доггуз доламанын ашырымыны бир нәфәсә галхасан...

Елатда гајдады: тәзә бишән чәрәјин үстүнә кәләни бәрәкәтдән дадмамыш бурахмазлар. Кәлән адам да алхышынан галмаз:

— Бәрәкәтиниз артыг олсун. Танры тәкнәнизи долу еләсин.

Дәдә-баба сынағыды: тәндир күлүнү ајағ алтына атмазлар. Атсан евиндә деди-году олар.

Чүмә ахшамы салынан тәндир чәрәјинин бәрәкәти артар, улуларын инам-е'тигадына көрә, һәмән күн жоғрулан хамыра Хызыр пејғәмбәр әл тохундулар — бу сәбәбдән дә онун бәрәкәти бирә беш олар.

Өтәнләрдә кәлини јола салмаздан өнчә үч кәрәм ата евиндәки тәндириң башына доландырымышлар ки, өзүјнән бәрәкәт апарсын.

Ағбирчәкләрин тапшырмасыды: илин ахыр чәршәнбәсиндә тәндирдә көмбә, фәсәли, гоғал, нә билим даһа нечә лејүн ширин чәрәк биширмәк кәрәкди ки, очагдан хејир-бәрәкәт әтри кәлсин, күзәрән ширинник үстүндә бинә тапсын.

Тәндир адына, тәндир одуна бағлы нечә пара тәшбәһли сәрраф сөзү, дәдә өјүдү, ағбирчәк тапшырмасы вар. Һамысы да бири-бириндән хәтирлиди. Күнүн түрјан вахтында Сајалы арвадын гајдасыды ки, дејә: — истидән нәфәс алмаг олмур, дүз-дүңја ејзән тәндирә дөнүб.

Јарпағларында јар истәји, һәсрәт нискили јуваланмыш нечә ширин-шәкәр бајатыда да тәндир ады өзүнә бинәм јер тутуб. Елә биләсән бу бајатылардакы умачахлы нискил тәндир һәниринә пәрискәррәниб бир аз өвунан кими олур:

Тәндир үстдә көсөйләр,
Көсөй жанар, сәс еләр.
Нежнирәм өзкәсини
Ярым мәнә бәс еләр.

Тәндири саларам мән,
Од вуруб галарам мән.
Ярым әлимә дүшсә
Дуз кими жаларам мән.

Тәндири галарам мән,
Күлүнү аларам мән.
Билсәм ки кәләсисән,
Јолларда галарам мән.

Мән ашигәм тәндирә,
Одун гала тәндирә.
Бейбафанын нә һәдди,
Бафалыја тән дура.

Тәндир күн-дирријимиз, анд-гәсәм јеримизди. Оун бә рәкәтини-сајасыны ағсаггал-ағбирчәк өјүдүнчә горумаг кә рәкди. Бу мүбарәк очағын истиси, һәнири јүзилләр боју тәкчә күзәрәни, доланышығы шәннәндирмәјиб, адына-одун чаланмыш дүрлү-дүрлү сөзләрин, јарлы-јарашыглы сөјлә мәләрин ишығыны, нуруну артырыб. О нурун-һәнирин мән риндәндир ки, ел-улусумузун саз-сөз дүнјасы бинаји-гәдим дән һалал-һүммәтлик үстүндәди. Тәндириниз исти олсун урваныз урватлы!

АҢ ДӘВӘ ДҮЗДӘ ГАЛДЫ...

Оғуз јурдунун эрән икидләри бәдөј атлар белиндә уза јолу јахын еләдиләр. Ләнкәрли дәмә карванына күвәни ағыр јүкү јүнкүл билдиләр. Јоллар, сәһралар боју сәфләни кедән боју зынгыровлу дәмә карванлары туш кәлдикләри һал-һекајәтләрлә, олуб-олмушларла саз-сөз дүнјасынын јарашығыны бир пәј да артырды. Дәмә дөзүмү, дәмә тутар ел-елат көзүндә уча дурду. Карван башында овсар тутар сарванлар елдән-елә, јурддан-јурда сораг апардылар.

Нечә пара нағылдан, ашыг дүзкүсүндән, ширин-шәкә дастандан узаг-узаг јоллар јоран дәмә карванынын сәси, һарајы кәлди. Бу һарајларда Дилгәм дәрди, Кәрәм һәсрәти, Гәриб губары ганадланырды. Беләчә мәнзил башына јетә јорғун-арғын дәмәләр бәзиркан јүкүлә јанашы, сөз јүкү д чәкиб кәтирдиләр. Бәзиркан јүкү кирвәнкә-кирвәнкә, ба

ман-батман әријиб гуртарды. Амма сөз јүкү әримәди ки, әримәди; јүрәк озан дилиндә чағларын, гәринәләрин үстүндән адлады. Вахт, заман дәмә карванларыны да азалтды, җритди. Дәмәләр сәјрәлдикчә, карванлар азалдыгча јоллары гәм-губар тутду. Сарван овчундакы овсар да, дәмә бојундакы зынгыров да узаглашыб нағыл, дастан гојнуна чәкилди. Бир вахтлар дәмә карванларынын чәкиб апардыгы сөз јүкү өзү карван чәкәси олду.

Ағ дәмә дүздә галды,
Јүкү Тәбриздә галды.
Оғланы дәрд апарды,
Дәрманы гызда галды.

Ел күзәрән, јарашығы билдији дәмәни јер-јурд адларына тапшырды: Дәмәчи, Ләкбатан кими маһаллар индинин индисиндә дә ады бәлли ојмахларды. «Дәмәли» гәдим тајфалардан биринин ады кими тарих китабларынын јаддашында бинә гурду.

Јер-јөндәми дәмәни хатырлатдығындан бир чөл гушуну да «дәмәгушу» дејиб чағырдылар. Бу гушун адына бағлы ејһамлы бир атмача да елат данышығында кәзиб долашыр. Бириси јахасыны һәр ишдән кәнара чәкәндә мәсәл чәкәрләр ки: «Дәмәгушуна дедиләр:

— Уч.

Деди:

— Мән дәмәјәм.

Мәгам дүшдү, дедиләр:

— Гач.

Деди:

— Мән гушам.

Тәкчә дәмәнин јејә билдији бир чөл тиканы вар ки, ел онун адыны дәмәтиканы гојуб. Дәмәнин дабанына охшајан ири јарпаглы башга бир отун да ады дәмәдабаныды.

Ел дәмә адына бағлы лөјүн-лөјүн кәламлар, сөјләмәләр дүзүб гошуб. Мәсәлди, дејир: «Дәмәчијлә дост оланын дарвазасы кен кәрәк». «Дәмәјә дедиләр:—Белин нијә әјридир? Деди:—Һарам дүздү ки?!». «Дәмә нә гәдәр өлү олса да дәриси ики ешшәјә јүкдү».

Чәрәнчи адама ишәрәјнән елдә белә дејәрләр: «Дәмәдән јыхылыб, кенә һөт-һөтүндән галмајыб».

Биринин јерли-јерсиз инчидилмәјинә ејһам атан хырдача бир додаггачды вар: «Дејир, дәмәјә сораг кәлди ки, сәни тоја чағырырлар. Башлады ағламаға. Дедиләр:

— Ај дәмә, даһа нијә ағлајырсан? Тој ки, мүбарәкди.

Дәвә аглаја-аглаја гајытды:

— Нә тој, ај башыңыза дөнүм, ја су кәтирмәјә чағырырлар, ја да одун дашымаға...

Өзүңнән сөзү дүз кәлмәјән адама атмача атыб ешитди-рәрләр: «Бир күн дәвәдән сорушдулар:

— Ај дәвә, һардан кәлирсән?

Дәвә тез дилләнди:

— Базардан.

— Базарда нејнирсән?

— Зәркәр дүканым вар, зәркәрлик еләјирәм.

Дедиләр: — Елә әл-ајағының нәчиблијиндән бәллиди...»

Бир ишин дүзәләси иш олмадығыны билдирмәк гәсдијәннән гајдады ки, десинләр: «Көзлә дәвәнин гујруғу јерә дәјинчәјә гәдәр, даш көјеринчәјә гәдәр». Өз јерини, һәддини билмәјә ишәрәјлә ел белә ешитдириб: «Дәвәдән бөјүк фил дә вар, һа!»

Кәмфүрсәт адамын бәд хасијјәтини јаддан чыхартмамаг нијјәтијлә улулар белә тапшырыб: «Танры дәвәјә ганад вер-сәјди, јыхмадығы дам галмазды».

Јүзилләр сынағындан кечиб кәлмиш бир дәвә сөзүндә дә дәвәнин гәдир-гүјмәти уча тутулур. Әзизлик, ширинлик мәнәсында дејәрләр: «Өвладда нәвә, дөвләтдә дәвә».

Дәвә адына бағлы сөзләр, сөјләмәләр бир дејил, беш дејил. Бу сөјләмәләрдә ел күзәрәниндән, дүнјанын көр-көтүрүндән тәкан алан ағыр-батман һикмәтләр, тапшырма-лар ешитдирилир. Зәнд еләјиб бахырсан ки, һәр һикмәтин инчә бир мәтләби, һәр тапшырманын ејһамлы бир мәрамы вар. Бу сырадан ики сөјләмәнин гатыны ачмағы кәрәкли билирик. Биринчи сөјләмә беләдир: «Дејир, бир күнләри бириси мал-һејваныны чајын бу тајындан о тајына кечирәси олур. Иш елә кәтирир ки, һәмән адам чајдан кечәндә фәр-гинә вармадан дәвәнин овсарыны бағлајыр ешшәјин гујру-ғуна. Бу әһвалатдан чох кечир, вахт о вахт олур ки, дәвә гочалыб өләси олур. Өлүм һалында јијәси дәвәдән һалал-лыг истәјир. Дәвә дил ачыб дејир:

— Бах, нә гәдәр гапында ишләмишәмсә, јүк дашымы-шамса һалал еләјирәм. Анчаг бир шејдән башга.

Киши тез дилләнир:

— Ај дәвә, нәди о елә?

Дәвә дејир:

— О ки чајдан кечирдик һа. Бах онда сән мәним овсары-мы ешшәјин гујруғуна бағламышдын — ону сәнә бағышла-мајачағам. Һалал еләмәдијим дә буду...».

Гуллуғуңуза јетирмәк истәдијимиз о бири сөјләмә дә елә

бу мәтләб-мәрама бағлыды; амма илмәси, нахышы өзүнә биһәмди.

Өтәнләрдә бир киши алыш-веришдән өтрү сәфәр еләмәк гәсдиңә дүшүр. Јүкү бир аз чох олдуғундан бахыр ки, тәкчә өз дәвәсинин күчү чатан дејил. Хејли көтүр-гојдан сонра дуруб кәлир гоншусукилә. Хош-беш еләјиб кәлишинин сә-бәбини дејир. Гоншу да бир сөз демир, дәвәсини ачыб верир буна. Бәли, киши јүкүнү ики дәвәјә јүкләјиб дүшүр јола. Өзү дә јүкүн чох пајыны өз дәвәсинә јүкләјиб ки, гоншунун дәвәсинә чох күч дүшмәсин. Јол боју да гоншунун дәвәсинин јемини өз дәвәсинин јеминдән артыг еләјир. Фикирләшир ки, өзкә малы аманатды, кәрәк гојмајым сыныха.

Амма бир-ики күндән сонра киши бахыб көрүр ки, нә сирри-худадыса, гоншунун дәвәси кет-кедә сыныхыр. Һа фикирләшир, бир шеј аншыраммыр. Дәвәнин јемини әввәл-киндән бир хејли артыг еләјирсә дә бир шеј чыхмыр. Дәвә елә созалмағындача галыр. Гәрәз, киши мәнзил башына јетир, алачағыны алыб, верәчәјини верәннән сонра дәвәлә-ри јүкләјиб үз гојур керијә. Кенә гоншунун дәвәсини аз јүк-ләјиб, јемини дә бол еләјир ки, бәлкә дәвә өзүнү дүзәлдә. Көрүр, јох балам, һејван күн-күндән кери кедир.

Ахыр ки, биртәријәннән кәлиб јетишир евинә. Јүкләри ен-дириб дәвәни једәкләјә-једәкләјә апарыр гоншусунун гапы-сына. Гоншу бахыр ки, дәвә елә сыныхыбды, елә биләсән үс-түндән једди илин ғышы бирдән аддајыб. Өзүнү сахлаја билмәјиб гајыдыр ки:

— Ај гоншу, мән сәнә дәвәни беләми вермишәм, нә күн-дү бу дүшүб?!

Гоншу анд-аман еләјир, һал-гәзијјәни јери-јатағыјнан ланышыр. Јүкүнү аз, јемәни бол еләмәјини дөнә-дөнә сөјлә-јир. Дәвәнин нә сәбәдән бу көкә дүшдүјүнү һеч чүр кәсди-ри билмир. Дејир, гоншуларын уму-күсүсүнү, килеј-күзары-ны ешидән дәвә бу вахт бирдән дил ачыб белә сөјләјир:

— Бу киши дүз дејир, јүкүм аз олуб, јемим бол. Сыных-мағымын сәбәби ајрыды. Јолда кечәләјәндә киши бизи хы-хырдыб јатыраннан сонра өзү дә узанырды. Амма узананда јөнүнү өз дәвәсинә чевириб јатырды. Мән дә буну көрүб хиффәт еләјирдим. Сыныхмағым хиффәтдәнди, јемнән јүкүн бураја бир гарышачағы јохду...

Елин дәвә адына бағлы дүзүмләдији бу сөјләмәләрин мәтләби чох инчәди, инчәдән дә инчә. Мәһрин, доғмалығын көңлә тәпәр, гола тутар кәтирмәји бу бир чүт һекајәтдә позулмаз бир јазы, унутулмаз бир јаддаш кими бизләрә тапшырылыб.

УЛУЛАРДАН ГАЛАН ЖОЛ ЕЛДЭН ГАНАД АЛАН ЖОЛ...

Жоллар... Жорула-жорула дагларын белинэ доланан жоллар; дүзлэрин синэси боју дөрднала чапан жоллар... Ел адынын, ел-күзэранынын нэм-нишаны жолдан бэлли олар — дежиб улулар. «Жолуну көрдүм — елини көрдүм» мәсәли дэ о сәбәбдән бинэ тапыб. Та эски чаглардан бу күнәчән жолун бир ганады абадлыгдан, күзэран хошлуғундан сораг вериб; бир ганады да эдәб-әркана бағланыб, сөз, мәсләк јөнүнү, нијјәт сәмтини салыхлајыб.

Жол елин күвәнчиди. Бу сәбәбдән дэ јол адына бағлы дүрлү-дүрлү сөзләр, бәзәкли-дүзәкли сөјләмәләр ел јаддашында өзүнә бинәм хәтирри бир јер тутуб. Бу ада бағлы нечә пара ағыр-батман кәлам, јүрәк озан сөзү ел јығнагларына јарашыг кәтирир, чаван-чомрул голуна тутар верир.

Бир ишин гулпундан јапышанда ону ахырачан баша вармағын исмарышыны ел «Жолчу јолда кәрәк» мәсәлиннән ешитдирди.

Ениш-јохуш сынағыны, исти-сојуг, ағыр-јүнкүл имтаһаныны көз өнүнә чәкиб мүдрүкләримиз тапшырдылар ки; «Жолдан гал, јолдашдан галма».

Һәр шеји өз биләниндән өјрәнмәјә ишарәјнән белә дежибләр: «Јолу јолчудан соруш, чөлү овчудан».

Дејир, бириндән суал еләдиләр ки:

— Гардашын нечә адамды?

Гајытды ки:

— Валлаһ, јолдашлыг еләмәмишәм, дејәммәрәм.

Тәләсиб зијана дүшмәјин габағында дуран сынахлы сөзләр сырасында бир тутарлысы да беләди: «Узаг јолун саламаты, јахын јолун маламатындан јахшыды».

Мәсәлди дејир: «Јол јолу тапар, дәвә колу».

Дәдә сөзүдү: «Јолдан чыхан елдән чыхар».

Улуларын ағыр-батман өјүдүдү:

Јолдашыны баб елә,
Көрән десин һа белә!

Јола чыханын архасынча су атар, ширни сәпәр, сонра да дилавәр-дилавәр алхыш еләрләр:

— Уғура гәншәр кедәсән. Јолун јејин олсун. Хејир тапыб шаддых кәтирәсән. Уғур оласан! Уғурун хејрә чалансын. Танры беләнчә!

Ирах сизләрдән, јағы-јаман далынча, намәрд гарасынча сөјләнән гарғышларын бир парасындан да «јол» ады кечи

кедир. Белә дэ јаман далынча, шәр гарасынча сөјүр-сөјүр сөјләнән гарғыш еләрләр ки:

— Белә кедәр-кәлмәзә туш кәләсән! Јолун јумрулсун! Уғурун даша дөнсүн! Далынча гара даш атылсын. Кедишин олсун, гајыдышын олмасын!

Јол ады, јол сынағы нағылларымызын, дастанларымынын јүрд јериндә дэ өз урватыны уча тутур. Бу сынахлар, типшырмалар ел гәдрини, күзэран һәнирини башда тутуб әзиз сахламаг гәсдиннән дејилиб.

Дәдә Хәтајинин беш јүз ил бундан өнчә сөјләдији бир гатар сөздә дэ һалаллыг, доғру-дүрүстлүк јолу тутмағын тапшырмасы јува бағлајыб:

Керчәк исән јалан сатма,
Һалалына һарам гатма.
Јолун әјрисинә кетмә,
Доғру јола нәзәр ејлә.

Устад Хәтаји јол адыны андыгы әјры бир мәгамда да өјүд-өрпәјини белә чатдырыб:

Јол дашыны јол гушуна,
Атма гардаш, кәрәм ејлә...

Чәми јоллар үзүнүзә ачыг олсун, әзизләримиз! Гәдәм басыб јол башлајанда улу Танрынын нәзәри үстүнүздә олсун һәр заман!

ЭФСАНЭЛЭР, РЭВАЖЭТЛЭР

НОП-НОП

Дејир, бир гызла бир оғлан илин-күнүн бу вахты багда кезирмиш. Бирдэн «кизлэнгач» ојнамаг истәјирләр. Гыз дејир:

— Оғлан, оту көзүнү јум. Мән гачым кизленим. Нә вахт сәс еләсәм, онда ахтар мәни, тап.

Оғлан отуруб көзүнү јумур. Нолачаг, назлы-дузлу гызды дә. Кизләнмәкдән өтәри ораны кәзир, бураны кәзир, бәјәндији бир јер олмур. Гәрәз, гызын кизләнмәк әһвалаты чох чәкир. Бичарә оғлан о гәдәр отуруб галыр ки, ахырда өзү дә чәмәндәки отлара гарышыб от олур. Гыз ахыр ки, кизләндији јердән — күл топасынын арасындан оғланы чағырмаға башлајыр:

Ноп-ноп,
Күл топ.
Мәни
Кәл тап,
Кәл тап.
Ноп-ноп,
Күл топ...

Гыз чох көзләјир, оғлан кәлиб чыхмыр. Ахырда гыз кизләндији јердән чыхыб ону ахтармаға башлајыр. Нә гәдәр ахтарырса, кәзиб долашырса тапа билмир. Гыз үзүнү көјә тутуб танрыја јалварыр ки, ону гуш еләсин. О да ганад чалыб дөрд бир јаны кәзсин ки, бәлкә оғланы тапа билә. Гызын истәји јеринә јетир, дөнүб гуш олур. Адамлар бахыр ки, бир гуш багда будагдан-будаға гона-гона белә охујур:

Ноп-ноп,
Күл топ.
Мәни
Кәл тап,
Кәл тап...

«Ноп-ноп» сөзүнү лап чох дедијиндән адамлар бу гушу «Ноп-ноп» адынан маншырлајыблар. Багда отлара гары-

шыб галан отун ады да «Оғланотуду». Чүнки гыз она «оғлан, оту, мәни көзлә» дејиб. Оғланоту һәмишә башыны ашагы әјир. Куја кизләнгач ојнајанда гызын тапшырығыннан көзүнү јумуб башыны да ашағы тутуб. Ағсаггал-ағбирчәкләрин дедијинә көрә һарда ноп-ноп охуса демәли о сәмтдә «Оғланоту» битиб...

СӘМӘНДӘР ГУШУ

Сәмәндәр гушу Гаф дағынын әл чатмајан, үн јетмәјән бир јериндә јува гуруб. Өзүнүн дә илдә чәми-чүмләтаны бирчә дәнә јумуртасы олур. Көзләјир, јетирир, вәдә тамамында бир бала чыхыр. Сәмәндәр гушу баласыны јемләјиб бәсләјир, әтә-гана долдурур. Вахт о вахт олур ки, чевикләшмиш балаја учмаг өјрәтмәјин мәгамы јетишир.

Бир иш дә вар ки, Сәмәндәр гушунун ајагларыјнан димдији чахмаг дашынданды. Кәрәк учанда нә ајаглары бир-биринә тохунмаја, нә дә димдијини ајагларына вурмаја. Јох-са чахмаг дашындан гығылчым чыхар, һәмән гығылчым да Сәмәндәрин гу түкүндән дә јумшаг түкләрини алышдырар. Сәмәндәр гушу һәр дөфә учуртмаздан габаг баласына дөнүб-дөнүб ешитдирир ки, бах һа мәбада учанда ајагларыны бир-биринә тохундурасан, димдијини ајағына вурасан! Баласы ону архајын еләјир ки, горхмасын тохундурмајачаг. Амма кимә дејирсән? Сөз сөз олуб галыр. Бала Сәмәндәр көј үзүнә галхандан сонра сүзүб учмағындан елә сөјүнчәк олур ки, өзү дә билмәдән ајагларыны бир-биринә чырпыр. Чырпындығындан да көј үзүндә бир шимшәк көрүнүб јоха чыхыр. Демә, ајағындан гопан гығылчым бала Сәмәндәри јандырыб күлә дөндәрир.

Бу минвалнан ана Сәмәндәр Гаф дағында һәр ил јумурта гојуб бала чыхардыр, ди кәл ахырда баласы јаныб күл олур. Баласы галмыр дејин Сәмәндәр гушу артыб чохалмыр, ончун да о, бирчә дәнәди. Дејилләр ки, һәр дөфә баласы јаныб күлә дөндүјү сәбәбиндән Сәмәндәр гушу һарда од-јалој көрсә елә билир ки, баласыды. Она көрә дә о, һәмишә од-јалоја доғру чаң атыр...

КЭМИГАЈА

Заман о заманымыш ки, туфан галхыб дунянын үзүнү су алмышды. Бу олачаг габагчадан Нух пейгәмбәрә эяныды дејин тәдбирли тәрпәниб көч-күлфәтини бөјүк бир кәмијә жығмышды. Гәрәз, нечә мүддәт Нух нәби кәмијә су үзүндә галасы олур, неч јанда бир әлчим гуру јер тапа билмир ки, бир тәрәфә чыхсын. Бәли, кәми үзә-үзә кәлиб Нахчывандан да кечәси олур. Нух пейгәмбәр бахыр ки, сујун үзүндә бир гаралты вар. Кәминин һәмән гаралтынын јанына сүрүб әсасынан она тохунур. Көрүр тәрпәнмәди. Дејир бәлкә дағды. Бир аз да өтүр, көрүр бир гаралты да вар, амма тәпәси ојухду. Һәмән ојух бир учдан дөврәсиндәки сују чәкиб удур. Нух нәби өз-өзүнә дејир: — Нә ач ноһурду!

Кәми бир аз да үзүр. Нух нәби бахыр ки, һә, ики гуру парчасы да вар. Әввәл јахындакына јан алыр. Јавашча дабаныны һәмән јерин үстүнә гојур. Көрүр, јох, бу, гачарагды, өзү дә дабаны нә гәдәр ашағыја батды. Беләдә Нух нәби үз тутур о бири гуру парчасына. Чатыб көрүр ири бир гајады. Үстүндә дә гәрар тапмаға јер чохду. Кәминин ипини гајанын бир ганадына илишдириб көч-күлфәтијән чыхыр гуруја. Нечә мүддәт бурада күзәран кечириб туфанын јатыб, сујун чәкилмәјини көзләјирләр. Гәрәз, јаваш-јаваш су чәкилир. Әввәл дағлар-дашлар, далысынча да дүзәнләр көрүнмәјә башлајыр. Су чәкилдикчә дә Нух нәби көч-күлфәтијән үз тутур ашағылара. Дејиләнә көрә, үстүндә гәрар тутдуглары һәмән уца дағын бөјүк бир коғушунда пейгәмбәр өз кәмисини кизләдиб. Гајаларын үстүндәки јазыларда һәмән јери салых вериб. Охујуб билән ола! Бу бурда галсын, инди ешит Нух нәбинин һәмән сәмтләрдәки нәм-нишанасыны. О ки эзәл пейгәмбәрин көрдүјү гаралты варды һа — бахыб «Бәлкә дағды» — демишди. Ордубадын үстүндә башы ала булуддан нәм чәкән һәмән дағын ады елә инди дә «Бәлкә» дағыды. Бәлкә дағындан бир аз аралыда зирвәсиндә бөјүк ноһур олан ајры бир дағ да вар. Нух нәбинин «нә ач ноһурду» — дејиб нишанладығы бу дағ «Ач ноһур» («Әч-нөвүр») адыјнан маншырды. Нух пейгәмбәрин дабаныны тохундурдуғу дағ да «Нухдабан» адыјла чағырылыр. Галды «Кәмигаја»нын адына. Белә билирик ки, ипини чөзәләдијимиз әһвалатдан бу адын нә сәбәбә белә бичимләнмәси бәли еләди...

ШАНАПИПИК

Бир гыз чајда чимирмиш. Бир дә көрүр ки, бир дәстә киши она тәрәф кәлир. Бахыр ки, палтары хејли аралыдады. Гачыб кејинмәјә имкан јохду. Әлиндәки дарағы сачына тыхыб көјләрә әл ачыр:

— Ја танры, сәнә гурбан олум, мәни бу биабырчылыгдан гуртар, ја гуш елә, ја да даш елә.

Дејиләнә көрә танры гызын јалварышыны ешидиб ону гуша дөндәрир. Гыз гуша дөнүб учуб кедир. Сачына кечирлији дарах да башында галыр. Дејирләр ки, она көрә дә шанапипијин башы дарахлыды. Бир чох јерләрдә шанапипијин ады «башыдарах»да чағырылыр.

КӨЈ КӨЛ

Вахт о вахт, заман о заманымыш ки, һәлә нә башы ағ чалмалы Кәпәз вармыш, нә дә көлләр сонасы Көј көл. Белә нағыл еләјирләр ки, бура ики севкилинин сәјрәнкахы олуб. Бир-бирини чандан-үрәкдән истәјән гызла оғлан јенә дә сәјрә чыхыблар. Өзү дә илин-күнүн аллы-јашыллы јаз чағымыш. Муразлы диләкләр диләјә-диләјә, нишана, тој-дүјүнә бағлы көнүл сөнбәти еләјә-еләјә истәклиләр чәмән боју кәзирмишләр. Бирдән јер-көј тәрпәнир, бир зәлзәлә, бир вәл-вәлә гопур ки, неч көз ачыб дөрд јана бојланмаға да аман олмур. Оғлан һаннан-һана көз ачыб бахыр ки, бир учурумун ғырағында галыб, истәклиси дә јоха чыхыб. Бичарә оғланын дүнја-аләм башына фырланыр, нә фырланыр. Башы һавалы-һавалы чох кәзир, доланыр. Дөрд бир јана үн сала-сала һарајлајыр, сәсләјир — ди кәл истәклисиндән сәс-сорах чыхмыр. Ахырда тавы-таванасы кәсиләндән сонра кәлиб һәмән эзәлки јердә — учурумун башында диз чөкүб иткин севкилисиндән өтәри һөнкүр-һөнкүр ағлајыр. Дејиләнә көрә јазыг оғлан о гәдәр ағлајыр ки, һәмән учурум дәрә көз јашларындан о тај бу тај долур. Оғлан өзү әл ачыб танрыја јалварыр ки:

— Ја танры, сәнә гурбан олум, севдијимдән ајры дуруш кәтирә билмәрәм. Мәни ја даш елә, ја да гуш.

Танры онун истәјини јеринә јетирир. Оғланын дурдуғу јердә бөјүк бир дағ јараныр. Амма онун көз јашлары чәкилмир. Јенә дә јахасы боју дајанмадан ахыб көлә гарышыр.

Дејирләр о вахтдан да Кәпәзнән Көј көл јараныб. Думдуру көз јашларындан әмәлә кәлдијиндәнди ки, Көј көлүн сују апајдынды.

ПЕЈГӘМБӘР ПИШИЈИ

Сөһбәт о јердән бинә көтүрүр ки, дүнја-аләм сујун алтында галмышды. Бир әлчим дә олсун гуру јер јохуду. Туфан гонуб јер үзүнү су басачағыны габагчадан билән Нух пејгәмбәрдән савајы һеч кәс чаныны селин-сујун әлиндән гуртара билмәмишди. Нух пејгәмбәр бөјүк бир кәми дүзәлтдириб өз күлфәтијән минмишди кәмијә. Пејгәмбәр кәмијә минәндә јер үзүндәки гушдан-һејвандан нә вардыса һәрәсиндән дә бирини көтүрмүшдү. Бәли, бир мүддәтијди ки, кәми сујун үзүндәјди, гуру дејилән шеј көрүнмүрдү. Пејгәмбәр сәбр еләјиб көзләјирди. Кәмидәки һејванлар да өз ишләриндәјди, јејиб јерләриндә узанырдылар ки, көрсүнләр бу ишин ахыры һара чыхыр. Ахыры бир күн сичан дарыхыб хәлвәт-хәлвәт башлады кәмини дешмәјә. О вахт һәлә сичанла пишик дүшмән дејилдиләр. Пишик бир дә бахды ки, сичан кәмидә балача бир дешик ачды. Башлады дешикдән су ахмаға. Сичан горхуб гачды, бир тәрәфдә кизләнди. Пишик көрдү ки, белә кетсә пејгәмбәрә хәбәр еләјәнә кими иш-ишдән кечәр, су кәмини басар. Тез гујруғуну һәмнн дешијә кечирди ки, ичәри су долмасын. Беләчә нечә күн јол кедәндән сонра кәми кәлиб Ағры дағынын башында дајанды. Пејгәмбәр көрдү ки, бурда гуру јер вар. Гәрара кәлди ки, су чәкилиб кедәнә кими һәлә бурада галарлар. Көч-күлфәти, далынча һејванлары кәмидән дүшүртмәјә башлады. Бир дә көрдү пишик бир бучагда һалсыз узаныб, өзү дә тамама арыглајыб әлдән дүшүбдү. Јахынлашыб бахды ки, кәмидә дешик вар, пишијин гујруғу да һәмнн дешикдәди. Устуфча дартыб пишијин гујруғуну дешикдән чыхартды. Пишик елә бил буна бәнд имиш кими өзүнү топлајыб сичанын далынча көтүрүлдү. Сичан биртәһәр гачыб бир дешикдә кизләнә билди. Пејгәмбәр о саатча ишин нә јердә олдуғуну баша дүшүб бармағыны дишләди. Пишијин јанына кәлиб онун белини сығаллады. Дејиләнә көрә, пејгәмбәр пишијин күрәјинә әл чәкдији үчүн онун бели һеч вахт јерә дәјмир. О вахтдан Нух пејгәмбәр пишији евдә сахламағы мәсләһәт билиб. Сичанла пишијин дүшмәнчилији дә һәмнн замандан башланыбды. Дејирләр ки, пишијин фәдакарлығы пејгәмбәрин о гәдәр хошуна кәлибмиш ки, һәмишә ону өз күркүнүн этәјиндә јатыр-дармыш. Бир күн пејгәмбәрин вачиб кедәси јери олур. Бахыр ки, пишик дә күркүн этәјиндә јатыб. Гыјмыр ојатмаға, көтүрүб јавашча күркүн этәјини кәсир ки, пишик јатсын, о да күркүнү кејиниб кетсин. О сәбәбдән дә пишијә пејгәмбәр пишији дејирләр. Ону инчидәнә, өлдүрәнә мүтләг хәтәр јетәр, сәдәмә тохунар.

КИМИН БАЛАСЫДЫ?..

Дејир, ики әли ушаглы арвад олур. Бунлар ушагла-рышы Араз гырағында бир ағачын көлкәсиндә јатырыб чај-ди палтар јујурмушлар. Бирдән бир гырғы шығыјыб көз гыр-нымында ушағын бирини бәләк гарышыг көтүрүб дә көјүнү үзүндә көздән итир. Арвадын икиси дә јујүрүб көлкәлијә кәлир. Һәр икиси бәләкдәки ушагдан јапышыр ки, бу, мәним ушағымды. Әлгәрәз, чох чәк-чевирдән, анд-амандан сонра бунун икиси дә мәтләби ајырды етмәкдән өтәри ахундун јанына шикајәтә јолланыр. Һал-гәзијјәни өјрәнәндән сонра ахунд саггалына јүнкүлчә сығал вериб арвадын һансынын ушағын әсл анасы олуб-олмадығыны јохламаг гәсдијлә дејир:

— Нејләјә биләрик, ушаг бир, сиз дә ики. Һәр икинизи ризы салмагдан өтәри мәсләһәтдир ки, ушағы ортадан тәнә бөлүб һәрәнизә јарысыны верәк, дава-шава да кәсилсин. Мән биләни ајры әлачы јохду.

Арвадын бири ахундун мәсләһәтијлә разылашыр:

— Нолар, ахунд аға, нечә бујурурсан, елә дә олсун.

О бири арвад ичиндән гырыла-гырыла рәнки авазымыш Һалда тез дилләнир:

— Ахунд аға, башына дөнүм, мән истәмирәм, ушаг бу арвадынды, бөлүб еләмәјин, верин буна апарсын.

Беләдә ахунд күлүмсүнүб гәрар верир:

— Ушаг бах бу јахын дурмајан арвадынды. Доғма бала-сыды дејин, о, ушағын бөлүнмәјинә разы олмады. Кәл, аһам-бачым, көтүр, ушаг сәнинкиди...

ОВЧУ ПИРИМ

Дејир, овчу Пирим јараг-јасаг көтүрүб ова кетсә дә илк вахтлар нә гушларын, нә дә һејванларын дилини билмир-миш. Бунун Хан Кәлби адында бир гардашы варыјмыш ки, истәјәндә түтәји гуш кими дилләндирә, чејран-чүјүр тәки мөләдә биләрмиш. Ончун да Овчу Пирим һәр дәфә ов да-лынча кедәндә гардашыны да өзүјнән апарармыш ки, онун малдығы түтәјин сәсинә гушлар, кејикләр чәм олсун о сәмтә. Пирим дә бачардығындан овлајыб јүкүнү тутсун.

Бу минвалнан хејли доланырлар, ов овламагда, гуш гум-ламагда ад чыхарыллар, һә... дејир, сән сајдығыны сај, көр-рәләк нә сајыр. Гәза кәлмәјә, кәләннән сонра һеч сәмәнд ат

да гачыб гуртара билмир. Бир күнлэри кенә дә Овчу Пирим гардашынан ов күзарына чыхыр. Хан Кэлби дејир ки, гардаш, сән аста-аста кэл, мән кедим түтәк чалым — гушдан, әликдән ендирим. Бәли, бу, араланыб көздән итир. Овчу Пирим дә һәмән сәмтин гарасынча диншәк кәсилә-кәсилә башлајыр кетмәјә.

Хан Кэлби бир аз кедәннән сонра сәмтини дәјишиб дөнүр ајры тәрәфә. Ағлына кәлмир ки, гардашы чаша биләр. Дөндүјү бу ајры сәмтдә бир далдалыға чәкилиб түтәјини чыхардыр, башлајыр кејик сәси чыхартмаға. Овчу Пирим көрүр гардашы кедән сәмтдән һәлә бир хәбәр јохду: амма башга бир јаннан кејик сәси кәлир. Өз-өзүнә фикирләшир ки, Хан Кэлби јер тапыб кејик чағырана кими һазырча овду, дөнүм овлујум. Аралыхлардан өтә-өтә, хәлвәт-хәлвәт өзүнү јетирир кејик сәси кәлән јерә. Сәси нишан алыб атыр. Сонра дуруб јүјүрүр ки, кејик өзүнү гаја-гапчакдан тулла-масын. Кәлиб көрүр нә? Гардашы Хан Кәлбини вуруб өлдүрүб. Дүнја башына фырланыр, көзүнә гаранныг чөкүр. Һаннан-һана ајылыб башына кәлән гәзијјәни сөз ганадына дүзүр:

Чакхынан чакмағы од дүшсүн гова,
Чалхашыб булудлар тутулсун һава.
Дағылсын бу күн ич, мән чыхдым ова
Кејик билиб Хан Кәлбини өлдүрдүм.

Јараг, сәни зәркәрләрә дөјдүрдүм,
Әзиз тутуб зәр-зибаја гојдүрдүм.
Бу күнлэри өз көзүмү ојдүрдүм,
Кејик билиб Хан Кәлбини өлдүрдүм.

Јараг, сәни ачылмајыб галасан,
Нә нишан көтүрә, нә ов аласан.
Чаныма јағысан, баша бәласан,
Кејик билиб Хан Кәлбини өлдүрдүм.

Јараг, көрүм сәнин хәзнән бош олсун,
Тәтијин пас тутсун, говун јаш олсун.
Бармағым гурусун, әлим даш олсун,
Кејик билиб Хан Кәлбини өлдүрдүм.

Овчу Пирим дејәр: ишим гурубду,
Өз фәһмим өзүмә тәлә гурубду.
Јазым тәрс јазылыб, гәза вурубду,
Кејик билиб Хан Кәлбини өлдүрдүм.

Дејиләнә көрә бу гәзијјәдән сонра Овчу Пирим хејли заман әлине јараг алмајыб. Та о вахтачан ки, гушларын, һејванларын дилини өјрәнә билиб.

«КӨРӘМ БУЛАҒЫ»

Дејир, өз тәрәфләриндә бәрк ахтарылдығындан Гачаг Көрәм бир мүддәт о јерләрдән узаглашмаг гәсдинә дүшүр ки, көздән-көнүлдән јайынсын. Күзараны салыр Шәмшәддин маһалынын Хынна дәрәсинә, Пәрзәманны дејилән бир ојмағын ијидләринә туш кәлиб өзүнү салыр јанларына. Нә ниј-јүтнән бу сәмтдәрә үз тутдугуну да ачыб дејир. Ијидләр апарыб Палыдлы мешәсинин далда бир јериндә она сығыначаг көстәрирләр. Сонра да ојмағын үст јанындакы булағын башына ишарәјнән көрүш кәсирләр. Һәр күн бир адам кәлиб шәртләшдикләри сәси чыхарандан сонра Көрәм енәрмиш булағын үстүнә. Ашағыларын сөз-совуну сорушар, бир дә азу-го көтүрәрмиш.

Бу минвалла Көрәм үч ај Палыдлы мешәсиндә галыр. Ахырда ара-бәрәнин бир балача сәнкидијини көрүб Пәрзаманнынын чамаатынан көрүшүб һалаллашмаг гәрарына кәлир. Булаг башына јығышыб Көрәми јола салырлар. Көрәм мәрддијинә, дост-доғмалығына көрә ојмаг әһлинә разылыг еләјир. Көрүр бири әлиндә саз дајаныб. Дејир:

— Ајә, ону «Мисри»јә көклә, кәл јанымда чал.

Сазчалан Көрәмин истәјини јеринә јетирир. Белә нағыл еләјирләр ки, Көрәм ат белинә галхыб бурда бир гатар сөз сөјләјиб. Көрәк нә сөјләјиб:

Дар ајагда сизин елә
Туш кәтирди худа мәни.
Нечә мүддәт мейман олдум,
Горхутмады гада мәни.

Мәрд ијидләр мәнә јараг,
Синәм үстә чарпаз дараг.
Дүшмән кәзә әлдә чыраг,
Ел верәрми јада, мәни.

Күрәк вериб даша јатдым,
Түләкләрнән гоша јатдым.
Түфәнклә баш-баша јатдым,
Һа кирләсин хата мәни.

Көрәм дејәр: — Лап әзәлдән,
Горхум јох гәһри-гәзәдән.
Фәләк көтүрүб тәзәдән
Јүз үмманә ата мәни.

Беләчә Гачаг Көрәм һалал-һүммәтликнән Пәрзаманны чамаатындан ајрылыб кедир. Дејиләнә көрә, елә о замандан Хынна дәрәсиндәки һәмән булағын ады галыб «Көрәм булағы». Ел әзиз гонағынын адыны бу дурна көзлүнүн ахар-харына јарашдырбы.

МӘҲӘММӘДЛӘ САРЫТЕЛ САЛАТЫН

Дејир, өтәнләрде Шәмшәддин маһалында Мәһәммәд адында бојлу-бухунлу бир икид варыҗмыш. Мәһәммәд үчја шар өкүзү тәкбашына бојунлајыб јерә јыхырмыш. Бу ики дин сорағы чох јерләрә кедиб чыхыбмыш. Маһалын көзәл көјчәкләри Мәһәммәдин дәрдиндән дәли-диванәјмиш. Чо мәнәм дејән икидләр онун дизини јерә кәтирмәк истәјиб, д кәл ки, бир шеј чыхмајыб.

Мәһәммәд һәмишә јајын чохуну аранда бичин үстүнд олармыш. Дејир, бичинин шыдырғы чағыјмыш. Дағда арана баш чәкмәјә, һәм дә бир аз јер-јемиш, мер-мејвә апар маға кәлибләрмиш. Кәләнләрин арасында тәзәчә бој вери бојланан бир гыз да варыҗмыш. Сарытел Салатын дејирләр миш адына. Сарытел Салатын атасы илә аранчы бабасын баш чәкмәјә кәлибмиш. Бир һәфтәлијә бичинә дә әл тутул лар. Бичиндә Мәһәммәд Салатыны көрүр. Бир көнүлдән ми көнүлә вурулур бу јајлаг чичәјинә. Салатын да Мәһәммәд мејл салыр. Үрәјиндә өз-өзүнә дејир: «Нолујду сән бичи бичәјдин, мән дә бафа бағлајајдым».

Бәли, ахшам олур, бичинчиләр јолланыр евләринә. Мәһәммәдин үрәји таб еләмир. Хәлвәти дуруб кәлир Салатын бабасыкилин чәпәри сәмтинә. Ај гаранлыг кечәдә пә чәрәнин ағзына чатанда көрүр Сарытел Салатын һәлә ја мајыб. Әлләри гојнунда аја баха-баха охујур:

Бир оғлан вар бичиндә
Сары сүнбүл ичиндә.
Нола бир дә көрәјдим
Бу һәфтәнин ичиндә.

Мәһәммәд астадан белә чаваб гајтарыр:

Бир гыз көрдүм бичиндә,
Сачы сүнбүл ичиндә.
Она елчи јолларам,
Кәлән ајын ичиндә.

Салатын әввәл сәсдән һујухур, үркәк-үркәк бахыб көр ки, кәлән Мәһәммәдди. Әзәл-әзәл утанырлар, сонра јавә јаваш сөһбәт, хош сөзләр... Гәрәз, һәр ахшам хәлвәти сөһбәтләшир, әһд-пейман бағлајырлар. Сазла дедикләри ми сөзлә дә разылашырлар ки, бичини гуртарыб хырм дәјүләнән сонра Мәһәммәдин елчиләри Салатынкилин кә динә ајаг бассынлар. һәфтә тамам олур. Салатынkil кә гајыдырлар. Ашиг-мәшуг сәбирсизликлә пајызы көзләј

ләр. Дејир, сән сајдығыны сај көр фәләк нә сајыр. Арадан бир аз кечмәмиш Салатына һим-чимлә гандырырлар ки, бәс тоңшу кәндин кохасы сәни истәјир. Өзү дә варлы-һаллы идамды, һөрмәти дә кәндбәкәнд.

Коха јашлы адамыҗмыш. Салатын өзүнү јејиб төкүр ки, мән кохаја кетмәрәм. Мәним көзалтым вар, ону көзләјирәм. Өјрәнирләр ки, буну истәјән Мәһәммәдди. Дејирләр: «Мәһәммәд дәлиганлынын бириди, онун нәјинә кедирсән. Сән кәл кохаја «һә» де. Чох да ки, бир аз јашлыды. Бәс ешидмәјибсән ки, «гоча гујруг једирдәр, чаван јумруг».

Салатын дил боғаза гојмур. Гајыдыр ки:

— Ағрым үрәјинә гочанын да, онун једирдији гујругун да. Чаванын јумругу јахшыды.

Бу минвалла вахт кәлиб дајаныр лап пајызын астана-сында. Салатыны баш-көзүнә дөјә-дөјә верирләр кохуја. Салатын бәдбәхт нејләјәјди, гарајығвал олуб галмышды. Мәһәммәддән бир сораг јохујду. Әкә-бүкә арвадлар үјүдүб төкүрдүләр ки, сәнә мејли олсајды, чохдан көрүнәрди.

...Мәһәммәдә дә фәләк бир ајры сајаг сајдырды. Гыздырма јапышмышды јахасындан, бурахмырды. Јорған-дөшәјә дүшүб галха билмирди. О заман да дава јох, дәрман јох. Ди кәл сағалкынан көрүм нечә сағалырсан. Беш-он күнүн хәстәлији чәкирди ики-үч ајнан. Нејләјәјдин, заман белә заманыјды.

Инди дә ки, Мәһәммәдин чархы дөнмүшдү. Јарын бири бурда чаныјнан әлләширди, о бири о јанда гоча јапалаға јем олурду. Һә, узун сөзүн гысасы, Салатыны верирләр. О күндән дә гарајығвалын күнү дөнүр көсәјә. Шам кими әријиб чөпә дөнүр. Күнләрин бир күнү Салатын булагдан гајы-ланда көрүр ки, бир молла ешшәјини габағына гатыб јүклү-азугәли јол ашағы енир. Сорушур:

— Молла әми, аранам кедирсән?

— Еләди, гызым, олмуја сөзүн-совун вар?

— Вар, молла әми, исмарышым вар. Пәрзамынны Мәһәммәдә. Амма дедикләрим и аз апар.

Көрәк бурда үрәји тел-тел олан Сарытел Салатын Мәһәммәдә нә исмарлајыр:

Көнлүмүн сәрвәри, башымын тачы,
Дүшдү телли саздан тазана, кәлмә.
Овланды чейранын, вурулду лачын,
Күл олду бағчалар — хәзана кәлмә.

Шух дүјмәләр дәрддән-гәмдән үзүлү,
Өлсүн көрүм әри гоча көзәли.
Шамамалар нашы әлдә әзили —
Сатылыб совулмуш бостана кәлмә.

Бичин бичиб гывраг бафа баглајнан,
Бафалары јахшы-јахшы раһлајнан.
Хырман үстдә хәбәр тутуб аглајнан,
Салатын дөнүбдү самана, кәлмә.

Мәктуб кәлиб јетишир Мәһәммәдә. Јеничә-јеничә өзүнә
кәлән Мәһәммәдин гара бағры тәзәдән ган олмурму? Дејир:
— Молла әми, сәнинки јазмагдан кәлиб, кәтүр мәним
сөзләrimi дә јаз:

Мән јанырам гыздырманын ичиндә,
Түкәнибди чанда һејим ағларам.
Јар ахтаран ләнкимәзди бичиндә
Зәһмәтләрим олду һејиф, ағларам.

Бичин бичсәм јердә галсын дизләрим,
Хырман дөјсәм ағармасын үзләрим.
Тутулмаса ган-јаш төкән көзләрим, —
Јајлығымы јујуб-јујуб ағларам.

Залым фәләк чырағымы сөндүрүб,
Зәмим галыб — орағымы сындырыб.
Мәһәммәддән тәлә үзүн дөндәриб —
Сарытел Салатын дејиб ағларам.

КУЛГАНАДЛЫ ДҮЗКУЛӘР

КӘЛ АТЫНА САМАН АПАР...

Һасан баба нағыл еләјир ки, бундан ирәли бичин бичи-
либ баша јетәннән сонра дәрзләри јығыб хырманда бир јерә
чәм еләрдиләр. Хырманын јерини елә сечәрдиләр ки, ора
Һәми јахшы кәнағарчы оларды, һәми дә, јелтутар. Дәрзләр
ичылыб хырман боју јајыларды. Сонра кал, өкүз гошулмуш
при вәлләри доландыардылар онун үстүннән беләдән белә-
јә, еләдән беләјә. Та о вахтатан ки, сүнбүлләр тамам ову-
луб дән-дән олмуш олсун. Саман бир јана, дән бир јана
чыханнан сонра үздәки саманнары шанајнан кәтүрүб дәс-
тәјнән чыхардардылар бир гыраға. Галарды совруг атыб
дәни арытмаг. Һә, бунун да авандына дүшмәји јелин әлин-
дәјди. Јел ки, әсди, гуртарды. Сәнинки о олсун ки, биләјинә
күч вер, совруг ат, јел өзү һәр иши гајдаја салачаг. Баха-
чагсан ки, көз кими гызыл-гырмызы буғдалар үст-үстә га-
ланыб готазлы хурчунлара, нахышлы чуваллара кәл-кәл
дејир. Дәдә-бабадан гајдады ки, хырман вахты Јел бабаны
чағырасан. Онун бир ады да һејдарды. Атыны миниб чап-
маса јел әсмәз. Кәрәк совруг атмаг вәдәси чатанда белә де-
јәсән:

А Јел баба, Јел баба,
Гурбан сәнә, кәл баба.
Уннугда унумуз јох,
Дәниикдә дәнимиз јох.

Ишди јел әсмәсә совруг атдыгча белә охујардылар:

Һејдар, Һејдар әсә кәл,
Хырманлары баса кәл.
Арвад-ушаг гырылды,
Дајанма, дур јаса кәл.

Хырман үстдә гајдајнан охунан сөзләр чохујду. Јаддан
чыхды, итә-бата дүшдү һамысы. Бир јарпағы да беләјди:

Һејдар, Һејдар,
Һејдар, Һејдар.
Кәл атына саман апар.

Арпа десән
Арпан мөндө.
Торба десән
Торбан мөндө.

Сөндөн тәки
Кәлмәк олсун.
Мин атына
Күлөк олсун.

Һејдар, һејдар,
Имана кәл.
Сүр атыны
Хырмана кәл.

Бу сөзләрдән сонра јел әсәрди, арпа-буғда арыныб чу
валлара јығыларды.

ҮЗЭРЛИКСАЛМА

Јүзилләр боју улусумуз алын тәринә, әл габарына күвән
ди. Бу күвәнчин ишығы, нуру зәһмәт адамыны һалал-һүм
мәтлик үстүнә көкләди. Олду да ки, һалал-һүммәтлик бәд
нәзәрә, јаман көзә туш кәлди. Беләдә улуларымыз сөз кә
сәријнән, үзәррик әсәријнән јаман көзүн гәншәринә чәпәр
чәкдиләр.

Елә бир аз бундан ирәлинин сөзүдү: өјнә вахты Сајалы
арвад сәрничии Марал инәјин алтына чәкиб әмчәкләрини
овшарлајанда бахды ки, һејванчығазын јелини кәлиб. Да
лағы санчды ки, јәгин јолда-издә нәзәр јетиб буна. Көрпәл
инәкди, јелинини ишығлы көрүб көзә кәтирибләр. Өз-өзүнә
көтүр-гој еләди ки, бунун тәдбирини дәдә-баба гәјдасыјна
тәкмәк кәрәкди.

Ончун да туманынын әтәјини дәстәләјиб тәзчәнә дурду
ајаға. Јүк јеринин јухары башындакы сахланч үзәрријин
бир әлчимини көтүрдү. Еһмалча кәтириб үч кәрәм Марал
инәјин башына доландырды. Сонра үзәррији јандырыб түс
түсүнү инәјин јелининә верә-верә башлады мөһрли авазна
демәјә:

Чөрлү-чөплү үзәрлик,
Башы бөрклү үзәрлик.
Мүшкүлү асан ејлә,
Көстәр һөкмүн үзәрлик.

Атын бәдәјдү, үзәрлик,
Отун көмкәјдү, үзәрлик.

Маралымын јелни кәлиб,
Һојду-Һојду, үзәрлик.

Үзәрликсән, һавасан,
Мин бир дәрдә даvasан.
Сәни ода салырам
Гада-бала говасан.

Гоһум ола, јад ола,
Һәр ким нәзәр јетириб.
Көзләрини овасан.

Ертәси Сајалы арвад Марал инәјин јелининә әл кәзди-
рөндә көрдү ки, азар-бездар нә кәзир, һачанды гачаг дүшүб.
Өзүнү сахлајаммады, гајытды ки:

— Машаллаһ, машаллаһ, үзәрлијин һөкмүндәнди һамы-
сы, мөғамында дада кәлди...

ГУРДАҒЗЫ СУЈУ

Буннан ирәли мал-гојуну јайлаға чыхаранда көһнә киши-
ләр сифтә күнүн сәһәри нечә илдән галма гурудулмуш гурд
чөһәнкини сујнан долу ири бир габа салыб ахшамачан сах-
лардылар. Ахшам һејван өрүшдән гајыданда чөһәнки судан
чыхардыб һәмән сују сүпүркәјнән мал-гојунун үстүнә чилә-
јәрдиләр. Бу сујун ады «гурдағзы сују»ду.

Гурдағзы сују үстүнә дәјән һејван гурддан горхмаз, —
дәјәрләр. Бә нәди?! Јохса гурдун нәфәси еләди ки, узагдан-
узаға да мал-гојуну горхуја салыб бағрыны чатдадыр. Гур-
дун горхусу гојун-гузуја елә гыздырма салыр ки, јүз чүр
лава-дәрман еләсән дә кара кәлмир. Ончун да дејирләр ки,
«гурдағзы гыздырмасы азрејил гыздырмасыды». Онунку
одур ки, елә јайлаға гәдәм гојдугун күнүн ахшамы ирили-
кырдалы бүтүн мал-давары гурдағзы сујундан кечирәсән.
Көрәрсән ки, гурдағзы сују бәдәнинә дәјән һејванын чаныны
бир атүстү үшүтмә алды, јүнкүлчә титрәди. Көрүб-көтүр-
мүшләр беләдә чаван-чөмрула ешитдирәрләр:

— Гурдун ијисини алды һа, гој чәксин чанына, ујушсун,
өјрәшсин.

Бир аз кечмиш бахарсан ки, һәр шеј өтүб кечди. Һејван-
лар һамысы шах дајаныб әмин-архајын көјшәк чалыр. Даһа
ондан сонра о әтрафда јүз гурд долаша, сәс-сәсә вериб
лаша һәмән мал-гојунун чаныны титрәтмә тутуб азар-
бездара салан дөјүл, нәдән ки, гурдағзы сујундан кечибләр.

ГУРДАҒЗЫБАҒЛАМА

Та гәдимләрдән үзү бу јана улуларымыз өз һалал-һүм мәт күзаранларыны инам-е'тигад үстүндә низамлајыблар Торпаг, су гүдрәтинә тапыныблар, сөз кәсәринә бел бағлајыблар. Дара-чәтинә дүшәндә заман-заман сынагдан чыха үзәррик тәпәрини; овсун чәпәрини көмәжә чағырыб имда диләјибләр. Бах бири елә гурдағзыбағлама овсуну.

Беләди ки, өрүш-отарға вахты мал-гојун шәр гарышанд гапыја гајытмајыб чөлдә-мешәдә галанда һансы сәмтдәдис үзү һәмән тәрәфә дајаныб бир ипә гырх дүјүн вурурлар. Ил кәк атыб дүјүн вурдугча да белә охујурлар:

Гулфу-гулфу, танрынын гулфу,
кәсәри кәсмәз ејлә,
кәзәри кәзмәз ејлә.

Гулфу-гулфу, һәзәр
гулфу, бәднийјәт,...
бәдһејбәт, бәдһәзәр гулфу...

Дуасы дилимдә,
садағасы әлимдә,
ағзыјанмышын ајағы,
бу илкәјин әлиндә.

Гулфу-гулфу, чөлүн бу јаныны
сәнә тапшырдым,
аллаһын һејваныны
сәнә тапшырдым...

Сынајыблар ки, бу овсун чөлдә галан мал-гојуну гурд гушун нәзәриндән јајындырыб сағ-саламат сахлар. Орас вар ки, гурдағзы овсунујан чөлүн дөрд бир јаныны бағла мағ олмаз, һансыса бир сәмти бағлајырлар, һејван да сәмтдә олар, ја да овсун ону о сәмтә чәкиб кәтирәр, сәдәмә дән узаг еләјәр. Бунун да өз гәсди-нијјәти вар һа! Улулары мыз һәр тапшырмань бир өлчү-бичијәнн јетирибләр бизләр. Чөлүн башга сәмтләрини овсуннан бағламамағын нијјә ти одуку һәмән тәрәфләрдәки гурд-гуш да ач-јалавач га масын. Онлары да танры јарадыб, өзләринә дә рузи ајыры Овсун әсәријәнн ағызларыны һәр сәмтдән бағласан, руз ларыны кәсмиш оларсан ки, бу да улу танрыја хош кетмә Бах бу сәбәбдән чөлүн тәк бирчә сәмтини бағламағ мәсләһә билиниб. Һәлә бу ишин бир ајры тапшырмасы да вар. Е ки, итән һејван өрүшдән сағ-саламат гајыдыб кәлди, һә, к рәк о һејинчә дүјүнлү ипин үстүнә ачар атыб, сонра да би бир гырх дүјүнүн гырхыны да ачасан. Ачмасан күнаһ ола бир дә овсун көмәјинә јетмәз. Өзү дә итән һејван гапы кәлән кими пулдан-парадан нәсә бир садаға ајырарлар. Б

ун да ады олар «шүкүр садағасы». Күзәрән боју нечә кәрәм сынајыб сынагдан чыхарыблар ки, итән һејваны тапаннан сонра «шүкүр садағасы» вермәсән, әввәл-ахыр һәмән һејва на бир сәдәмә тохунмалыды.

Һә, сөз ки кәлиб гурдағзы бағламагдан дүшүб, гој онда бу мәтләблә бағлы бир додаггачдынын да илмәсини чөзәлә јәк. Беләди бу додаггачды: бирисинин инәји нечә күнүјүмүш ки, итибмиш. Һа ахтарыр, арајыр, бир сораг әлдә еләјәммир. Буна дејирләр ки, сән наһаг вахты фота верирсән, гач мол лаһын јанына бир гурдағзы дуасы јаздыр, јохса гурд-гуш инәјин ахырына чыхар. Бу залымоғлу да әлини чибинә сал магда о сөз — хәсисијмиш. Чандәрди кәлир молланьн јаны на, чибиндән бир манат чыхардыб дејир:

— Ај молла, ал бу пулу, инәјим үч-дөрд күндү гапыја кәлмир, гурдун-гушун ағзыны бағла, көрүм һејнирәм.

Молла истәјир ки, десин, «ај бала, үч-дөрд күн бундан габаг итән инәјә гурдағзы овсуну охумағын башы јохду, индијә инәк галмаз». Амма хәсисин әли әсә-әсә узатдығы маната бахыб дилләнмир. Нә фикирләширсә, ағызучу бир ки кәлмә охујуб гајыдыр:

— Бағладым, кет ахтармағында ол.

Гәрәз, киши хејли ахтарышдан сонра бир дәрәдән инәјин сүр-сүмүјүнү тапыр. Чин вурур тәпәсинә. Башы ловлу өзүнү јетирир молланьн гапысына. Ичәри кириб һај салыр ки:

— Ај молла, бә сән мәнә дедин гурдун ағзыны бағламы шам?

Молла һалыны позмајыб дејир:

— Бағламышам дә, нечә бәјәм?

Инәк јијәси јана-јана дилләнир:

— Ағлара галсын сәнин бағламағыны. Нә тәһәр бағла мысан ки, инәјин сүмүкләри галыб?

Молла төврүнү дәјишмәјиб гајыдыр ки:

— Киши, сән мәнә бир манат вердин, мән дә бир гурдун ағзыны бағладым. Инәјини о бири гурдлар јејиб. Кәрәк чох пул верәјдин ки, мән дә һамысынын ағзыны бағлајајдым. Күнаһ өзүндәди, мәнлик бир иш јохду.

Хәсис даһа сөз тапмајыб сују сүзүлә-сүзүлә јолланыр свинә...

БЭНДИ-БЭНДИ БЭНДЭЛЛАҢ...

Хырдадырнагдан, ја да ирибујнуздан чөлдө галыб өрүш
дөн гајытмајан оланда ити бичаг көтүрүб онун ағзыны гара
гатмајла (иплә) сарыја-сарыја бирнәфәсә белә бир гурд
ағзыбағлама да дејәрләр:

Бәнди-бәнди бәндаллаһ,
Бәндә кәмәнд гулфаллаһ.
Гулфаллаһ һазар олсун,
Дөрд јаны һасар олсун.
Чаггала чор!
Гурда боғма!
фу-фу-фу...

Овсуну охујуб бычағын ағзыны гара гатмајла тамам са
рыјандан сонра ону ири бир гара даш алтына гојар, үз
өрүшә сары дејәрләр:

— Ағзыјанмышын ағзыны бир кечәлијә бағладым. Ј
бир олан аллаһ, өзүн көмәк ол, итијимиз саламат гапымыз
кәлсин.

Итән һејван ертәси күн кәлмәсә, овсуну бир дө охују
мүддәтини бир һәфтә, бир ај, ән узағы үч ај узатмаг олар
Итик тапылан тәки гара дашы галдырыб бычағын ағзында
кы гара гатманы ачмаг кәрәкди. Үч аја итик тапылмаса кен
дә белә еләмәлисән. Дејирләр, јохса дүшәр-дүшмәзи олар

САЈАЧЫ СӨЗЛӘРИ

Ај гојун, нүзүл гојун,
Јоллара дүзүл, гојун.
Ишди сәнә кәм бахсам,
Әлимдән үзүл, гојун.

Чаным гојун гарасы,
Јуну мәфрәч арасы.
Пендири бала дөнәр
Јазын-јајын арасы.

Ај гојун, ејчә гојун,
Готазлы, көјчә гојун.
Ағартыны бол ејлә
Доланым бәјчә, гојун.

Чаным гарала¹ гојун,
Бәнзәр марала гојун.
Чобан гырхыб јунуну
Басар харала, гојун.

Јерин дағ олсун, гојун,
Кефин чағ олсун, гојун.
Баланы јахшы сахла
Үзүн ағ олсун, гојун.

Гопар јолда тоз, гојун,
Кеф-дамағы саз гојун.
Чобан гурддан үрпәнсә
Чөлә чыхаммаз, гојун.

ҲОЛАВАРЛАР

Гара калы тојларам,
Бојуну гашојларам.
Әкинним далда галса
Кечә-күндүз гојларам.

Һо-Һо, котан өкүзү,
Һо-Һо, атам өкүзү.
Илан-чајан дишләсин
Шумда јатан өкүзү.

Һајда, а калым, һајда,
Дөвләтим, малым, һајда.
Гарашуму вур баша
Гаданы алым, һајда.

Гара калын сучундан,
Габар кетмәз овчумдан.
Гарашуму тоз олар
Бөрк тутмасам мачындан.

Гара калым, ај калым,
Султан калым, бај калым:
Гарашумда дарылма
Инди доғар ај, калым.

¹ Гејд: гарала, јә'ни гара, ала.

Өкүз, өкүз, хан өкүз,
Дырнаглары ган өкүз.
Сэн котана күч ејлө
Мән дә дејим чан өкүз.

Гара кал бојундады,
Бујнузу ојундады.
Гара калын каллыгы
Отунда, сујундады.

НӘҺРӘ НӘҒМӘСИ

Кәрәси ат башыча!
Ајраны көз јашыча!
Артсын бин-бәрәкәти
Гыrx күлфәтин ашыча!
Нәһрәм кәл еј, нәһрәм кәл,
Тәрпән кәл еј, тәрпән кәл!

Бағда барын ешгинә,
Дағда гарын ешгинә.
Мән сәнә әл вурмушам
Имамларын ешгинә.

Нәһрәм кәл еј, нәһрәм кәл,
Тәрпән кәл еј, тәрпән кәл!

Чәтән-чәтән балам вар,
Нәркизим вар, лалам вар.
Әлим аманды гојма,
Көзү јолда галан вар.

Нәһрәм кәл еј, нәһрәм кәл,
Тәрпән кәл еј, тәрпән кәл!

ЕЈДИРМӘЛӘР

Марал, марал инәјим,
Гарны харал инәјим.
Гатығын бычаг кәсмәз,
Сүдү јарар инәјим...

Анам ај инәјим,
Сонам ај инәјим.

Дағлар гојну мешәди,
Нәркизди, бәнөвшәди.
Јелинин ај парчасы,
Әмчәкләрин шүшәди,
Бажым ај инәјим,
Чијим ај инәјим.

Нахырын көзү Марал,
Дилимин сөзү Марал.
Чөлдә кәлин јеришли,
Гапыда гузу Марал.
Чаным ај инәјим,
Күлүм ај инәјим.

Баласы көјчәјим Марал,
Мајасы чичәјим Марал.
Әлләрим сығал чәкәр
Ағрымаз әмчәјин Марал.
Балым ај инәјим,
Күлүм ај инәјим.
Нәнәм ај тутеј,
Тутеј, башына дәннәм.
Көрпә балалы нәнәм,
Тели хыналы нәнәм.
Нәнәм, башына дәннәм.
Дәннәм, башына дәннәм.
Долу мәмә, башына дәннәм,
Көрпә бала, башына дәннәм.
Долу мәмәли, ај тутеј,
Бажым ај тутеј,
Көрпә балалы нәнәм, ај тутеј,
Бажым ај тутеј.
Маралым ираһатды,
Нәнәм, ај тутеј.
Баласы фарағатды,
Күлүм, ај тутеј.
Нәнәм, башына дәннәм,
Дәннәм, башына дәннәм.
Тутеј, ај тутеј...

ЈАСАГЛАР

Алабахтајам, алабахта,
Ганадларым тахта-тахта.
Мәни вуран хан оғлу,
Ган гуссун лахта-лахта.

Гарангушам, гарангуш,
Ганадым ајрыч-ајрыч.
Мәни вуран хан оғлу
Ган гуссун овуч-овуч.

Көјөрчинәм, көј чанлы,
Ганадым санлы-санлы.
Мәни вуран хан оғлу
Долансын бағры ганлы.

ЛАЈЛАЛАР

Лајлалар... Өвлад боју охшајан кәлин аналарымыз
улуча бешик-нәғмәләри... Бу нәғмәләрин сөзү-авазы боју
ча муразлы-муразлы диләкләр ганадланыр. Нәр муразлы
диләк дә тәзә-тәр бир гөнчәни ај ишығынын ајдынлығын
күн ишығынын сафлығына чағырыр. Лајлалардан руһумуз
Һопан көнүл көврәклији, аваз јүрәклији та эзәл күндә
бизләри саз-сөз үстүнә көкләјиб; о хәтири хош сөзләри
ганадында бајатылара, гошмалара сары јол алдыг. Нә г
дәр ширин-шәкәр гошмајла, дурна телли бајатыјла көнл
мүзү охшадыгса јенә дә бахдыг ки, чәми јарашыглы дүзк
ләрдән, бәзәкли сөзләрдән башда дајанан хәтирли бир с
јатырымыз вар. О да бешикли-нәннили күнләримиздән ә
маған олан сүд гоһулу лајлаларымызды.

Лајла дедим гадасы,
Ајын-күнүн парасы.
Мән сәнә гурбан олум,
Көзүм ағы-гарасы.
Көјчәк балам, а лајлај,
Чичәк балам, а лајлај.

Гөнчә долу бутасан,
Нәр камына чатасан.
Сајалы шаһ будағын
Көлкәсиндә јатасан.
Лајлај көјчәјим, лајлај,
Күлүм, чичәјим, лајлај.

Лајла дедим јухула,
Јухуда күл гоһула.
Разы олмарам балам,
Јеријәндә јыхыла.
Лајла чаным, лајла,
Дәрдә дәрманым лајла.

Лајла дејим сәсинә,
Тәр гөнчәләр дәсинә.
Баламын јухусунда,
Гызылкүлләр кәзинә.
Лајла балам, а лајла,
Көрпә балам, а лајла.

Лајлај бағрым парасы,
Лајлај дәрдим чарасы.
Чәкдим чөврү-чәфань,
Кетди көзүм гарасы.
Лајлај гузум, а лајлај,
Ики көзүм, а лајлај.

Дәрјаларда адалар,
Биздән өтсүн хаталар.
Јада-јағыја дәјсин,
Сәнә кәлән гадалар.
Лајла балам, а лајла,
Ширин балам, а лајла.

Күл долу тахтын олсун,
Гызылдан бахтын олсун.
Гардашынын тојунда,
Ојнајан вахтын олсун.
Лајлај көјчәјим, лајлај,
Күлүм, чичәјим лајлај.

Охшасын дилим сәни,
Бөјүтсүн елим сәни,
Мејданда ат ојнадан
Бир ијид билим сәни.

Бир күл әкдим бојумчан,
Гој ијләјим дојунчан.
Өмрүм-күнүм узансын
Бу баламын тојунчан.

Лајла, а кәлин балам,
Јухусу дәрин балам,
Танрыдан әһдим буду —
Тојуну көрүм, балам.

Лајла, мәлијим лајла,
Фәрә, кәклијим лајла.
Сәнин ширин јухуну
Бала бәлијим лајла.

Гызылкүлү дэрэрәм,
Нэр тэрэфэ сэрэрәм.
Балам боја јетинчән
Јүз садаға верэрәм.

Дејир, бир кәлин көрпәсини јатырдыб евин бөјү
ушағына тапшырыр ки, мән кедиб булагдан су кәтиринчү
бачындан көз ол, бешијини тәрпәт ки, ојанмасын. Гәрә
кәлин сәнәји көтүрүб јолланыр суја. Бир аз кечмиш уша
бахыр ки, көрпә ојаныр. Нә гәдәр бешијини јырғалајырса
көрүр бир шеј чыхмыр. Башлајыр лајла демәјә. Билдијини
һамысыны дејир. Дедикчә дә бахыр ки, көрпә ујујур. Ахыр
ахырда билдији лајлалар гуртаранда башлајыр өзүндә
демәјә:

Лајлај дедим билинчә,
Бүлбүлләрин дилинчә.
Сәни јуху апарсын
Анам судан кәлинчә.
Бачым лајлај, а лајлај,
Тачым лајлај, а лајлај...

Бах елә бу авазнанча анасы судан кәләнәчән тәзәдә
көрпәни јухуја верир.

АРЗУЛАМАЛАР

Балама гурбан сәрчәләр,
Балам һавахт дирчәләр?!

Балама гурбан түлкүләр,
Балам һачан мүркүләр?!

Балама гурбан ноғуллар,
Балам һавахт јухулар?!

Балама гурбан чүјүрләр,
Балам нә вахт јүјүрәр?!

Балама гурбан озанлар,
Балам һачан сөз анлар?!

Балама гурбан халчалар,
Балам нә вахт әл чалар?!

ОХШАМАЛАР

Базарын башы,
Дибинин дашы.
Балама гурбан
Катда, јүзбашы.

Базарда газлар,
Түкүнү тозлар.
Балама гурбан
Күсәјән гызлар.

Дүзәндә чајлар,
Бир-бирин һајлар.
Балама гурбан
Улдузлар, ајлар.

Бадам бадамы,
Алым гаданы.
Балама гурбан
Кәндиң адамы.

Бағда хәзәлләр,
Учуб сүзәлләр.
Балама гурбан,
Чүмлә көзәлләр.

Сәндән аралы,
Рәнким саралы,
Дағлар маралы
Бу балама гурбан.

Дағларда гарлар,
Галдыгча харлар.
Күлөјшә нарлар
Бу балама гурбан.

Јол үстә мешә,
Сулары шүшә.
Нәркиз, бәнөвшә
Бу балама гурбан.

Базарда атлар,
Бојну хамутлар.

чиллэ дөвраныны сүрүб кедирмиш, јолда Кичик чиллэј туш кәлир. Кичик чиллэ бөјүкдән сорушур:

— Гырх күндү јараглы-јасаглы һөкмранлыг еләјирсән нејнәдин, нејнәмәдин?

Бөјүк чиллэ дејир:

— Ун чувалларыны јарыја ендирдим, от тајаларыны ортадан кечирдим, ушагдан-бөјүјә һамыны очағын башына јығдым.

Беләдә Кичик чиллэ ағыз бүзүр:

— Ај һај, көр инди бу хырда ләләшин нејләјәчәк. Уннун ундан кәсәчәјәм, ахуру да самандан. Чаһыл сүмүјү, аһыл илији көјнәдәчәјәм. Бир боран галхызым, бир човғун дурғу зум ки, кәл көрәсән.

Бөјүк чиллэ дүнјанын көр-көтүрүндән һалыјды. Билирди ки, Кичик чилләнин өмрү азды, чәми-чүмләтаны ијирмә күнлүк һај-һују вар. Одур ки, үзүнү кичик гардашына туту белә дејир:

— Кедиб өзүнү наһаг јерә учуз еләмә, габағын бозајды. Елә отур-дур ки, бозајда һавалар гарышанда десинләр «Кичик чилләнин күнләри мағыл күнләријди, ејзән јазы орта ајы кимијди».

Һә, дејир, бу Кичик чиллә дә һеч өзүнә көрә дејил. Бөјүк чилләнин сөзүнү бир ил ешидәр, бир ил ешитмәз. Ешидән ил өзүнү урватлы апарар. Елә ки, гулагардына вурур бах онда үзүнү көрмә. Та Бозајачан көјүн үзүнү бурум-бурум бурасыды.

Кичик чилләнин гуртармағына бир-ики күн галмышдан һәр ашхам доггазларда тонгал галајардылар. Бу тонгалларын адына Чилләгован дејәрдиләр. Вахт-вәдә кәлиб һәмә мәгама јетәндә ағсагаллар чаван-чомрула ешитдирәрдиләр:

— Чилләгованын вахтыды һа! Тонгал чатыб очаглар курландырын ки, Бозај дамарраныб чиләјә дој кәлсин.

Һә, инди ки, Бозајын адыны тутдуг, гој онда онун хасијәтини ганадына дүзмүш бир ел сөјләмәсиндән дә сораг верәк. Һә, сөз о јердән, о чагдан тәкан алыб кәлир ки, ил аја күнә бөлүнүрдү. Бүтүн ајлар кәлиб өз күнләрини көтүрмүшдү, тәкчә ајын биринә һеч бир күн дүшмәмишди. Јығышы мәсләһәт-мәшвәрәт еләјәндән сонра бу гәрара кәлдиләр ки, ајларын һәрәси өзүнүн бир-ики күнүнү бу күнсүз галмыш аја версин. Онун да күнләри дүзәлсин. Бәли, он бир ајын кимиси бир күн, кимиси ики күн, кимиси дә үч күн верди. Бу минвалла ајларын сајы дөнүб олду он ики. Тәзә дүзәлән ајын күнләри башга фәсилләрдәки ајлардан јығылдығына көрә онун һавасынын әһвалындан баш ачмаг мүшкүлә дөн-

лү. Бир дә көрдүн истиди; үстүндән бир аз кечмиш бахырсан ки, булуд кәлди, сојуг дүшдү, о бири күн јенә ачылды. Гәрәз, беләчә гат-гарышыг, боз бир ај әрсәјә кәлди. О сәбәб-дән дә ел-чамаат ону «Бозај» дејиб нишанлады.

Һә, о ки, галды илахыр чәршәнбә ахшамынын сөз-сөһбәтинә, бу да бир ајры ихтилатды. Дәдә-бабадан Новруз бајрамындан дөрд һәфтә габаг чәршәнбә ахшамлары тонгал чатмаг гајдады.

Бу чәршәнбәләрин дә өз ады, адәти вар. Биринчи чәршәнбә «Әзәл чәршәнбә»ди. «Әзәл чәршәнбә»јә «Күл чәршәнбә» дә дејәрләр. Һәмән чәршәнбәдә јандырылан тонгалын күлүнү көјә совуруб учадан гышгырарлар ки: «Чилләнин көзүнә күл әләјирик!» Икинчи чәршәнбә «Муштулугчу (мүждә верән) чәршәнбә»ди. Бу чәршәнбәдә һамы бири-биринә муштулуг верәр ки, чиллә тамам-камал совушуб кедиб. Сонра «Күл» чәршәнбә кәлир. «Күл» чәршәнбәдә тәмизлик еләмәк, ев-ешији, палтар-палазы чырпыб, силиб күлә дөндөрмәк гајдады. Галыр дөрдүнчү — бајрамдан габиггы чәршәнбә. Һәмән чәршәнбә ахшамы «Илахыр чәршәнбә» сајылыр. Бәри башдан нағдыча билин ки, улуларымыз һәфтәнин күнләрини уғуруна, сајасына көрә сынахдан чыхарыб бир парасыны ағыр, бир парасыны да јүнкүл сајыблар. Һәмән һесабнан ән ағыр күн чәршәнбә ахшамы, ән јүнкүл, сајалы күн чүмә ахшамынан чүмәди. Ағыр күн олдуғундан чәршәнбә ахшамына көһнә кишиләр «дуз күнү» дејәрдиләр. Һәмин күн ев бинәси гојмаг, әкинә-бичинә башламаг, тој-дүјүн еләмәк мәсләһәт билинмәјиб. Ишин бинәсини, сифтәсини чүмәдә гојмаг уғурлу сајылыб. «Чүмә»нин сәлат арасында өз ады вар: «Адына». Бошуна демәјибләр ки:

Бу күн Адынады,
Ишләр авандынады.

Гәрәз, чәршәнбә ахшамы ағыр күн сајылдығындан илин ихырынчы һәфтәсинин һәмин күнүндә тонгал галајыб одун үстүндән атыла-агыла чәми ағры-ачылары төкәр, једди чүрә ширин не'мәт дадыб нәһс күндән гуртулар, сонра да хош овгатнан о бири күнләрә гәдәм басыб Новрузу гаршыларлар. Дејәрләр ки, нә гәдәр ағры-ачымыз, гада-баламыз вардыса, һамысыны төкдүк ахыр чәршәнбәнин үстүнә...

ХЫДЫР НӘБИ

Дәдә-бабадан гаҗады ки, һәр ил гыш җары оlanda Бөҗү
чилләнән Кичик чиллә арасында «Хыдыр» баҗрамы кеч
рилсин. Бир пара җерләрдә «Хыдыр Нәби», бир пара җерләр
дәсә «Хыдыр Илҗас» адыҗла танынан бу ел баҗрамында өтә
әҗҗамларда аҗрыча бир чал-чағырла мәрәсим дә дүзәлди
ләрди. Көһнә кишиләрин һесабына көрә Кичик чилләни
әввәлиндә — индики вахтла көтүрдүкдә тәгрибән февралы
биринчи онкүнлүҗү әрзиндә ахшам шәр гарышандан сонр
ушаглар, чаван-чомруллар бир җерә чәм олардылар. Дәстә
ләниб «Хыдыр» нәғмәси охуҗа-охуҗа гапылары дөҗәр, Хы
дыр адына пәҗ җығардылар. Һансы гапыдан ичәри кирсәлә
әввәлчә дәстәдән бир адам ирәли чыхыб авазла белә д
җәрди:

Мән Хыдырын гулуҗам,
Көҗ атынын чулуҗам.
Ағзынын арпасыҗам
Аҗағымын налыҗам.

Бунун ардынча дәстә бир ағыздан охуҗарды:

Хыдыры-Хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.

Җенә бир нәфәр деҗәрди:

Хыдыр кәлди һаҗынан,
Бир балача даҗынан.
Даҗча батды палчыға
Чыхартдыҗ һаҗ-һаҗынан.

Дәстә бир ағыздан:

Хыдыры-хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.

Дәстәдән бир нәфәр:

Гара тоҗуг ганады,
Ким вурду, ким санады.
Гапы-гапы кәзмәкдән
Балдырым ит далады.

Дәстә бир ағыздан:

Хыдыры-хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.

Дәстәдән бир нәфәр:

Җүр (јүҗүр) инди, һа јүр инди,
Җүк дибинә сүр инди.
Җүк дибинә варанда
Алтын, ахча көр инди.

Дәстә бир ағыздан:

Хыдыры-хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.

Дәстәдән бир нәфәр:

Дур инди һа, дур инди,
Җызыл хана гур инди.
Җаман дилә, бәд көзә
Җедди дүҗүн вур инди.

Дәстә бир ағыздан:

Хыдыры-хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.

Дәстәдән бир нәфәр:

Чатма-чатма чатмыҗа,
Чатма җерә батмыҗа.
Хыдыра пәҗ вермәҗән
Муразына чатмыҗа.

Дәстә бир ағыздан:

Хыдыры-хыдыр Илҗас,
Өзүнү җетир Илҗас.
Сән өзүнү җетирчәк
Ачды чичәк, олду җаз.

Бундан сонра һәр гапыда онлара «Хыдыр пәҗы» верәр-
әрди: кими бир чалхам җағ, кими бир бадҗа сүд, кими дә
ир торба ун... һәммин шеҗләри кечә бир җерә җығыб сахлар-
ылар ки, сәһәр олсун, онлардан хәмир җоғуруб бөҗүк көм-
әләр, бир дә говут биширсинләр. О кечәнин ады «Хыдыр
счәси»ди. Өзү дә чох мүбарәк кечә саҗылыр. «Хыдыр кечә-
и»ндә инама көрә Хыдыр пәҗғәмбәр (Хыдыр Нәби) атыны
иниб хәлвәтчә һәр җаны кәзир. Онун адына аҗрылмыш пәҗ-
ира кизлинчә әл тохундурур ки, һәммин не'мәтләрин бәрә-
әти артыг олсун. «Хыдыр кечәләри»ндә ахшамдан сәһәр
ылана гәдәр күләк әсәр. Деҗәләр ки, Хыдыр Нәбиди, аты-

ны чапыб бэрэкэт пайлаја-пайлаја кедир, эсэн күлөк дә ону бөдөј атынын јелиди. Он доггузунчу јүзиллијин азмаң сөз устадларындан бири кими танынан Шәмкирли ашыг Н сөјинин бир гошмасында Хыдыр Нәби (Хыдыр Илјас) јелл ринин әсмәси белә јада салыныр:

Гыш чилләси Хыдыр Илјас кәләндә
Һәрләнәр кәрдиши, ај елләр гыж-гыж.

«Хыдыр кечәси»нин сәһәри ахшамдан јығылмыш уң сүдү, бир дә јағы бир јерә чәм еләјиб хәмир јоғурар, бөј көмбәләр дүзәлдиб һәр биринин дә ичинә бир гырмызы му чуг гојарларды. Көмбәләр бишәндән сонра онлары парч парча чаван-чомрул арасында бөләрдиләр. Мунчуг ким бәхтинә чыхса инанардылар ки, һәмән адам тезликлә гә биндәки мураза чатачаг.

АХЫР ЧӘРШӘНБӘ ИНАМЛАРЫ

Илин ахыр чәршәнбәсиндә үрәјиндә нијјәт тутуб һа гараландан сонра хәлвәтчә кедирсән гонум-гоншудан бир нин гапысына. Гапы далында дуруб ајағынын алтына ач атыб ичәријә гулаг асырсан: ичәридән ағзыны ачыб илк кә мә кәсәнин дедији сөз нијјәтин јеринә јетиб-јетмәјәчәји нишан верир. Илк кәлмә хош мәтләбә, јахшы бир истәјә ба лыдырса, демәк нијјәтин баш тутачаг, јох, пис сөз, нараз лыг, никаранчылыг билдирән кәлмә дилә кәлсә, онда ист јинә јетмәјин мүшкүл ишдир. Ахыр чәршәнбә кәлиб јетән ағсаггал-ағбирчәкләр ушагдан-бөјүјә һамыја өјүд-өрн еләјәр ки, хош сөзләр, көнүл ачан сөһбәтләр еләсинлә бирдән гапыја кәлиб үрәјиндә диләк тутан олар, гој нијјә хош сөзә үрчаһ олсун.

* * *

Илин ахыр чәршәнбәсиндә су долусу кәсә көтүрүб он ичинә учуна памбыг доланмыш ики ијнә атырлар. Әкәр к санын дибинә чатанда ијнәләрин памбыг доланмыш учла бири-биринә тәрәф дурса онда үрәјиндә нијјәт тутан ад тезликлә истәјинә јетәр.

Ахыр чәршәнбә кечәси ики алма көтүрүб биринә хәлвәт- чә бир маншыр гојурсан. Сонра үрәјиндә бир нијјәт тутуб ондәки ән хырда ушағы чағырырсан ки, кәлиб алмалардан бирини көтүрсүн. Маншыр гојдугун алманы көтүрсә дилә- јинә чатарсан.

* * *

Ахыр чәршәнбә кечәсинин сәһәри сүбһ обашдан дуруб иһар су үстүнә кетмәк, суја салам вериб үч дөфә үстүндән итланмаг, сонра да һәмән судан бир габ кәтириб һәјәт-бача- ја, евин дөрд бучағына сәпмәк кәрәкди. Дејирләр ки, белә- до илин хош кәләр, ағры-ачы көрмәсән.

* * *

Ахыр чәршәнбә кечәсинин сәһәри евин дамына буғда атарлар ки, бэрәкәт артыг олсун.

Ахыр чәршәнбәдә уң чувалынын ағзыны ачыг гојарлар ки, бэрәкәт пайлананда бағлы галмасын.

* * *

Ахыр чәршәнбә кечәси әркән гызлар хејли аралыдан ар- хасы гапыја дуруб ајагларындакы ајаггабынын бир тајыны керијә доғру атарлар. Ишди ајаггабынын бурну гапыја тә- рәф дүшсә, демәк, јахын вахтларда әрә кедәчәк.

* * *

Илин ахыр чәршәнбәсиндә ахар сујун габағыны кәсмәк олмаз, кәссән сәнә сәдәмә тохунар, ишләрин долашар.

* * *

Ахыр чәршәнбә ахшамында бир нечә парча көмүрү, бир онуч дузу, бир-ици дәнә дә гара пулу бир кузәјә гојуб дам- дан атарлар. Дејиләнә көрә көмүр гара күнүн, дуз көзү шорлуғун, ачкөзлүјүн, гара пул да јохсуллуғун нишанәсиди. Онлары кузәјә јығыб дамдан атмағын нијјәти гара күндән, көзүшорлуғун, јохсуллуғун гуртулмаға бағлыдыр.

* * *

Ахыр чэршәнбә ахшамынын сәһәриси евдә ушагдан бә
јүјә нә гәдәр адам варса, кедиб һамысы ахар су үстүндә
дәфә атылар, сонра да һәмән ахар сујун әл-ајагдан узаг бир
сәмтиндә сахсыдан олан бир габ сындырыб дејәрләр: «Нәки
ағры-ачымыз, гада-баламыз варса һамысы бах бу сахсыј
нан кетсин».

* * *

Ахыр чэршәнбә ахшамында јандырылан тонгалын үстүн
нән адамлар атданыб гуртарандан сонра мал-гараны, гојун
гузуну да адладарлар ки, чилләдә галмасынлар. Чиллә кәһ
нә илин ағры-ачысы, гада-баласыды, очагдан адлајанда һа
мысы төкүлүб одда јансын. Адлајыб кечән дә чилләдән чы
хыб олур анаданкәлмә, тәзә-тәр.

* *

Ахыр чәншәнбәдә ов түфәнкинә килиз гојуб бошуна атар
лар ки, чилләдән чыхсын. Әкәр һәмин мөгамда түфәнки дол
дуруб атмасан чилләјә дүшүб ил мүдам дүз вурмаз, овдан
гушдан јайынар.

* * *

Ахыр чэршәнбә ахшамында јандырылан тонгалын үстүн
дән атданыб дејәлләр:

Ағыррығым, уғурруғум,
Ағрым: ачым,
Гадан, балам —
Һамысы төкүлсүн,
бу одда јансын.

* * *

Бајрам ахшамында, ја да бајрам күнүндә галанан тонга
лын үстүндән атдананда бу сөзләри демәзләр. Еләчә тонга
лын башына јығышыб ондан бәрәкәт истәрләр.

* * *

Ахыр чэршәнбә ахшамында јандырылан ағач јаныб ахы
ра чатанда онун дөврәсинә дәмир шишлә үч дәфә чызыг чә
кәрләр. Дејирләр белә етмәсән евин бәрәкәти дағылар.

* * *

Бајрам ахшамында, ја да бајрам күнүндә галанан тон
гала ачы түстүлү ағач атмазлар. Анчаг гуру ағачы бајрам
тонгалында јандыраулар, јаш ағачы һәмән очаға атсан сәнә
сәдәмә тохунар, бәрәкәтин чәкиләр.

* * *

Бајрам тонгалы јаныб ахыра јетәндә очагдакы көзләрин
үстүнә үзәррик сәпиб дејәрләр: «Одумуза, очағымыза кәм
баханын көзләри бах беләчә партдасын, өзү дә ода дүшүб
чатдасын».

* * *

Илахыр чэршәнбәнин ахшамында балтанын күпүјән
мејвә ағачларынын көтүјүнә бир-ики дәфә јункүлчә вуруб
дејәрләр: «Нә јатмысан, ојан бәрәкәт пәјыны көтүр». Дејир
ләр, беләдә һәмин ил ағачларын бәһәри бол олар.

* * *

Сәмәни саралыб солухандан сонра ону зибиллијә атмаг
күнаһды. Кәрәкди солухмуш сәмәнини ахар суја ахыдыб
архасынча да бир-ики парча ширни атасан. Дејирләр, белә
дә евинә хејир-бәрәкәт кәләр, үрәјиндә тутдуғун диләкләр
јеринә јетәр.

* * *

Илахырда чаван-чомруллар очаг үстүндән атдана-атда
на үрәкләриндә мураз тутуб дејәрләр:

Атыл-батыл чэршәнбә,
Бахтым ачыл чэршәнбә.

Сынајыблар ки, чэршәнбә очағы муразлары һасил еләр.

* * *

Ахыр чәршәнбәдә дунҗадан көчәнләрин руһу бир һовурлуға евинә, оғул-ушағына, гоһум-әгрәбасына баш чәкмәҗә кәләр. Күн ахшама кими ев-ешиқдә, гапы-бачада хош овгатлы, үзүкүләр олмаг, әтирли-дадлы җемәкләрдән биш-дүш еләмәк кәрәкди ки, улуларын руһу кәлиб өзләриндән сонракыларын күн-күзәрәныны хош көрсүн ки, гаҗыдыб әмин-архаҗын кедә билсин.

* * *

Илахырда улуларын адыны анмаг, руһларыны шад еләмәк үчүн евдәки ширин-шәкәрдән паҗ аҗырыб гәбир үстүнә кетмәк, јасин охутдурмаг савабды.

Илахырда кимсәсизләрин, гәрибләрин гәбрини дә зијарәт едиб јасин охутдурмаг, гәбир үстүнә ширни гоҗмаг саваб саҗылыр. Дејирләр, беләдә доғмаларын руһу даһа раһат даһа шад олар.

* * *

Илин ахыр чәршәнбәсиндә сәфәрә јолланмаг олмаз. Јоллансан једди ил ев-ешијиндә раһатлығынан отура билмәзсән. Кетдијин ишдән дә хејир көтүрмәјин чәтин мәсәләди. Сәбәбдән дә илахыр чәршәнбәнин ахшамында һәр кәс өз евиндә, оғул-ушағынын јанында олмалыдыр.

* * *

Өтәнләрдә илахыр чәршәнбәдә дејүшдүрмәкдән өтәри аҗрыча гочлар бәсләнәрди. Вәдә јетәндә алныны хыналајыб чыхарардылар мејдана. Көзү гызмыш бурмабујнузлу гочлар кәллә-кәлләжә кәләндә дејирдин ики гаҗады бир-биринә чырпыныр. Дејүшдә һансы гоч басылыб гачсајды ону тутуб кәсәр, әтини кабаб еләјиб мејдандакылара пајлардылар. Чәршәнбә гочунун әтини јејәндән сонра сүмүјүнү атмаз, јығыб бир јердә сахлардылар. Бәрк күләк әсиб кәсмәк билмәјәндә һәмән сүмүјү јандырыб күлүнү евин дамына атардылар. Ел сынағына көрә беләдә күләк јавашыјыб кәсәрди.

ЧӘРШӘНБӘ ИЛ АХЫРЫ...

Сајалы нәнә нағыл еләјир ки, буннан ирәли илахыр чәршәнбәдә әркән гызлар бир отаға јығышыб диләк тасы гурардылар. Орталыға дәрин бир мис габ гоҗар, сонра һәр гыз өз үзүјүнү атарды һәмән габын ичинә. Үзүкләри габын ичиндә ики-үч кәрә гарышдырыб балача бир оғлан ушағыны да кәтирәрдиләр јығнаға. Ушаға баша салардылар ки:

— Бах, инди биз новатнан бајаты охуҗачағыг. Һәр дөфә бајаты охунуб баша чатан тәки сән кедиб тасын ичиндәки үзүкләрдән бирини көтүрүб кәтирәрсән. Биз дә бахыб көрәрик киминкиди.

Оғлан ушағы ишин гајдасыны өјрәниб бир гырагда дурарды. Гызлар башлајардылар новатнан бајаты чағырмаға. Бајатыдан сонра кимин үзүјү габдан чыхарылса онун диләји һәмән бајатыдакы мәтләбә јовух бир ахарда јозуларды. Көрәрдин гызлар дөврә вуруб дилавәр-дилавәр дурнателли бајатылар пәрвазландырырлар:

Чәршәнбә чај ичиндә,
Ох атдым јај ичиндә,
Танры муразын версин
Бу кәлән ај ичиндә.

Бајаты гуртаран кими оғлан ушағы габдакы үзүкләрдән һансыса бирини чыхардыб көстәрәрди. Гызлар үрәкләри атлана-атдана јер-јердән дилләнәрдиләр:

— Бәхтәвәр башына, ај Телли, сәнин үзүјүндү. Јахынларда диләјинә јетәрсән иншаллаһ! Танры мәтләбини үрәјинчә версин!

Телли чилвәләнә-чилвәләнә үзүјүнү бармағына тахар, сонра тәзәдән гызлар дәсинә гошуларды. Беләдә икинчи бајатыны әдалы-әдалы ганадландырардылар:

Чәршәнбә ил ахыры,
Чыггалар тел ахыры.
Диләк тутдуғун оғлан
Сәнинди бил, ахыры.

Ушаг кәнә дә әл узадыб тасдакы үзүкләрдән бирини чыхарарды. Үзүјү көрән тәки гызлар һај салыб онун јијәсинә көзәјынлығы верәрдиләр:

— Көзүн ајдын олсун, ај Көјчәк, јығвалын јејинди; сәнин мүбарәк диләјин нә көзәл сөзә туш кәлди.

Көјчәк дил-ағыз еләјә-еләјә үзүјүнү көтүрүб чәркәјә га-

жыдан тэки желганадлы бир бајаты тэзэдэн мәчлис боју сүзүб доланарды:

Карван кәлир енишдән,
Жүкүн тутуб жемишдән.
Сәнә хонча бөзәнсин
Алтун, ахча, күмүшдән.

Бајатынын далынча ушаг габдакы үзүкләрдән бирини чыхардыб башы үстүнә галдырчағын севинч долу һај-һарај жыгнағын ширинлијини бир пај да артырарды:

— Нишан хончан бөзәнсин, ај Фатма, диләјин әчәб көзәл мәтләбә бағланды. Сағ әлин елликнән һамымызын башына!

Бир аз кечмиш кенә дә ара сәнкијәр, новат ајры бир бајатыја јетәрди:

Чәршәнбәнин кечәси,
Банлар хоруз бечәси.
Ај гыз, сәнин гисмәтин
Ата-ана бирчәси!

Ушаг әл атыб габдакы үзүјүн бирини чыхартдығыннан дөврәдәки гызларын һамысы дилавәрлик еләјиб үзүк јијәсинә дејәрдиләр:

— Евин олуб-галан бир әзиз-хәләф оғлуна кедәчәксән, ај Фирәнкиз! Ағ күнлү оласан сәни!

Мәчлис шириннәшдикчә диләк-диләји тутар, нијјәт нијјәти сорахлајар, бајаты да бајатыны чағырарды:

Диләк күнү бүјүндү.
Тамам тојду, дүјүндү.
Ај гыз, сәнин гисмәтин
Јухуда көрдүјүндү.

Дүзкү ахыра јетәр-јетмәз ушаг ајры бир үзүјү дә габдан көтүрүб башы үстә галдырарды. О һејни дә гызлар сәс-сәсә вериб дил-дил өтәрдиләр:

— Кефин олсун, ај Бәнөвшә, бу кечә јатанда дузлу көкә јејәрсән. Јатыб јухуда истәдијин оғланы көрәчәксән, сәнә сәрин су верәчәк. Ичәрсән ки, мәтләб-муразына јетә биләсән. Сән аллаһ, сабаһ булаг башына кәлиб көрдүјүн јухуну бизә данышарсан, јахшымы?!

Оғлан ушағы бајагдан бошалмыш диләк тасыны голтуғуна вуруб сөз-сөһбәтин, дузлу-мәзәли атмачаларын ара вермәсини көзләјәрди. Ара сәнкијән тәки орталыға атылыб дејәрди:

— Пај верин, халатым кәлсин,
Ноғулум, набатым кәлсин...

Гызлардан кими ноғул-набат, кими бојанмыш јумурта, кими дә нәсә ширин бир шеј вериб ушағы разы саларды. Беләчә хош нијјәтнән, мүбарәк истәкнән гурдуглары диләк-тутма жығынчағыны дејә-күлә дә баша вурардылар. Чәми жығынағларыныз бах бу гајдајнан чал-чағыр истәјинә, тој-дүјүн һавасына бағлансым, а дос-доғма билдикләримиз!

ТӘКӘМ КЕТДИ МЕШКИНӘ...

Әсли Тәбриз дөврәсиндәки Гәрәкәмәр ојағыннан олуб һазырда Кәнчәдә күзәран кечирән Аббас Шәфизадә көз ичдығы јерләрин нечә пара адәт-ән'әнәсини, бајрам дүзкүләрини јаддашында әһди гајымлығнан јуваландырыб, инди јашын сәксәниндә бардаш гуран Аббас киши нағыл еләјир ки, Новруза он күн галмышдан ағачдан тәкә дүзәлдиб ону илыјнан-шалыјнан јахшыча бөзәјәр, һәр будағына да бир зынгыров кечирәрдиләр. Сонра да чаван-чомруллар һәмән тәкә мүгәввасыны көтүрүб башлары үстүндә ојнада-ојнада Тәбризин баш мејданына кәләрдиләр. Бурада бир хејли чал-чағыр еләјиб шәһәрин мәһәлләләринә баш вурардылар. Һәр гапыда дајаныб әлләриндәки тәкә мүгәввасыны ојнада-ојнада маһны охујар, тәкәјә пај истәрдиләр. Кимин нәјә күманы кәлирдисә — ноғулдан, јумуртадан, даһа нечә ләјүн бајрам исмәтиндән тәкәчијә пај верәрдиләр. Тәкәчиләрин охудуглары сөзләрдән:

Тәкәм кетди Мешкинә,
Вә'дә верди беш күнә.
Тәкәми бөзәдиләр,
Гојдулар хан көшкинә.

Тәкәмин бәнди вар,
Јетмиш једди кәнди вар.
Һансы гапыдан кирсә,
Ноғулу вар, гәнди вар.

Тәкәм кәлир саныјнан,
Дырнағлары ганыјнан.
Тәкәмә мүждә верин
Бајрамлашсын һамыјнан.

Буғдалар узун олсун,
Сачағы дүзүм олсун.

Тәкәмә пәј кәтирин,
Сәјасы сизин олсун.

Тәкәм-тәкәм ағ бала,
Голларыны гатмала.
Бу күн-сабаһ җаз кәләр,
Оҗна-оҗна, чых жола.

Тәкәм нә наз еҗләјир,
Јоллары тоз еҗләјир,
Тәкәмә пәј верәнин,
Бирини жүз еҗләјир.

Тәкәм бир ојун еҗләр,
Јузуны гојун еҗләр.
Јығар бајрам дүјүсүн,
Пәјызда тојун еҗләр.

КОСА-КОСА

Коса әјнинә кечи дәриси кејинмиш узундраз бир адамдыр. Башында мотал папаг, ајағында шишбурун, ири чары вар. Папағынын үстү ики тәрәфдән кечи бујнузуна охшашәкилдә чыхынтылыдыр. Бојундан зынгыров салланыр. Палтарынын алтындан гарнына җастыг бағлајыб. Әлиндә бәзәкли гырмызы чөмчә тутуб, чијниндән бош хурчун салланыр. Мәзәли јеришлә мејдана дахил олуб зурна вә нағарада чалынан оҗнаг мусиги сәдалары алтында авазла белдејир:

Новруз-новруз баһара,
Чиллә бата гүбара.
Күлләр-күлләр нүбара,
Ким жыға, ким апара.
Бағчанызда күл ола,
Күл ола, бүлбүл ола.
Мән кәлмишәм кеф көрүм,
Зурна көрүм, дөф көрүм.

Мүхтәлиф җашлы, милли кејимли, бајрам әһвал-руһијәли адамлар косаны дөврәјә алыб бир ағыздан дејирләр:

А кос-коса кәлсәнә,
Кәлиб салам версәнә.
Чөмчәни долдурсана,
Бизләри күлдүрсәнә.

Тә'рифли сөzlәр ешидән Коса башлајыр өзүнү дартмағ

Дөврәсиндәки адамлардан бири јуморлу тәрздә үз-көзүнү оҗнада-оҗнада охујур:

Ај ујруғу-ујруғу,
Саггалы ит гујруғу.
Көр нечә еркән кәлиб,
Белиндә еркән кәлиб.

Сонра о, кери чәкилир. Нәмән адамлардан ајры бириси ирәли чыхыб мәзәли-мәзәли дејир:

Бу Коса һардан кәлиб? —
Гуртарыб дардан кәлиб.
Јағ верин јағлансын,
Бал верин баллансын.
Чохча билиб аллансын.

Бирдән Коса дурдуғу јердә сәндирләјир, кимин үстүнә тәрәф кедирсә, о итәләјиб гаршы тәрәфин үстүнә салыр. Ахыр ки, Коса мөгам тапыб јыхылыр. Куја өлүр. Үзүнә бир долча су атырлар, диксиниб ојаныр. Диз үстә дикәлиб өзүнү тохтатмаға чалышыр. Бу заман дөврәсиндәкиләр ону сорғусуала тутурлар:

- А Коса кәлдијин һардан бәриди?
- Шәрурдан.
- Нә кәтирдин ордан?
- Алма.
- Алманы нејләдин?
- Сатдым.
- Пулуну нејләдин?
- Әкүз алдым.
- Әкүзү нејләдин?
- Саггалымын јели јарғандан учурду.

Белә дејиб Коса ағламсыныр. Адамлар күлүшүб бир сәслә:

Бу дәрә сәни јандырыр,
Бу дәрә сәни өлдүрүр.
Дүшмәнләри үстүн
Күлдүрүр, ај күлдүрүр...

Буну ешидән Коса бир дә јыхылыб бајылыр. Јенә үзүнә су атыб бир ағыздан охујурлар:

Башын сағ олсун Коса,
Чанын сағ олсун Коса.
Аршын узун, без гыса,
Кәфәнсиз өлмәз Коса.

Коса ајаға галхыб үз-көзүнү өчажиб һала сала-сала ојна-
ыр. Ојун боју чөмчәсини габаға узадыб пај истәјир:

Гурбанын олум јашыл чухалы,
Гонаг кәлирәм чиллә чыхалы,
Набат, ногул, бадам вер кәлсин,
Јејим дизләримә кар кәлсин.

Адамлар Косанын әтрафында дөврә вура-вура она атма-
ча атырлар.

— А кос-коса, кәлмисән,
Лап вахтында мејдана сән.
Алмајынча пајыны
Чәкилмә бир јана сән.

К о с а: — Кетмәрәм, аға, кетмәрәм.
Јенә дөврәсиндәкиләр:

— Беш јумурта пајынды
Әскијини алмајасан.
Хурчуну јахшы долдур,
Әли бошда галмајасан.

К о с а: — Галмарам, аға, галмарам.
Бундан сонра јенә дә Коса: «Косанын пајын верин, ба-
лын верин, јағын верин». — дејә-дејә чөмчәсини ирәли туту-
әјләндиричи тәрздә ојнајыр. Дөврәсиндәкиләр әл чала-чала
нөвбәјлә охујурлар:

Биринчи адам: —

Мәним косам ојнајыр,
Көр нечә динкилдәјир.
Она гулаг асанын,
Гулағы чинкилдәјир.

Икинчи адам: —

Мәним Косам чанлыды,
Голлары мәрчанлыды,
Гарнына әл вурмајын,
Косам икичанлыды.

Үчүнчү адам: —

Көһнә мотал башында,
Гәләм ојнар гашында.
Јүз әлли беш јашында,
Көр нә чаванды косам.

Јер-јердән Косаја пај вериб хурчунуну долдурурлар.
Јығдығы пајларын чохлағуну көрәндән сонра Косанын кеф-

лап көкәлир. Башлајыр чыртыг чалыб ојнамаға. О, ојнадыг-
ча дөврәсиндәкиләр бир ағыздан дејирләр:

Косам бир ојун ејләр,
Гузуну гојун ејләр.
Јығар бајрам дүјүсүн,
Пајызда тојун ејләр.

Коса ојнаја-ојнаја охујур:

Азаны, ај азаны,
Долдур кәтир газаны.
Пајыны артыг верин,
Јола салын Косаны.

Коса габагда, архасынча да дөврәсиндәкиләр охуја-оху-
ја, ојнаја-ојнаја мејдандан чыхырлар:

Ај кос-коса, кос-коса,
Саггалы јолдурма кәл,
Хурчуну долдурма кәл,
Хонча-набатын биздә —
Новруз олду, дурма кәл...

ДУРНАТЕЛЛИ БАЈАТЫЛАР

Бу дағлар уча дағлар,
Учлары һача дағлар.
Овчусу чаван өлүб
Маралы гоча дағлар.

Палазда нарынчы вар,
Абы вар, нарынчы вар.
Инсафсыз, һеч демирсән,
Далынча зарынчы вар.

Күлү санчдым дивара,
Бүлбүл кәлиб суvara.
Јајы сәннән јајладым,
Ғыш ғалдым авара.

Ај чыхды батар инди,
Јар охун атар инди.
Лејли дүкан гурубду,
Мәчнун чан сатар инди.

Әзизим дәрдимәндә,
Дәрманы, дәрди мәндә.
Намәрдә хан олунча
Ғул оллам дәрдимәндә.

Ағладан олдум,
Чијәр дағладан олдум.
Әввәл јара бағлардым,
Инди бағладан олдум.

Јаз күнүндә сары күн,
Јары думан, јары күн.
Јарымын изи дүшүб,
Әритмәснн гары күн.

Мән ашыг, дағ кәзәрәм,
Бүлбүләм, бағ кәзәрәм,

Әлли јердән јарам вар,
Кәнә дә сағ кәзәрәм.

Мән ашыг, инчидән сән,
Дүрдән сән, инчидән сән.
Кәсәрәм, дилим, сәни,
Билсәм јар инчидәнсән.

Еләми оба ханы,
Ел ханы, оба ханы.
Кирпијим ох еләјиб,
Вурумму о баханы?!

Бурдан узаг Туфарган,
Көзләrimi тутар ган,
Јарындан ајры дүшән,
Кечә-күндүз удар ган.

Гардаш, гардаш гоч гардаш,
Хәнчәри күмүш гардаш.
Кетмә гәриб дијара
Атын сахла, дүш гардаш.

Кәми кедәр,
Кәлиб кәнәми кедәр?!
Јар аты тоз ғалдырса
Көзүмүн нәми кедәр.

Јардан әзәл,
Бахчадан, бардан әзәл.
Ҷамалын ајдан көјчәк,
Синәнди гардан әзәл.

Јара сары,
Тәбибләр јара сарыр.
Ғалдығым јердә ғалдым,
Һа јүрдүм јара сары.

Бинәли-башлы кәл,
Дәрд һәддини ашды, кәл.
Күндүз јајлығым ислағ,
Кечә балыш јашды, кәл.

Фәләјин ғәсдинә бах,
Хәнчалын дәстинә бах.

Јыхылыбды мәрд икид,
Күлүрләр үстүнә бах.

Фәләјин мејли нәди,
Јазысы, гејди нәди.
Киримәз хәстә көнлүм,
Билмирәм нејди, нәди.

Мән ашыг ода ајры,
Ев ајры, ода ајры.
Икимиз бир аловда,
Јанырыг ода ајры.

Ләлә мәни,
Бүк мәни, бәлә мәни
Бәлкә Кәнчәдән әсди,
Апар гој јелә мәни.

Инчә чәкәр,
Чәкилиб күнчә чәкәр,
Кәрәми хан Әслиси,
Ләләни Кәнчә чәкәр.

Әзизим бәләдәнди,
Бешијин бәләдәнди.
Јар дәрди чох ағладан,
Ел дәрди мәләдәнди.

Газ учар,
Ејләјәр пәрваз учар,
Сәнсиз көнлүм бинасы,
Дуруб табламаз учар.

Чаным гајнар газанды,
Дилим сөјләр озанды.
Бәндәнин нә күнаһы,
Мәнә мөвлам јазанды.

Ордан ахан архдымы,
Үзүндә дувахдымы?
Нә кәзир јар узагда,
Ајры дуран вахтдымы?!

Еләми наз, бәри кәл,
Јолуну аз, бәри кәл.

Әлим дәјсә әлиנә,
Дүнја гопмаз, бәри кәл.

Әлиндә бајдасы вар,
Бајданын гајдасы вар.
Әлини вер әлимә,
Чаныма фајдасы вар.

Әзизим ал ејләдин,
Дәрдимин бол ејләдин.
Чәпәрдән паја чәкдин,
Дүшмәнә јол ејләдин.

Әзизим ел јолуду,
Бу кәлән ел јолуду.
Башымда булуд ојнар,
Көзләрим сел јолуду.

Еләми гурда мәни,
Гојуна, гурда мәни.
Апар вәтәндә өлдүр,
Өлдүрмә бурда мәни.

Бухары гурум олмаз,
Од јанар, гурум олмаз.
Мән севәм, јад апара,
Неч белә зулум олмаз.

Ағ алма алланыбды,
Будагда балланыбды.
Чаван дејиб вердиләр,
Саггалы чалланыбды.

Зүлф узун үзә дәјәр,
Нөрүјү дизә дәјәр.
Јанахдакы чүт халын,
Беш мин беш јүзә дәјәр.

Карван кәлир енишдән,
Јүкүн тутуб јемишдән.
Мән јарымы танырам,
Кәмәри вар күмүшдән.

Еләми Мәшәд олсун.
Хој олсун, Мәшәд олсун.

Яры жардан аыран,
Нә күлсүн, нә шад олсун.

Салы бағлар,
Дәрјалар салы бағлар.
Көзләрим көзләрини
Јадына салыб ағлар.

Бурдан узаг Әһәрди,
Әһәр әчәб шәһәрди.
Кечә јадыма дүшдүн,
Бир вахт көрдүм сәһәрди.

Мән ашыг дәли гојун,
Салланыб кәли гојун.
Јардан ајры дүшәнин,
Адыны дәли гојун.

Мән ашығам Сәлмаса,
Хојдан кедәк Сәлмаса.
Бәндә бәндәјә нејләр,
Таңры көздән салмаса.

Ајлар мәни,
Һәфтәләр, ајлар мәни.
Јүкүм гәм јүкүдү,
Ким кәлиб һајлар мәни.

Дағларда кәзәр олдум,
Охујуб јазар олдум.
Бир көзәлин јолунда,
Вә'дәсиз хәзәл олдум.

Әзизинәм күл нәнәм,
Күлшән нәнәм, күл нәнәм.
Лајлај демә дај мәнә.
Јандым олдум күл нәнәм.

Көтүр сој ағ алмадан,
Долудур бағ алмадан.
Үрәјимин јарасы,
Кечибди сағалмадан.

Бармағларым шанады,
Һәрәси бир јанады.

Мәни ахтаран олса,
Көз јашым нишанады.

Мән ашығам Халхала,
Хуб јарашыр хал хала.
Таңрыја рәвадымы,
Севдијими халх ала?!

Мән ашығам дур бурдан,
Инчи бурдан, дур бурдан.
Мәчлисдә јерин таны,
Демәсинләр дур бурдан.

Әзизим ләләм ағлар,
Белиндә шәләм ағлар.
Јардан ајрылан көнүл,
Киримәз һәләм ағлар.

Овчу бәрәдән кәлир,
Дағдан, дәрәдән кәлир.
Дағда гар јох, јағыш јох,
Бу сел һарадан кәлир?

Ај көрүндү һилала,
Һарам дүшмәз һалала.
Намәрдин бағчасында,
Нә күл битсин, нә лала.

Чејранлар гоша кедәр,
Көзлә, ох боша кедәр.
Арада илгар олса,
Өмүр-күн хоша кедәр.

Гызылкүл әрсин-әрсин,
Гызылкүлү ким дәрсин.
Үрәјимин мәтләбин,
Ағам Әли өзү версин.

Әлиндә газанчаны.
Тутубду газанчаны.
Чан вердим јар јолунда,
Бәс мәнә газанч һаны?

Әзизим о да Сәлмас,
О Хојду, о да Сәлмас.

Үеч пәрванә өзүнү,
Мәним тәк ода салмаз.

Әзизим ај чыхмаз,
Үәриб өләр, вај чыхмаз.
Өвчү бизә чатанда,
Хәнчәри голај чыхмаз.

Әзизим сән дә күл,
Мән данышым, сән дә күл.
Кедәк бостан дәрмәјә —
Мән шамама, сән дә күл.

Апар мәни бәндә вур,
Зүлфүннән кәмәндә вур.
Әлли јердән јарам вар,
Көтүр үстдән сән дә вур.

Әзизим Мәрәндә кәл,
Күлләри дәрәндә кәл.
Бир кәлдин хәстә көрдүн,
Бир дә чан верәндә кәл.

Ај батды, гаш гаралды,
Көзүмдә јаш гаралды.
Јарын вај хәбәриндән,
Дағ јанды, даш гаралды.

Дағларда лала дәрдим,
Күл дәрдим, лала дәрдим.
Нә анам вар, нә бачым,
Чанымдан ала дәрдим.

Мән ашыг һачы бағлар,
Һачы ме'рачы бағлар.
Бачынын сыныг көнлүн,
Бағласа бачы бағлар.

Су ахды јалаг олду,
Дөрд јаны алаг олду.
Даш дүшәјди о күнә,
Чан сәнә чалаг олду.

Мән ашыг белә мејләр,
Долдур вер белә мејләр.

Јар јардан ајрыланда,
Вәфасын белә мејләр?!

Бурдан узаг Кәнчәди,
Күлү пәнчә-пәнчәди.
Өлүм аллаһ ишиди,
Ајрылыг ишкәнчәди.

Ганад алыб јувадан,
Бир гуш кәлир һавадан.
Јахшы вәфа сахладың,
Евин олсун абадан.

Араз бурулду кетди,
Сују дурулду кетди.
Мән дедим јар инчиди,
Демә, јорулду кетди.

Бу дағлар әрән дағлар,
Баш-баша верән дағлар.
Хојда бир ијид өлсә,
Јасында Мәрәнд ағлар.

Бу бағдан килас ал кет,
Киләнар, килас ал кет.
Бирин ајыр дост үчүн,
Бирин јарыкилә сал кет.

Көрүнән Саваланды,
Султанды, Саваланды.
Нә дәрдим чыхыб кедән,
Нә јарам сағаланды.

Көј ат, налын гурбаны,
Хәтти-халын гурбаны.
Мәни јетир јарыма,
Дырнағларын гурбаны!

Пәнчәрәдә шүшә нәм,
Јарпаг үстә дүшә нәм.
Нә сән көздән салансан,
Нә мән көздән дүшәнәм.

Гара тојуг һиндәди,
Јумуртасы күндәди.

Гардашымын јајлыгы.
Гызларын чибиндәди.

Ағ алма алланыбды,
Будагдан салланыбды.
Чаван дејә вердиләр,
Саггалы чалланыбды.

Сандыг үстә күчү вар,
Күчүнүн гырх учу вар.
Гызын көнлү олмаса,
Оғланын нә күчү вар.

Көјәм јерләр,
Көј јерләр, көјәм јерләр.
Көнлүмә ган ағладыр,
Ајағын дәјән јерләр.

Мән ашыг елләринән,
Даш енәр селләринән.
Өлдүрмәз јар чәфасы,
Јандырар илләринән.

Хорасанын күркүнә,
Минмә атын тәркинә.
Танрыја рәвадымы,
Көзәл кедә чиркинә.

Гаша бах,
Кирпијә бах, гаша бах,
Синәдә гузеј гара,
Көзләрдә аташа бах.

Мән ашиг нәр дә кәләр,
Доланар нәр дә кәләр.
Намәрдә хәтәр јетмәз,
Нә кәлсә мәрдә кәләр.

Армуд ағачы суда,
Бирин кәс, бирин буда.
Оғлан гызы севирсә,
Нејләјәр гајын-гуда.

Сандыг үстдә килим вар,
Арасында күлүм вар.

Оғлан, сән мәни гачыр,
Көр нә ширин дилим вар.

Мән ашыг гуру дашы,
Јемәјә гуруд ашы.
Адамын көнлү олса,
Көјәрдәр гуру дашы.

Бу кәлән һардан кәлир,
Бағчадан, бардан кәлир.
Әлиндә бохчасы вар,
Күман ки, јардан кәлир.

Зәр јајлыгы гыз бојар,
Јүз нахышлар, јүз бојар.
Зәһләм о јардан кедәр,
Севдијиндән тез дојар.

Хырман үстдә вәл кәзәр,
Дөврә вурар кәл кәзәр.
Истәкли јар итирән,
Дүшәр елбәел кәзәр.

Әлиндә гәмәси вар,
Хәнчәри, гәмәси вар.
Минмишәм дәрд көһләнин,
Олмушам гәмә сүвар.

Архалығын диздән, јар,
Әл көтүрмә биздән, јар.
Ишди јерин олмаса,
Кәл гојнумда киздән, јар.

Дағлар сәни.
Гар јағар, бағлар сәни.
Иткин јар нишанысан,
Көз көрәр, ағлар сәни.

Ешмәләр, ај ешмәләр,
Ешмәләрдә гуш мәләр.
Мән јазығын аһындан,
Торпаг ағлар, даш мәләр.

Еләми кәсәмәндән,
Јол кедәр Кәсәмәндән.

Горхурам гәриб өләм,
Ел көзүн кәсә мөндән.

Сән мәним нәјим, оғлан,
Әлифим, бејим оғлан.
Көнлүм сәни истәјир,
Она нә дејим, оғлан?!

Әзизим дајан атлы,
Аста кет, дајан атлы.
Чох кәздим, чох доландым,
Аз тапдым дајанатлы.

Үзүк-үзүк дејилми?
Гол биләрзик дејилми?
Сән ордасан, мән бурда,
Чаным јазыг дејилми?!

Хырда-хырда кәндләр вар,
Су алмајан бәндләр вар.
Фәләјин дүнјасында,
Дүрлү-дүрлү дәрдләр вар.

Дәрдә мән,
Доггазда мән, дәрдә мән,
Өзкә тамы нә билсин,
Тифилликдән дәрд әмән.

Еләми дашды чаны,
Кәклијин дашды чаны.
Гурујуб ејним јашы,
Көрән дер, дашды чаны.

Кедән јердә јолуму,
Ганырдылар голуму.
Һеч зулума тај олмаз,
Гүрбәтдәрин зулуму.

Ашыг гаралар мәни,
Јағыб гар алар мәни.
Фәләк јығвал позанда,
Башда гаралар мәни.

Бағрымда јара кедим,
Гуртарым, јара кедим.

Гәриблик виранада,
Һарам вар, һара кедим?!

Ашыг Мешкиндән охур,
Чыхыб кешкиндән охур.
Мән јаралы бүлбүләм,
Дерләр ешгиндән охур.

О тај-бу тај һәкәри,
Оғлан јејәр шәкәри.
Еләсинә кедәрәм,
Бәјләр олар нөкәри.

Чәкилә бах, чәкилә,
Чәкил јерә төкүләр.
Јардан үзү дөнәнин,
Чаван бели бүкүләр.

Самавары гуредим,
Бурғусуну буредим.
Јарым гонаг кәләндә,
Гуллуғунда дуредим.

Јолларын башыјла мән,
Үстүнүн дашыјла мән.
Јара бир намә јаздым,
Көзүмүн јашыјла мән.

Әзизинәм дост ашы,
Дост чөрәји, дост ашы.
Дүшмәнин күлләсиндән,
Јаман олар дост дашы.

Мәрдә тасы,
Долдур вер мәрдә тасы.
Оғул бәд өјладдыса,
Нејләсин мәрд атасы?

Мән ашыг бу дар күндә.
Гәм мәни бу дар күндә.
Көнлүм јарымы истәр,
Кәләрми бу дар күндә?

Дағда хырман олармы?
Гула фәрман олармы?

Мән бир дәрде дүшмүшәм,
Сәндә дәрман олармы?

Дәрд мәни мајыф еләр,
Өлдүрмәз, зәјиф еләр.
Дүшмән көрсә шад олар,
Дост көрсә, «һајыф» еләр.

Аман, аманым кедәр,
Әршә фәғаным кедәр.
Бир јердән јарам вар,
Јүз јердән ганым кедәр.

ДӘДӘЛӘРИН ӨЈҮД-ӨРНӘЈИ

Бишинчән көзләјән дүшүнчән дә көзләјәр.

*

Гојуну олмајанын бычағы ити олар.

*

Чәмчәнин гәдри аш дашанда билинәр.

*

Гурдунаң гојун олмаз, ғылынчынан ојун.

*

Гојун олмајан јердә кечијә аға дејәрләр.

*

Гар јағмағынан гарға ағармаз.

*

Шәрикли газан кеч гајнар.

*

Дәвә дизин бәјәнәр, һәрә өзүн.

*

Һирс кәләндә көз ғызарар, һирс кедәндә үз.

*

Ел ичиндә, өл ичиндә.

*

Аналы ғыз, бәлли ғыз.

*

Аласыз ғыз, дәли ғыз.

*

Ғызы салдын бешијә,
Чәһизин чәк ешијә.

*

Әјри дүзү бәјәнмәз,
Бу да бизи бәјәнмәз.

*
Жаланчынын ипијнән гујуја дүшән гујуда галар.
*

Тој да олса тојуғун вајыды, вај да олса.
*

Јајда башы бишәнин ғышда ашы бишәр.
*

Чарығыны әсиркәмәјән патавасын да гојар үстүнә.
*

Көрүлмүш ишдән күл ији кәләр, көрүлмәмиш ишдән күл ији.
*

Јолдашыны баб елә,
Көрән десин һа белә!
*

Далыја галан, долуја галар.
*

Бир мых бир налы, бир нал бир аты, бир ат бир ијиди,
бир ијид дә бир ели сахлар.
*

Гисмәтдә вардыса кәлән Јәмәндән.
Гисмәтдә јохдуса дүшәр дәнәндән.
*

Әгрәб етмәз әгрәбаја әгрәбанын етдијин.
*

Ағрыларда көз ағрысы,
Һәр кишинин өз ағрысы.
*

Атдан дүшәндә аддан дүшмә.
*

Гохум ачысы — говун ачысы.
*

Ачылмамыш сүфрәнин бир ејби вар, ачылмышын мин.
*

Сүфрәдә әлини сахла, мәчлисдә дилини.
*

Баш јолдашы азды, аш јолдашы чох.

*
Нә версән адынды,
Нә јесән дадынды,
галаны јадынды...
*

Әрә кетмәк кәләндә бөјүк бачы олурсан, ев сүпүрмәк кә-
ләндә кичик бачы?!

*
Сөз вар—кәлиб кечәр,
Сөз вар—дәлиб кечәр.
*

Һамыны јарын дәрди өлдүрүр, буну да ғарын дәрди...
*

Гара атын күмүш налы әјсијиди.
*

Алачағы бир пилтәди, памбығын батманын сорушур.
*

Көзүнүн јашына бахым, ја әлинин ишинә?!

*
Ғырағына бахыб безини аларлар, анасына бахыб ғы-
зыны.
*

Аты чаһыл көзүннән,
Ғызы аһыл көзүннән.
*

Јатмағына баханда көрдүјү јухуја мин шүкүр.
*

Тахтадан маша олмаз,
Арваддан паша.
*

Учузлугда аланын үзүн көрмә, баһалыхда сатанын.
*

Ата чөрәји мејдан чөрәји,
Оғул чөрәји зиндан чөрәји.
*

Тәзә кәлди базардан
Көһнә дүшдү нәзәрән.

*
Өжүндө жохду кечжалык,
Көнлүннөн кечир хожалых.

*
Өжүндө жохду урвалых,
Көнлүндөн кечир којжалых.

*
Ал гапыда, сат гапыда,
Нә кәзирсэн јад гапыда.

*
Калг гыз вериб гуда газанды, биз гыз вериб гада газан-
дыг.

*
Ел үфүрдү, сел көпүрдү.

*
Дүзөндө минмө, енишдө једөјин чөк, јохушда габага сал,
јеримәсә мән замын.

*
Уста оғлу шәјирд олмаз.

*
Аста вур—раста вур.

*
Аста кет — уста кет.

*
Сөз-сөзү кәтирәр, аршын беzi.

*
Гарға өзү нәди ки, онун гаралтысы да нәмәнә ола.

*
Иөкәр нәди, бекар нәди?!

*
Ачлыг јаванлыг истәмәз, јуху да јастыг.

*
Кишинин үзүнә бахмазлар, изинә бахарлар.

*
Сују ағашлы јердән, гызы гардашлы јердән.

*
Отурурам дизими көрүрәм, дурурам өзүмү.

*
Башымы јарырсан, этәјимә дә гоз төкүрсән ки, бахан де-
син гоз јарыб.

*
Өзкә чаны—дивар јаны.

*
Ата оғлундан өтәри мүлкүндән кечди, оғул атадан өтәри
күркүндән кечмәди.

*
Аздан аз кедәр, чохдан чох.

*
Аза дедиләр: «Һара кедирсэн?» Деди: «Чохун јанына».

*
Параја дәјмә, бүтүнә дәјмә, кәс дојунча је.

*
Алма арвадын дулуну,
Далынча кәләр гулуну.

*
Нә даш атдын ки, голун да ағрысын.

*
Ашыг тоја јүјүрәр, молла ваја.

*
Нәјимә кәрәкди кериси —
итин диши,
габанын да дәриси...

*
Очаг көзсүз олмаз, кәлин сөзсүз.

*
Хејир ичиндә шәрим олунча, шәр ичиндә хејрим олсун.

*
Арыг ит өз кәндинин шириди.

*
Су тәзә, бардаг тәзә,
Ичәрләр мәзә-мәзә.

*
Ики дашы чахарам,
Тамашаја бахарам.

*
Сөз дејән дәлидисә, сөз ешидән ағыллы олсун кәрәк.

*
Инәк саға билмәјәнә һәјәт әјридир.

*
Баш онун, даш бунун, мәнимки көрмәмәкди.

*
Сөзү дејнән алана,
Гулағында галана.

*
Гудурасан гурбаға, кедир илан вурмаға.

*
Дәмири нәм чүрүдәр, икиди гәм.

*
Дағ башына гыш кәләр, ијид башына иш.

*
Чаја су кәләнәчән гурбанын чаны чыхар.

*
Башы бөјүк—дөвләт,
Ајағы бөјүк—нәһләт.

*
Гарғаја дедиләр: — Ән көзәл сәс һансы гушдады? О һеј-
ничә дилләнди ки: — Мәним баламда!

*
Нә көнү суја вер, нә дә көзүн көјүн үзүндә галсын.

*
О даға јағды гар—бу даға олду хавар.

*
«—Бугдам вар»—демә,—амбара төкүнчә,
«Оғлум вар» демә—дамлара көчүнчә.

*
Елә чалмағын белә дә ојнамағы олар.

*
Гызы отаглыја јох, папаглыја вер.

*
Ат олан јердә от олмур, от олан јердә ат.

*
Даш дүшдүју јердә ағыр олар.

*
Ашына-ашына, чыхды дағ башына.

*
Гуру гурбағасы дәниз танымаз.

*
Шам баһады—корун нә вечинә.

*
Ит ола—әт ола...

*
Нә јатды ки, нә јуху көрсүн...

*
Аранда тутдан олдум, дағда гуруддан.

*
Бош чувал күнчдә галар.

*
Гоча ат да арпа јејәр.

*
Дәрзи јахасы чырыг олар, башмагчы ајағы јалын.

*
Бири көрпү тапмыр кечә,
Бири су тапмыр ичә.

*
Чүрүк гоза габығы нејләсин?

*
Ајы нәди, ојнамаг нәди?!

*
Дәвә өлдү, ешшәк зүлүмә дүшдү.

*
Даданыбсан долмаја,
О да каһ ола, каһ олмаја.

ТАП-ТАПМАЧА...

О нәди

тикилмәмиш дағарчығы,
үјүдүлмәмиш уну,
јонулмамыш тахтасы вар.
(ијдә)

*

О нәди

чин-чин дон кејиб,
амма сапсыз тикилиб.
(кәләм)

*

О нәди

нә зәнчирдә дурур, нә мыхда,
нә арпа јејәр, нә дә бугда;
күлдән тутар мајасын,
шаддандырар әјәсин.
(ары)

*

Охудум, тохудум,
атдым дағ архасына.
(сачын һөрүлүб архаја атылмағы).

*

Бир киши вар,
мин бир ики диши.
(дараг)

*

О нәдир ки, диши вар, амма һеч нә јемәз.
(дараг).

Бизим евдә бир түлкү вар,
Дәлик-дәлик күркү вар.
(бадам).

*

Үч гардашды—бири ун сатан, бири дон сатан. бири одун сатан.
(ијдә)

*

Сүрү-сүрү гушлар,
Сүрмәли гушлар.

Нә ағзы вар, нә диши,
Адамы дишдәр.

(кичиткан)

*

Гапы далында кылкәли гыз.
(сүпүркә)

Боју өзү бојдача,
Ди кәл, һамыдан уча.
(бөрк)

*

Әл чәкәр, диз чәкәр, көз ағ дәрјаја бахар.
(сүд сағымы)

*

Базара кетсәм көрмәрәм,
Көрсәм дә алмарам.
Алсам да кејмәрәм,
Кејсәм дә көрмәрәм.
(кәфән)

*

Гара тојуг —
гарны ојуг
(очаг)

*

Бағларам кедәр,
ачарам дајанар.
(башмаг)

*

Үз-көзү гырышмыш,
Бәјләринән барышмыш.
(гајмаг)

*

Јејәрсән нуш олар.
Сахларсан гуш олар.
(јумурта)

*

О нәди тутуму бир бадјачан да јохду, амма нә гәдәр су төксән дә долмаз.

(ашсүзән)

*

Алчаг гујуда су гурулдар
(сулу гәлјан)

*

О һансы балады, анасында ајрыды;
версән баланы—дағыдар аләм-асиманы.
(түфәнк, күллә)

Чыхдым тәпәжә,
Дүшдүм күпәжә.
(чәкмә)

*

О нәди дөрд ајағы вар,
Һәр ајағында да үч бармағы.
(ил, фәсилләр вә онларын ајлары).

*

Көј өкүз кетди кәлмәди.
Гызыл өкүз јатды дурмады.
(түстү, көз).

*

Јол, јол алтында кол, кол алтында ишылдајан, ишылда-
јан алтында фысылдајан, фысылдајан алтында мешә, мешә
алтында хорулдајан, хорулдајан алтында памбыг... Нәди
бу?
(алын, гаш, көз, бурун, бығ, ағыз, додаг).

*

Суја кирәр, дағылар,
Судан чыхар, јығылар.
(ат гујруғу)

*

Суја кирәр, лилләнәр,
Судан чыхар дилләнәр.
(бухов)

*

Биздә бир киши вар,
Танры билир нечә јашы вар.
Өзүнүн дә ики оғлу
вә'дәсиндә тәхти-рәванды;
бөјүјү үзүјолады,
ох, кичији јаманды!

(Бөјүк чиллә, Кичик чиллә)

*

Бостанда вар бир арвад,
Туман кејиб гатбагат.
(кәләм)

О нәди нә гәдәр ағласа да гүссәси олмаз.
(булуд).

*

Дөрд гычы вар—гојун дејил,
Јумуртлар—тојуг дејил.
Дөврәси дашданды—ев дејил.
(тысбаға)

*

О нәди јондугча јоғунлар,
Кәсдикчә узанар.
(гују)

*

О нәди силаһы јохду, атышыр,
Атышыбан бир-биринә гарышыр.
(булуд)

*

Ағча гојундан гарача сүд сағдым..
(тут вә бәһмәз)

*

Гапыдан кирдим һај еләдим,
Јүкүмү јүкүнә тај ејләдим.
Бир алманы
гырх ики кишијә пај еләдим.
(салам)

*

Алланар, һалланар,
Гызыллары салланар.
(зоғал)

*

Гурд гујуда,
Гулаглары бајырда.
(хәнчәр)

*

О нәди
башыны кәсмәсән дили ачылмаз.
(гәләм)

Ахшам олду, гырылдыг,
Сәһәр олду, дирилдик.

(јужу)

*

Әкил-бәкил гуш иди,
Дивара гонмуш иди.
Кетдим ону тутмаға —
О мәни тутмуш иди.

(күн ишығы)

*

О нәди нәфәси вар, анчаг чаны јохду.

(көрүк)

*

Мән ашыг мүшкүл ачар,
Мүшкүлү үч күл ачар,
О нәди илдә бир, ајда ики,
Һәфтәдә үч күл ачар?

(ил, ај, һәфтә сөзләринин әрәб әлифбасы
илә јазылышында истифада едилән нөггәлә-
рә ишарәдир)

*

Атданыб дүшәр,
Гырмызы бишәр.

(говурма)

*

Алчаг киши чәпәр тохур.

(ијнә)

*

Күндүз ханым,
кечә гарабаш.

(јорған-дөшәк)

*

Дәрјада бир күл битиб,
«Су-су» дејиб јаныб-јахылыр — нәди о?

(нефт лампасынын јанан пилтәси)

*

Тап бу нә демәкди —
Кабаб үстдә бәзәкди?

(сумаг)

*

Дәјирмана дән кәлир,
Дурун, көрүн ким кәлир?
Тохунманын чувалда
Үјүнмәмиш ун кәлир.

(ијдә)

*

Јајда донар, гышда әријәр.

(гуруд)

*

Кәләр-кедәр изи јох,
Көмбә салар дузу јох.

(ары)

*

Јашыл тахт үстүндә отуруб пәри,
Јагута, мәрчана бәнзәр ләбләри.
Узагдан баханда үзүн кизләтмәз,
Әлини узатсан вурар хәнчәри.

(гызылкүл)

ИНАМЛАР, СЫНАМАЛАР

Инејин јанында од јандырмазлар. Јандырсан сүдү чөкиләр.

Агач тээ бар верәнде онун үстүнә һамилә гадын кәлсә, агач чиләјә дүшүб бардан кәсиләр.

Овчунун түфәнкинин үстүндән хәстә адам адласа, түфәнк чиләјә дүшүб дүз атмаз.

Тәрәзинин үстүндән адламаг олмаз; дејерләр ки, онда пәрсәнки позулуб дүз чәкмәз.

Узаг сәфәрә кедән адамын күрәјинин ортасындан вурсан, тезликлә сағ-саламат гајыдар.

Ушағын бешијини бош тәрпәтсән, ушаға хәтәр јетәр.

Шүшә габын јерә дүшүб сынмасы хејирлијәдир. Гада-бала совушар. Үч дәфә јерә дүшүб сынмајан габы мүтләг вуруб сындырмаг лазымды. Јохса сәдәмә кәләр, зијанлыг олар.

Нахыр гапыја кәләндә әлдә сүпүркә онун габағына чыхмазлар, дејерләр ки, беләдә ағарты гәһәтә чыхар.

Шәр гарышандан сонра ев сүпүрмәзләр, сүпүрсән дә кәрәк дејәсән: «Тој еви сүпүрүрәм».

Ат налыны зибиллијә атмазлар. Атсан, евиндән хејир-бәрәкәт чәкиләр.

Јајлагдан кери дөнәндә бинәни сөкүб јығандан сонра јеринә ширни сәпиб үч кәса су төкәрләр...

Әкәр бағдакы чаван агачлардан бири јајын ортасында чичәк ачса, бу она ишарәди ки, гыш сәрт олачаг, ишини саһман тут, ер-һтијатыны бол ејлә.

Бир мејвәнин нүбарыны јејәндә үрәјиндә диләк тутсан һәмин диләк тезликлә һасил олар.

Гапыны чатахламазлар. Билмәјиб чатахласан кәрәк тез үч дәфә әл чаласан. Јохса сәнә сәдәмә тохунар.

Хамыр јоғруланда далбадал ондан бир нечә тикә сычра-јыб јерә дүшсә, гонаг кәләчәјинә инанырлар.

Бычаг јерә дүшсә киши гонағы, гашыг дүшсә арвад гона-ғы кәләр, дејирләр.

*

Гојунун башыны биширәндә онун көзләрини јалныз атасы-анасы өлән адам јејә биләр. Башгасы јесә ата-анасы өләр, дејирләр. Өзү дә һәр ики көзү бир адам јемәлидир. Көзүн бирини бир адам, о бирини исә башга бир адам јесә онлар дүшмән оларлар. Адәтән, бу сәбәбдән дә бир-бири илә ганлы-бычаг олан адамлара үз тутуб белә дејирләр: «Ај балам, көз јағы јемәјибсиниз һа, нијә белә дүшү-нүшүбсүнүз?!»

*

Ишди гәфилдән дурдугун јердә гулагларын, ја да үзүн гызарыб алланса демәк кимсә сәнин сөзүнү данышыр, геј бәтини еләјир.

*

Сәһәр јухудан дуранда илк эзәл сағ ајағыны јерә гојсан јахшыды; ишләрин аванд олар. Солу јерә басмаг уғурлу сајылмыр. Бириси бүтүн ишләри тәрсинә тутанда, јерли јерсиз һај-күј салыб һамыјла һөчәтләшәндә бу сәбәбдән гајдадыр ки, она ешитдирсинләр: «Нә олуб, балам, сол ајағына дурмусан, нәди?!»

*

Өтәнләрдә күлләјнән вурулмуш чаван гурдун дәрисини сојандан сонра үрәјини дә чыхардыб сач үстүндә говурамышлар. Говрулмуш гурд үрәјини дөрд-беш јерә парчалајыб бығ јери тәзәчә тәрләјән оғлан ушагларына верәрмишләр ки, јесин. Инама көрә гурд үрәји јејән ушаглар горхмаз, вуруб-тутан икидләрә чеврилирләр. Чәсарәтли, горхмаз адамлар барәсиндә елат данышығында кәзиб-долашан «Залым оғлу, һеч нәдән горхуб үрпәнмир, дејирсән гурд үрәји јејиб» — кәламы да бу инамнан бағлы, дилә кәтирилир.

*

Тут ағачыны гурумамыш кәсмәк күнаһды. Онун бәһрәсини дә сатмаг олмаз. Дејиләнә көрә тут ағачыны Хызыр пәғәмбәр еһсанлыг үчүн әкиб. Једди дүјүнлү ири коғушл точа хар тутлар пир әвәзиндәди.

*

Дағдаған ағачынын чубуғуну кәсиб мунчуғ кими дүзәлдир, сонра да һәмән мунчуғу санчаға кечириб ушағын палтарынын күрәк тәрәфинә тахырсан. Бунун ады олур «кәс мунчуғу». «Кәс мунчуғу» ушағы бәднәзәрдән, гара горху-дан, сәдәмәдән горујуб узаг сахлар. Дағдаған ағачында чубуг кәсмәмишдән габаг кәрәкди ки, она сәдәгә ајырыб нијаз еләјәсән. Јохса кәсилмиш чубуғун дүшәр-дүшмәз олар.

*

Чох јағыш јағыб кәсмәк билмәјәндә јағыш сујундан бир газана мөтүрүб гурујунчаја гәдәр гајнадарлар. Су тамам гурујуб чәкиләндән сонра һәмән газаны исти-исти апарыб ағзы ашағы јағышын алтына гојарлар. Јағыш дамчылары исти газана дәјиб чызылдајанда тез белә охујурлар:

Гајна, газаным, гајна
Ојна, газаным, ојна.
Бәсди даһа буғлады,
Бәсди даһа дағлады.
Јағыш чыхыб кедәчәк.
Сачын јығыб кедәчәк.

Сынајыблар ки, бир аз кечәндән сонра јағыш ара вериб јаваш-јаваш сәнкијәр.

*

Гајчыны ағзы ачыг гојмазлар. Дејирләр, гајчы ағзы ачыг галанда евдә деди-году олар. Әр-арвад арасына дава-далаш дүшәр.

*

Чөрәји архасы үстә гојмаг олмаз. Билмәјиб гојсан кәрәк тез көтүрүб үч дөфә өпүб көзүнүн үстүнә гоја-гоја дејәсән: «Билмәдим, белә дүшдү, бәрәкәтинә гурбан олдуғумун јери көзүмүн үстүндәди».

*

Гојун гырхыланда она су кестермәзләр, дејирләр кестәрсән гојун гырхлыға дүшәсиди.

*

Гојуну гырханда гујруғунун јунундан бир әлчим кетүрүб ағыз-бурнуна сүртәрләр ки, фараш гоча кәлсин.

*

Гојунун бу ил гырхылан јунуну өтән илин јуна гатмазлар. Гатсан гојуна сәдәмә тохунар, о бири ил јунуну төкүб дағда-дашда гојар.

*

Дөл вахты јахынлашанда гојун сүрүсүнүн јанында гурдан-гушдан сөһбәт еләмәк олмаз. Дејирләр, еләдә гојунларын гарынларындакы гузулар гурдун адыны ешидиб бағрыган олар, анадан өлү доғулар.

*

Тојуғун банламағы хејир кәтирмәз. Банлајан тојуғу те тутуб үч дөфә евин башына доландырандан сонра башын кәсәр, далысынча да белә дејәрләр: «Банлајыб өз башын једи». Банлајан тојуғун әтини јемәзләр, апарыб көздән ира бир кол-косун ичинә атарлар ки, гурд-гуш јесин. Дејирләр беләдә гада-бала совушар.

*

Торпаға дән сәпәндә тәзә-тәзә дил ачан бир ушағын овчуну тохумла долдуруб әкинә атарлар. Дејирләр ки, уша әли һарам көрмәјиб, гој сәпинин сифдәсини һалал әл башласын. Инанырлар ки, бу гајдајнан башланан сәпин сајалы олар.

*

Сәпиндән бир күн габаг, бир дә сәпин гуртарандан бир күн сонра әкин јериндә ат чапыб дөф чалдырсан, торпа тез ојанар, тохуму јахшы јетириб тез көјәрдәр, белә әкиннәр-бәһәри шадлыг-шадјаналыға сәрф олунар.

*

Чөрәји архасы үстә гојмазлар. Ким гојса өмрү көдәләр.

*

Очаға баха-баха баш дарамазлар. Дарасан башын ағрыјар.

*

Баш дарајанда дарагда илишиб галан түкләри ајаг алтына атмазлар. Атсан башагрысы тапарсан.

*

Гојуну тәк-тәк санамазлар, чүт-чүт сајарлар. Тәк галаны оlanda сајыб тез дејәрләр: «тајыны кәлән ил кестәрәм».

*

Көрпә ушағы атыб тутанда кәрәк дејәсән:

Көзләри шам-шам чыраг,
Бөднәзәр бундан ираг.

*

Очаға одуну тәк гојмазлар, чүт гојарлар, нәдән ки, пејгәмбәримизин очағында одун тәк јанмајыб.

*

Дејиләнә көрә одуну очаға тәрс гојсан, дүшмәнин дөвләтли олар.

*

Евдән нәсә бөјүк бир шеји ики адам јапышыб чыхаранда ајаг тәрәфдән јапышан адам баш тәрәфдән јапышандан сорушмалыды:

— Нә апарырыг?

О бири чавабында һәмин әшјанын адыны, үстәлик дә һара апардығыны учадан демәлидир. Инама көрә белә де-

мәсэн нәсә бир хата-бала дүшә биләр. Одур ки, һәмәм сөз-
ләр чинләре ешитдирмәк үчүн дежилир.

*

Гәјнар сују торпаға төкмәк күнаһды. Дежиләнә көрә төк-
сән, торпаг әјәсини јандырасан — о да гәзәбләниб сәмә
нәсә бир сәдәмә тохундулар.

*

Боғазы кәлән ушағын боғазыны илан өлдүрмүш јашлы
бир киши хејлағына үч дәфә сығатдырлар. Сығажан адам
бу сөзләри демәлидир ки, әли лап дүшәрли олсун.

Күндүз кәлибсән,
күндүз гајыт.
Кечә кәлибсән,
кечә гајыт.
Нечә кәлибсән
еләчә гајыт,
гајыт, гајыт, гајыт...

Сыныјыблар ки, бу минвалла боғазкәлмәси гајыдар.

*

Сәһәр тездән дуранда илк эзәл әлини һансы ишә вурсан,
һансы ишин гулпундан јапышсан һәммин күнү о гајдајнан
баша вурачагсан. О сәбәбдән дә улулардан галма тапшыр-
мады ки, сүбһ обашдан хејир-бәрәкәт үзүнә бағлы сајалы,
уғурлу сајдығын ишә биринчи әл јетир.

БИР ЛОҒМАН МИСАЛЛЫДЫ ҺӘР ЧИЧӘК, ҺӘР ОТ

ӘВӘЛИК

Өтәнләрдә дава-дәрманын олмајан вахтыјмыш. Лоғман
челү-дүзү, дағы-дашы доланыб отлары-чичәкләри сечә-сечә
һәрәсини бир дәрдә мәлһәм бујурурмуш. Сојугдәјмәдән
өтәри нечә ләјүн от-әнчәри, күл-чичәк гурусуну дәрман је-
риндә тапшырыбмыш. Елә олур ки, бир күн Лоғман өзү дә
челдә јағыша дүшүб сојуглајыр. Бир гарынын дахмасына
кәлиб тезчә сағалмагдан өтәри билдији гајдаларнан тәда-
рүк көрмәјә башлајыр. Буна кими гары она исти бир сулу
јемәк кәтирир. Дејир: «Оғул ич буну чанына тәр кәлсин».
Лоғман истини ичир. Бир һовурдача тәр чаныны бүрүјүр, нә
бүрүјүр. Аз кечмәмиш Лоғман сағалыб олур анаданкәлмә.
Өз-өзүнә фикирләшир ки, истинин ичиндәки нәјдисә сојуг-
дәјмәнин әввәл, илк дәрманы одур. Сорушур ки: «Ај гары
нәнә, о истини нәдән биширмишдин елә»? Гары гајыдыр ки:
«Быј, башына дөнүм, бир чүрә пенчәрди, һеч ады-зады да
јохду, су ғырахларында битир, јығыб кәлкәдә гурудурам,
сонра да ејзән гыз һөрүјү кими һөрүрәм. Исти биширәннән-
биширәнә бир гулачыны ачыб овурам». Лоғман гарынын
сөзүнә гүввәт вериб белә бујурур: «Сојугдәјмәни буннан тез
сағалдан шеј јохду, онун әввәл, илк дәрманы буду. Гој елә
ады да олсун «әвәлик». Дејирләр, елә о вахтдан да бу дад-
лы-тамлы, үстәлик дә шәфалы пенчәри Лоғманын дедији
адла чағырмаға башлајыблар. Сонралар бу сөз дилдә-ағыз-
да кәзиб доландыгча бир бала дәјишиб олуб «әвәлик».

САРЫЧИЧӘК

Үрәк ағрыларыны овутмагда әвәзи јохду. Чај әвәзинә
кәкликоту гарышыг дәмләјиб вахташыры ичирсән. Үрәјин-
дәки ағры-ачы јаваш-јаваш чәкилиб кедир. Сарычичәк һәм
лә бөјрәјин дирилијиди; онун чајыны ичәндән сонра бөјрәк
јоллары тәртәмиз олур.

ЖЕМШАН ЧИЧӘЛИ

Дәмләјиб ичирсән, чанында нә гәдәр сојугдәјмәнин изи-тозу варса, һамысыны бирәр-бирәр говуб чыхардыр. Жемшан чичәјинин мүрәббәси дә јел хәстәлијинә мөлһәмди.

ҺЕЈВА ЧИЧӘЛИ

Дәмләјиб бир мүддәт тәкчә ону ичирсән; тәнкәнәфәсли-јин варса әнчамы онун әлиндәди, һејва чичәјини әзиб бал гарышыг јесән көзләриндә зәифлик олмаз.

ДАҒ КЕШНИШИ

Ганазлығынын мөлһәмидир. Иштаһ кәтирәнди. Әсәбләри сакитләшдирмәјә чох көмәк едир. Әсәби адамлар ону мүмкүн гәдәр тез-тез јемәкдә истифадә еләмәлидирләр.

КИЧИТКАН

Көрпә вахты әзиб дузла јесән мә'дә-бағырсаг јолларыны тәмизләмәкдә чох фәјдалыдыр. Чичәкләмәмишдән габаг гол-гычыны мөһкәм далатсан чанындакы јели говар.

БӘНӨВШӘ

Чичәјини јығыб гурудандан сонра дәмләјиб ичирсән, сојугдәјмәнин изини-тозуну чанындан чыхардыр.

МӘРЧИМӘК

Јетишмишини јығыб гурудурлар. Гызылча олан ушаг варса бишириб сујуну ичирдирләр она. Беләдә ушаг гызылчаны јүнкүл кечирир.

ТУТ КӨКҮ

Тут ағачынын көкүнүн уч һиссәләрини хырда-хырда доғрајыб чохлу гајнадандан сонра һәмән сујла ајагдакы көбәләк хәстәлијини апармаг олар. Бу шәртлә ки, он-он беш күн ајағы ахшамлар јатмаздан габаг тут көкүнүн сујујла јујасан, өзү дә һәр дөфә сују тәзәләмәк лазымды, јохса көмәји дәјмәз.

ДӘВӘДАБАНЫ

Дәвәдабанынын көкүнү көтүрүб габығыны сојур, сонра көкүн ич һиссәси суда мөһкәм-мөһкәм гајнадылыр. Сачы төкүлән адамлар һәмән сујла мүәјјән фәсиләләрлә башыны јуса төкүлмә дајанар.

УШАГ ФОЛКЛОРУ

ГАЧДЫ-ТУТДУ САНАМАСЫ

Гачды-тутду ојнамаға башлајанда гајдады ки, эзэл башдан бир дәстә ушаг дөврә вуруб санама десин. Гачды-тутду санамасы беләди: дөврәдәки ушаглардан бири санаманы демәјә башлајыр. Дүзкүнүн һәр сөзү бир адама дүшүр. Дүзкү дејән илк сөзү өзүдән башлајыр, сонра санама гајдасыјнан дөврә боју о бири ушаглары сајыр. Дүзкүнүн сонунчу сөзү һансы ушагда гуртарса һәмән ушаг дағылышыб гачан јолдашларыны говуб тутмалыды. Кими тутса да јердә галанлары тутмагда көмәк еләмәлиди. Инди бир гачды-тутду санамасы дејәк мәтләб лап ашкар олсун:

Бири биздә,
Икиси сиздә.
Үчү үздә,
Дөрдү дүздә.
Беши бәстә,
Алтысы аста.
Једдиси јүздә,
Сәккизи сәсдә.
Доггузу дәстә,
Ону — сону.
Баша вур чәкил,
Дур бурдан әкил!

Һә, бах бурда дүзкүнүн сонундакы «әкил» сөзү кимин үстүнә дүшсә о, гачыб дағылышан ушаглары говуб тутмалыды.

Бир ајры санама да беләдир:

Әл, әл әпәнәк,
Әлдән чыхды кәпәнәк.
Кәпәнәјин јарысы,
Јумуртанын сарысы.

Јумурталар һиндәди,
Әядә дурмаз күндәди.
Күндә тәндир ичиндә,
Тәндир кәндир ичиндә.

Кәндири вер чәрчијә,
Чәрчи сатсын чәпијә.
Чәпик чалан дарғады,
Бурда дуран гарғады...

Бу сөздән сонра бир гачды-тутду башланар ки, кәл көрсән. Говуб-говуб әлдән дүшәнә бах, гачыб илим-илим итәно бах.

КӘЛИН КЕДӘК ФИРӘНКӘ

Дири, дири дирикә,
Кәлин кедәк Фирәнкә.
Фирәнк зәркәр мөканы,
Ичи алтун дүканы.
Дүканларда ағчалар,
Дөврәсиндә бахчалар.
Бахчасында хан гызы,
Кејинибди гырмызы.
Гырмызы донум ола,
Тәбриздә тојум ола.
Тојда гуршаг туталлар,
Һәна, пилтә саталлар.
Һәнаны тез јахајдым,
Акушкадан бахајдым.
Акушкада охурам,
Бәј чорабын тохурам.

ФАТМА, А ФАТМА

Фатма, Фатма, а Фатма,
Јериндә шыллаг атма.
Шыллаг дөвәнин иши.
Јеми Түркман кишмиши.
Түркманын хан атлары,
Хошламаз хамытлары.
Хамыт вурун буғура,
Гатын кетсин нахыра.
Нахыра кедән Вәлиди,
Јахасы дүмәлиди.
Дүмәсини чүтләсин,
Бәнди́ни ки́лидләсин.

Килид бабам белиндә,
Бабам Урум јолунда.
Урум јолу зәр кими,
Күлләри мэхмәр кими.
Мэхмәр күлү дәрәрәм,
Гапымыза сә-рә-рәм!

ГОНШУ ГЫЗЫ ПҮСТӘДИ

Гоншу гызы Пүстәди,
Күмүш кәмәр истәди.
Күмүш кәмәр Киланда,
Филан оғлу филанда.
Филаны этәкләдим,
Бал вериб пәтәкләдим.
Пәтәк долу арыҗмыш,
Ганадлары сарыҗмыш.
Ганадланыб учдулар,
Гап-бачаны ачдылар.
Гап-бачалар гызылы,
Күмүш кәмәр дүзүлү.
Дүзүлүдән көтүрдүм,
Гоншу гыза кәтирдим.
Гоншу гызы Пүстәди,
Әмри көзүм үстәди.

БАЧАДАН БАХАН

Бачадан бахан дөвәрә көз,
Бири кәһәр, бири боз.
Миндим бозун белинә,
Чыхдым Урум јолуна.
Урум јолу азанды,
Мөвлам җазы җазанды.
Җазы мәләҗин иши,
Күллү-кәләҗин иши.
Күллү-күләк миҗана,
Учу әршә дајана.
Дајанмасын нејнәсин,
Саггыз алыб чејнәсин.

Саггыз сатан чәрчиди,
Чәрчи нә чәрәнчиди!
Чәрәнчиләр җығылсын,
Ағча верәк, дағылсын!

ДҮЗКҮ

Нанај-нанај нананы,
Кејди күллү туманы,
Туманы ал гырмызы,
Башында шал гырмызы.
Ат кәтирин миндирәк,
Көј чәмәндә ендирәк.
Чәмәндә битиб мәрзи,
Халаты бичсин дәрзи.
Аббасы верим хәрчлә,
Маһмудун тојун башла.

ТҮЛКҮ-ТҮЛКҮ ТҮНБӘКИ...

Түлкү-түлкү түнбәки,
Гүјруғунда нәлбәки.
Нәлбәкини атсана,
Кал армуда сатсана.
Кал армуду дәрмишәм,
Дәриб јерә сәрмишәм.
Јер долусу күмүшдү,
Күмүш нәди—гәмишди!
Гәмиш верим кеткинән,
Көзләримдән иткинән.

КӘЛ СӘНӘ ҺАННАН ДЕЈИМ...

Кәл сәнә һаннан дејим,
Көһнә заманнан дејим.
Хәлбир саманнан дејим,
Саман сандыг мәканы,
Јаны баггал дүканы,
Дүкән демә, јатырды.

Мүштәриси гатырды.
Гатыр гамыш оттујур,
Дөрд гычыны гатдыјыр.
Гыч демә низә кимә,
Бурдан Тәбризә кими!
Тәбриз дејил, Сәрабды,
Сәрабын һампалары
Тамам башдан харабды!

БУ ДӘВӘ ҺАРДАН КӘЛИБ?

Бу дәвә һардан кәлиб?
Гуртарыб дардан кәлиб.
Саггыз веррәм, чејнәмәз,
Гамчы вуррам, ојнамаз.
Һазыр јәһәр белиндә,
Дуруб Урум јолунда.
Урум јолу јастыды,
Әрдәбилин үстүдү.
Көрдүм јаман истиди,
Исти нәди, түстүдү!
Түстү мәни үзмәмиш,
Тез дәвәми хыхыртдым.
Ганаб тахыб учуртдум.
Дәвәм көзүн ачынча,
Једди дағы кечиртдим.

ДУРУН КЕДӘК БАЗАРА

Түлкү-түлкү түнбәки,
Гујруг үстдә нәлбәки.
Аслан-ала ағамыз,
Гаплан-гара гағамыз.
Хоруз—бизим молламыз,
Чаггал—башы зүлләмиз.
Алагарға—хәбәрчимиз.
Тојуг—бизим чәрчимиз,
Илан—бизим гамчымыз —
Дурун кедәк базара.
Горхан дүшсүн азара.

БАБА, ҺАРА КЕДИРСӘН?

— Баба, һара кедирсән?
— Истамбула кедирәм.
— Истамбулда нәјин вар?
— Ат ојнадан оғлум вар.
Мунчуг дүзән гызым вар.
Мунчуг дүзә-дүзә
Кедиб чыхдым Тәбризә,
Тәбриз јаны Сәрабды,
Тәбризин ушаглары
Күлдү, күлабды...

ЧЫРНАТМАЛАР

— Адын нәди?
— Чүмшүддү.
— Мысмырығын дүшүбдү!

— Адын нәди?
— Фатма.
— Јериндә шыллаг атма!

— Адын нәди?
— Әһәдди.
— Иш башына гәһәдди?!

— Адын нәди?
— Мәшәди.
— Гулагларын шешәди!

— Адын нәди?
— Дәмир.
— Кал армуд кәмир!

— Адын нәди?
— Хурма.
— Гапынын далында дурма!

— Адын нәди?
— Гасым.
— Кәтир гулағына гангал асым!

ДОЛАМАЛАР

- Дејнән ачар.
- Ачар.
- Дәдән һамамдан гачар.
- Дејнән дивар.
- Дивар.
- Кет годугу сувар.
- Дејнән зурна.
- Зурна.
- Бығыны бурма.
- Дејнән шүјүт.
- Шүјүт.
- Кет дәнини үјүт.
- Дејнән сарымсаг.
- Сарымсаг.
- Кет ишинә, гурумсаг.
- Дејнән нағыл.
- Нағыл.
- Дур башымдан дағыл.
- Дејнән гатыр.
- Гатыр.
- Дәдән бостанда јатыр.
- Дејнән гојун.
- Гојун.
- Сабаһа галды тојун.
- Дејнән Мәлик.
- Мәлик.
- Башына дәјсин чәлик.
- Дејнән гузу.
- Гузу.
- Ағзына долдур дузу.
- Дејнән маша.
- Маша.
- Башын дәјсин даша.

- Дејнән чүјүр.
- Чүјүр.
- Бошуна јүјүр.
- Дејнән габаг.
- Габаг.
- Башына дүшсүн табаг.
- Дејнән күләк.
- Күләк.
- Бир сөз де күләк.
- Дејнән ајна.
- Ајна.
- Мән чалым ојна.
- Дејнән Талыб.
- Талыб.
- Папағын һамамда галыб.

ЈАЛАН

Мешәјә кетмишдим, көрдүм јағыш кәлир, гачдым кирдим бир көбәләјин алтына. Орада хејли узаныб көзләдим. Јағыш кәсәндән сонра дуруб кетдим. Көрдүм бир тысбаға елә кедир, елә кедир дејирсән јајындан чыхмыш охду. Сорушдум:

— Ај тысбаға, бу нә кедишди белә?

Деди:

— Гарышгајнан гоша дурмушам, көрәк ким өтүр.

Сорушдум:

— Бәс гарышга һаны?

Деди:

— Көрмәдин мәнән габаг кетди, мән дә онун јелинә дүшүб бу чүр бәрк кедә билирәм.

Бахдым ки, габагдакы тәпәдән бир тозанаглы булуд ашды. Дедим, бу јәгин гарышганын булудуду. Көтүрүлдүм онун далынча. Ијнә жарым кедәндән сонра гарышганы габагладым. Дедим:

— Һара белә?

Деди:

— Мәни јолумдан еләмә. Тысбагајнан гачмагда мәрч

кәлмишәм. Ким өтсә удузан она алтыҗох газанда тијәсиз бы-
чахнан кәсилмиш чейран әтиндән бозбаш биширәчәк.

Сорушдум:

— Гонаглыг һарда олачаг.

Деди:

— Мешәнин ғырағындакы көбәләјин алтында. Истәсән
сән дә кәл.

Ахшам кетдим, һәмән көбәләк кәлкәсиндә о гәдәр јејиб-
ничдим ки, тохлуғумдан кери гајыдаммадым. Јатыб галдым
орда. Сәһәр јухудан дуруб көрдүм көбәләк нә кәзир, нә га-
рышга, нә гонаглыг, нә филан, һамысы јуху, һамысы јалан.

БӘЗӘМӘ

- Дағда нә вар?
- Дарылар.
- Бағда нә вар?
- Барылар.
- Јолда нә вар?
- Јумрулар.
- Колда нә вар?
- Гумрулар.
- Чајда нә вар?
- Чајдашы.
- Көлдә нә вар?
- Көлгушу.
- Әлдә нә вар?
- Әләкләр.
- Дилдә нә вар?
- Диләкләр.
- Сиздә нә вар?
- Сәнәкләр.
- Биздә нә вар?
- Бәзәкләр.

КҮЛМӘЧӘЛӘР, ДОДАГГАЧДЫЛАР

ГАЗ КӨНДӘРСӘМ, ЈОЛАРСАНМЫ?

Бир күн падшаһ вәзирини јанына чағырыб деди:

— Һазырлаш, сабаһ мәмләкәти кәзмәјә чыхачағыг.

Бәли, сабаһ олду, бунлар атланыб мәмләкәти долашма-
ға башладылар. Јолда бир гочаја раст кәлдиләр. Ғышын
сојуглу чағлары олмасына бахмајараг, гоча кәрпич кәсмәк-
дән өтәри палчыг гарышдырырды. Падшаһ гочанын јанын-
да аты сахлајыб, салам-каламдан сонра деди:

— Бәјәм доггуз архын сујундан бу үч арха һеч галмыр?

Гоча төврүнү позмадан чаваб верди:

— Отуз икиләр гојур ки?!

Падшаһ деди:

— Газ көндәрсәм, јоларсанмы?

Гоча чәлд дилләнди:

— Ај һај, һеч әлдән гојарам!

Падшаһ бир дә сорушду:

— Бирдән ишди әкәр?..

Гоча башыны јелләтди:

— Дәлијәм, мәкәр?!

Падшаһ сағоллашыб атыны сүрдү, вәзир дә онун арха-
сынча. Бир гәдәр дә кәзиб-долашдыгдан сонра сараја гајыт-
дылар. О бири күн падшаһ вәзирини јанына чағырды:

— Вәзир, де көрүм, мән о гочајнан нә данышдым?

Вәзир чаваб тапа билмәди. Беләдә падшаһ деди:

— Сәнә үч күн мөһләт верирәм. Үч күнә мәним гочајнан
сөһбәтимин нәдән кетдијини кәлиб демәсән, бојнуну вурду-
рачағам.

Вәзир динмәзчә дуруб чыхды. Һа фикирләшди, һа јозду,
сөһбәти бир јана чыхара билмәди. Ахырда иллагы кәсилән-
дән сонра араны хәлвәт еләјиб бирбаш гочанын јанына јол-
ланды. Вәзирин кәлишинин сәбәбиндән гоча һалыјды. Оду-
р ки, бир балача ғымышыб өз-өзүнә фикирләшди ки, «падшаһ
дедијини еләди, галды мәним кәрамәтим».

Вәзир нәдән өтрү кәлдијини билдириб деди:

— Гоча, о күн падшаһла аранда олан сөһбәти мәнә баша сал, сәнә жүз түмән верәрәм.

Гоча башыны булады:

— Вәзир сағ олсун, жүз түмән азды, мин түмән вермәсән, дејемәрәм.

Элачсыз галан вәзир чанынын дәрдиндән мин түмән вермәје разы олду. Гоча деди:

— Падшаһ сорушду ки, доггуз архын сујундан үч арха неч галмырмы? Јәни ки, доггуз ај ишләјиб газандығындан бу үч ај гыша бир шеј галмырмы ки, инди дә ишләмәјиб евдә отурасан. Мән дә дедим: «Отуз икиләр гојур бәјәм» — отуз ики дишә ишарә еләјирдим. Нә газанырамса, һәмән күн дә јејирәм, гуртарыр. «Газ көндәрсәм јоларсанмы?» о демәјиди ки, јанына һәриф көндәрсәм, пул гопара биләрсәнми? Мән дә дедим ки, неч әлдән гојарам? Беләдә падашаһ хәбәрдарлыг еләди ки, «Бирдән ишди әкәр?..» — јәни бирдән аз пул вериб сәни алдадар һа! Мән дә она дедим ки, дәлијәм мәкәр аз пула разы олум. Өзүн көрдүн ки, сән жүз түмән вермәк истәдин, мән мин алмамыш данышығымызы ачмадым...

Вәзир динмәз-сөјләмәз кери гајыдыб вәдә тамамында падшаһын һүзуруна кәлди. Сөһбәти гочанын дедији гајдада данышды. Падшаһ әлини әлине вуруб күлдү:

— Вәзир, мәним истәдијим ојду ки, гочаја бир аз пул верәк, јаза кими долансын. О сәбәбдән дә буну фикирләшмишдим. Инди ки, һәр шеј мән истәјән кими олуб, лап јахшы, кет ишинлә мәшғул ол...

Б) БАШ КӘРӘКДИ...

Дејир өтәнләрин сөзүдү, бир күн мәмләкәт падшаһынын ајағы бәрк ағрыјыр. Падшаһ лоғман чағыртдырыб ајағынын дәрдинә элач истәјир. Өзү дә белә дејир:

— Тез елә, ајағымы сағалт, бүтүн мәмләкәт мәним јолума мүнтәзирди, ишләр төкүлүб галыб.

Лоғман падшаһын ајағына мәлһәм гоја-гоја јумшагча ешитдирир ки:

— Падшаһ сағ олсун, мәмләкәти идарә етмәје баш кәрәкди, ајағын бу ишә бир гарышачағы јохду...

ЧҮТЧҮСҮ БЕЛӘ ОЛАНДА...

Шәмшәддин маһалында тутарлы бир ијид олур: һажалы адында. Бу һажалы да өзүнә көрә һажалы дејүлмүш. Үч-јашар өкүзү тәкбашына бојунлајыб јерә јыхырмыш. Голдагүввәтдә тајы јохујмуш дејин сорағы дөрд бир јана јајылыбмыш. Чох мәнәм дејән ијидләр онун дизини јерә кәтирмәк истәјибмиш, ди кәл ки, бир шеј чыхмајыб.

Бир күнләри узаг маһалларын бириндән бир пәһливан мисаллы ијид һажалынын сорағыны алыб үз гојур Шәмшәддинә. Дејир, кедим көрүм бу нә һажалыды белә? Гол мәндә, тутар мәндә. Кәрәк өз јериндәчә баша салам ки, аналар нә тәри оғулар доғуб. Бәли узаг елли ијид кәлиб Шәмшәддинә јетишһајетишдә көрүр буду јолдан бир аз аралы бириси кал гошуб котан сүрүр. Бу да ким ола? һажалы. Кәлмә адам һардан билә ки, бу һажалыды, ја кимди? Ончу елә бир аз да әркјана үз тутур котанчыја ки:

— Пәһләван һажалы вар һа, онун ојмағы һарады? О сәмти мәнә салых веркинән.

Һажалы көзүнә дөндүјүм нә ағ динир, нә гара. Бајағ һа киримишчә ики калын зорла чәкдији котаны боју баравары галдырыб күнбатар сәмтдә дағын дөшүндә ағарышан евләр сары тушлајыр:

— Беләсинә кедәрсән, бах орады!

Кәлмә адам буна бәндијмиш кими дабанына түпүрүб кери көтүрүлүр. һажалы иши баша дүшүб чағырыр ки:

— Һарја гајыдырсан? Демәдимми белә кедәрсән.

Узаг елли чаван кедә-кедә елә бунуча дејир:

— Әши, чүтчүсү белә олан јерин көр һажалысы нежәди! Мән кетдим, еј, кетдим...

ХАШЫЛ БИШИР...

Бир ағылдансејрәк олур; бир күнләри бу кедир арана. Бир евдә гонаг галыр. Орталыға јемәк кәтирилир: бу көрмәмиш оғлу көрмәмиш һәлә белә шеј јемәјибмиш. Иштаһнан нуш еләјиб бахыр ки, һәр нәдисә бу, јаман дадлы-тамлы шејди. Сөзарасы сорушур ки:

— Бу јемәјин ады нәди белә?

— Дејирләр ки, хашылды.

Ағылдансејрәк өз-өзүнә фикирләшир ки, елә јахшы олду, бунун адыны јадымда сахлајым, кедәндә арвада дејим ара-

да бир хашыл да биширсин. Бәли, кечә сәһәрәчән јорғаны алтында пычылдајыр: «Хашыл бишир, хашыл бишир». Белә еләјир ки, сөз јадындан чыхмасын. Сәһәр тездән јухудан дуруб сағоллашыр, дүшүр јола. Јол боју да башлајыр дәмәјә: «Хашыл бишир, хашыл бишир». Белә дејә-дејә јолу јары еләјәндә бир дөстә набәләд адама туш кәлир. Бундан сорушурлар ки, ајә, бу јол филан јерә кедирми? Кимә дејир-сән? Неч ејнинә дә алмыр. Елә бир учдан дејир: «Хашыл бишир, хашыл бишир». Јол адамларынын ичиндә бир голдан тутарлы һөвсәләсиз олур. Көрүр бу неч адам-зад сајыб еләмир. Јахасындан јапышыб ағылдансејрәји елә сиккәләјир ки, бајаг һа достумуз өзүндән кедир. Һаннан-һана өзүнә кәлиб көрүр ки, јолун бир ғырағында јыхылыб галыб, јанында да бир кәс јохду. Нә гәдәр еләјир «хашыл» сөзү јадына дүшүр. «Бишир» дејә-дејә өзүнү јетирир евә. Арвадын үстүнү кәсир ки:

— Бишир! Бишир!

Арвад сорушур:

— Нә биширим, а киши, күфтә биширим, долма биширим, бозбаш биширим, сән адыны де, мән дә биширим.

Киши чох дејир, арвад бир шеј баша дүшә билмир. Ахырда ағылдансејрәјин чин вурур башына, арвады салыр тәпијинин алтына: вур ки вурасан. Һај-күјә гонум-гоншу төкүлүр. Бахырлар ки, залым оғлу арвады дөјүб өлдүрүр. Бири јүјүрүр ки:

— Ајә, арвады хурд-хашыл еләмәдинми? Нејнәдијинди

Елә бил киши буна бәндијмиш кими тез әлини сахлајыб гајыдыр ки:

— Тапдым, арвад, хашыл бишир, хашыл.

АТАМ ЕЛӘЈӘНИ ЕЛӘЈӘЧӘЈӘМ...

Өтәнләрдә бир нүснүслү¹ атыны Ордубад базарынын гәншәриндә бир ағача бағлајыб алыш-вериш еләјирмиш. Базар лотулары көз-көзә вериб хәлвәтчә бу кишинин атыны оғурлајыб арадан чыхардырлар. Нүснүслү бир дә онда ајылыр ки, атын сәси-сәмири кәлмир. О јанда ат, бу јанда ат... Ат нә кәзир. Билир ки, лотулар аты оғурлајыблар. Наәлач галыб базарын габағында бир дашын үстүндә отурур. Башлајыр учадан һәдә-горху кәлмәјә:

— Аты ким апарыбса кәтирсин! Јохса валлаһ мән дә

атам еләјәни еләјәчәјәм. Билин һа! Атам нә еләмишдисә мән дә ону еләјәчәјәм. Сонракы инчиклијә мән чавабдеһ дејиләм.

Лотулар далда бир јерә јығышыб нүснүслүгә гулаг асырдылар. Лотубашы һа фикирләшдисә, бир шеј кәсдирә билмәди. Тапшырыг верди ки, аты кәтирсинләр. Бәли, аты гајтардылар. Нүснүслү севиндијиндән билмәди нејләсин. Лотубашы деди:

— Әмиоғлу, аты бир шөртнән верирәм ки, бизи акаһ еләјәсән көрәк һәдә-горху кәлиб «аты вермәсәниз мән дә атам еләјәни еләјәчәјәм» демәкдә гәсдин-нијјәтин нәјди елә?

Нүснүслү күлүб дејир:

— Ај башыныза дөнүм, бир вахт елә бах бурда лотулар мәним атамын да атыны оғурламышдылар. Атам әлачсыз галыб кетди өзүнә тәзә бир ат алды. Мән дә «атам еләјәни еләјәчәјәм» сөзүјнән дедијим ојдуку атам кими мән дә кедиб өзүмә ајры бир ат алачағам. Даһа бунун о јан бу јаны јохду ки...

Лотулар нүснүслүнүн онлары ал дилнән алдатдығына мат галдылар.

МУШТУЛУҒУ АЛЛАҢЈАР БӘДДӘН АЛЫН

Бәјлик вахтынын сөһбәтиди. Микајыл адында дилли-дилавер бир чобан олур. Аллаһјар бәјин гојунуну отарымыш бу. Бир күн јајлагда сүрүнү өрүшә јајдығы јердә бир дә хәбәр кәтирирләр ки:

— А Микајыл, көзүн ајдын олсун, муштулуғумузу веријән, бешинчи оғлун да олду.

Микајыл неч өзүнү о јерә гојмајыб гајыдыр ки:

— Ајә, кедин муштулуғу Аллаһјар бәјдән алын ки, нөкәринин бири дә артды.

БОРЧ

Бириси борч алыб гајтармамагда ад чыхарыбмыш. Бир күн о, кенә дә чохдан борч көтүрүб гајтармадығы јахын гоншусуна тәзәдән ағыз ачмалы олур:

— Ај гоншу, башына дөнүм, әламанда галмышам, амаһын бир күнүдүр, әкәр мүмкүндүсә, мәнә әлли түмән әлбор-

¹ Нүснүс — Ордубад рајонунда кәндир.

чу веркинэн. Узагы жарым аја дүзэлдиб кери гайтарарам. Гоншу бунун гырымына бөлөдиди, ахы. Билирди ки, неч кечэн дөфө алдыгы жүз түмөни дө гайтармайыб. Өз-өзүнө фикирлөшир ки, гој бу дөфө бу залымоғлуна елө бир дөрс верим ки, өмрү-биллаһ жадындан чыхмасын. Бу нијјәтнән дө евин јухары башындакы тахты нишан вериб дејир:

— Кет о тахтын баш учундакы мүтөккәни галдыркынан, пул онун алтындады, сај үстүндөн элли түмөн көтүркүнән.

Борча даданмыш вердишкар сөјүнчөк өзүнү јетирир тахтын баш учуна. Мүтөккәни галдырыб зэндинән о тәрәф-бу тәрәфә бахыр — нө гәдәр ахтарыб арајырса пул дејилән шејдән көзүнө бир нәм-нишана дөјмир. Дөјүкә-дөјүкә үз тутур ев јијәсинә:

— Ај гоншу, мүтөккәнин алтында пул-зад јохду. Бәлкә јерини чашдырыбсан?

Ев јијәси дө елө бу сөзү көзләмирдими?! Бајаг һа гајы-дыр ки:

— Пул хардан олсун, ај пир олмуш. Сән кәрәк өтән дөфә алдыгыны кәтириб гојадын ки, инди орда да пул олајды. Кәтириб гојмамасын пул да јохду.

Борч истәјән гоншунун бу сөзүндөн алымыны алыб сују сүзүлө-сүзүлө арадан чыхыр.

БУ ДА ЈАЗЫГ ТҮЛКҮНҮН

Бир күн ајы, чанавар, бир дө түлкү ова чыхыр. Күн ахшамачан бир сәрчә, бир өрдәк, бир алабахта, бир дө бир газ тутурлар. Нејләсинләр, нечә еләсинләр ки, тутдугларыны бөлө билсинләр: Түлкү дејир:

— Гојун мән бөлүм, сиз мәнән бөјүксүнүз, кәрәк сизи раы салам.

Сонра ағзыны марчылдада-марчылдада дејир:

— Сәрчә—јагы әлдән сүрүчә! Бах бу ајы дајынын. Өрдәк—јагы бордах! Бах бу гурд гардашын. Галды газ—әти һамысындан аз! Алабахтаны да үстүнә јаз! Бунлар да олсун јазыг түлкү ләләнин.

Ајыјнан гурд түлкүнүн сөзләринә алданыб пајларыны көтүрдүләр.

КӨНӨ ДӨ БАХ!

Симич бир аға олур, әлиндә көрүләси иши варыјмыш, истәјир иши елө көрдүрсүн ки, үчүз дүшсүн. Базара чыхыр. Чох чәк-чевирдән сонра бир адамла белә разылыға кәлир ки, бу көрүлөчөк ишин габагында һәмән адама бир чарых-лых көн версин. Ишләмәјә кәлән адам көнү бир күн габагдан алыр ки, ахшам чарых тикә, сабаһ да һәмән чарыхнан ишә чыха. Амма ағанын вердији көн јахшы көн олмур, көһ-нәлиб әмәлә јарамырмыш. Гәрәз, сәһәри күн ағајнан сөвдә кәсән адам вәдә тамамында кәлир, башлајыр ишә. Күнорта олар-олмаз бу, бахыр ки, ајагы јерә дөјир. Галдырыб көрүр ки, чарығын алты јыртылыб. Үзүнү тутур ағаја ки:

— Мән кедәси олдум.

Аға дејир:

— Бәс шәртимиз беләјди ки, бир күн ишләјөчөксән, һәлә неч күн јары дөјүл.

Киши чарығын алтыны көстәриб бозары:

— Күнә бахдығын тәки көнә дө бах дө!

О БОЈДА КЭЛЭМИН ДӨ БУ БОЈДА ГАЗАНЫ ОЛАР...

Ики јаланчы отуруб ирәлидән-керидән басыб бағлаја-бағлаја сөһбәт еләјир. Бири о биринә дејир:

— Бә демәзсәнми, бу ил кәләм әкмишдим, јахшы да кәлишиб өзүнү тутмушду. Бир тәрәфдән башладым дәрмәјә. Ахырда бири гырағда галды. Буна дөјмәдим, кәләм дө елө бил буна бәндијди. Башлады бөјүмәјә. Кәләм јекәлиб лап гоншунун һасарына дирәнди. Гоншуја миннәт еләдим ки, ичазә версин онун һасарыны бир аз о тәрәфә чәким, көрәк кәләмин ахыры нө олур. Гәрәз, ахырда бу кәләм бүтүн һәјәти, сонра да јолу-изи тутду.

О бири јаланчы бахды ки, әлач јохду, кәрәк динсизин өһдәсиндән имансыз кәлә. Гајытды ки:

— О күн бир газан кәтирдиләр ки; јан-јөрәсини дүзәлдиб үзүнә дө галај чәким. Газан нө газан! Чәкичи әлимә алыб әјри-үјрүсүнү дүзәлтмәкдән өтрү башына доланана кими күн ахшам олурду. Бу үздән чәкичлә газанын гырағыны дөјүрдүм, о үздә шакирдим бу сәси ешитмирди.

Биринчи јаланчы өзүнү сахлаја билмәјиб дилләнир:

— Эши, мән өлүм јалан демә, о бојда газан олмаз, ону нејләјрләр елә?!

О бириси дә елә буна бәндијмиш кими ачылыр нә ачылыр:

— Нијә дә олмасын, ај гоншу, бә онда сәнин о бојда кәләмини буннан хырда газанда нечә биширсинләр?!

АШГАРАНЫ КӨРӘ БИЛМИРСӘН?!

Дејир, бир дәрвиш јоллар јора-јора, ел-ел, маһал-маһал һәр бир јаны кәзиб долашырмыш. Басыб-бағламада тајы-бәрабәри јохујмуш. Дөјдүјү гапыда, ахшамладығы евдә өзүнү бир билән, танрынын һәр ишиндән акаһ олан адам кими кәстәрирмиш ки, дај олмајан кими.

Гәрәз, јенә бир ахшам јол јоруб өзүнү јетирир бир кишинин гапысына.

— Бујур, бујур, баба дәрвиш, — дејиб она јер раһатлајырлар. Бәли, сөз-сөһбәт башланыр. Бир аз ордан-бурдан басыб-бағлајандан сонра дәрвиш мütәккәјә дирсәкләниб башлајыр мүркүләмәјә. Бир аз кечмәмиш бирдән дәрвиш һөвләк јухудан ајылыб салават чевирир. Евин кишиси гонағын диксинмәјинин сәбәбини хәбәр алыр. Дәрвиш бир бала тохдајан кими олуб гајыдыр ки:

— Бә, демәзсәнми, бир өкүз арабасы дағдан учурду, чијними вериб сахладым.

Бәли, һамы дәрвишин бу һикмәтинә мат галыр. Амма ев јијәсинин арвады бајагдан дәрвишин сөз-сөһбәтинә көз гојурду. Јаман зәһни зирәк арвадыјды, ончу да гонағын јалан-паланы ағлына батмырды. Өзлүјүндә кәтүр-гој еләди ки, кәл сән бу дәрвиши сынаға чәк, нә көрүб кәтүрдүјү онда бәлли еләјәчәк.

Арвад јемәк тәдарүкү көрүб плов биширди. Дәрвишә чәкдији пајын ашгарасын алта јығды, үстүнә дүјү төкдү. Јердә галан адамларынкыны гәјдасынча чәкди: ашгарасыны дүјүнүн үстүнә төкдү. Бәли, јемәкләр орталыға кәлди. Бахдылар ки, һамынын пловунун үстүндә ашгарасы вар, амма дәрвишин пајында јох. Арвад керидән һим-чимнән кишисини баша салды ки, дилләнмәсин, бурда ишин ичиндә иш вар. Дәрвиш дүрүха-дүрүха өзүнү ев јијәсинә тутду ки:

— А гардаш, ушағларын јадындан чыхыб мәним пловуму ашгарасыз верибләр.

Киши истәди дилләнә, арвад аман вермәјиб гајытды ки:

— Аға дәрвиш, бәс нечә олур ки, једди дағ о јана јолдан чыхан арабаны көрүб ону чијнинлә јола дүзәлдирсән, бурдан бұра дүјүнүн алтындакы ашгараны көрә билмәјирсән?!

Бә...

О НӘ ҺҮНӘР САҢИБИДИ КИ...

Бир күнләри хәлифә истәјир ки, Бәһлул Данәндәни сынаға чәкиб писикдирсин. Бу нијјәтинән дә Бәһлулу јанына чағырыб өзүнү тутур она:

— Еј Бәһлул Данәндә, дејирләр сәнин ағылда-камалда тајын јохду, о сәбәбдән дә сәндән ики шеји сорушуб өјрәнмәк истәјирәм.

Бәһлул Данәндә ариф адамыјды, о саатча аншырды ки, хәлифә ону әлә салмаг нијјәтиндәди. Өзүнү о јерә гојмајыб дејир:

— Һәзрәти хәлифә сағ олсун, ешидирәм. Бујурун көрәк нә сорғу-сорахды белә?

Хәлифә сорушур:

— Еј Бәһлул, дејнән көрүм судакы ән бөјүк һејван нәди? Бәһлул Данәндә сакитчә чаваб верир ки:

— Тимсаһды.

Хәлифә дејир:

— Хуб, бурасы белә. Инди кечәк икинчи сорғуја. Икинчи сорғум будур ки, бәс онда јер үзүндә ән бөјүк һејван һансыды?

Бәһлул да елә буна бәндијмиш кими өзүнү чаныјанан кими кәстәриб бозарыр ки:

— Гиблеји-аләм сағ олсун, о нә һүнәр саһибиди ки, јер үзүндә сәндән бөјүк олмуш ола?!

Хәлифә Бәһлулун чавабындан алымыны алыб нә ағ динир, нә гара...

«ЛӘЛӘ, АЈ ЛӘЛӘ» ДЕЈНӘН..

Вахт о вахтыјмыш ки, Бозалганлы ашыг Сөјүн Мирзәни тәзәчә шәјирддијә кәтүрүбмүш. Јаваш-јаваш ашыглыг елминин сирләрини өјрәдирмиш она. Мирзә дә јажшы шәјирдијмиш; дилдән јүрәјијмиш, сәсдән көјрәк.

Бир күннәри усталы-шәјирдли бир тоју јола верирләр-

миш. Исмарыш келир, уstadнан шәјирд додагдәјмәз охуја-
гсы олурлар. Сөјүн киши Мирзәјә дејир:

— А бала, а Мирзә, етәннәрдә додагдәјмәз охујанда шә-
јирдин додагларынын арасына ијнә гојаллармыш ки, дүз
охусун. Шәјирд сәһв охуса додагы додагына дәјәр, беләдә
ијнә батармыш додагына. О да сәһвини дүзәлдәрмиш. Инди
дејнән көрүм сәнә ијнә лазымдымы?

Мирзә гајыдыр ки: — Јох, ај уста, лазым дәј, өзүм
гајдасыны билирәм.

Бәли, башлајыллар охумаға. Мирзә охумагына сөзләри
дүз охујур. Ди кәл ки, «күл гафијә» кечәндә башлајыр
«балам, а балам» демәјә.

Ашыг Сөјүн әл сахлајыб сорушур ки, а шәјирд, ај оғул,
бә дејирсән билирәм? Бу нәдир, «күл гафијә»дә «балам, а
балам» дејирсән. «Балам» сөзүндә ики кәрәм додаг бир-
биринә дәјир, онда бунун һарасы додагдәјмәз олур, һә?

Мирзә дә әркјана гајыдыр ки, бә а Сөјүн әми, өзүн өј-
рәтмәјибсәнми ки, бәнди охујуб гуртаранда «балам, а ба-
лам» дејнән? Ашыг Сөјүн ариф адамыјды. Көрүр хына о
хынадан дәјүл. Амма өзүнү о јерә гојмајыб дејир:

— А бала, мән ону о бири сөздәрә демишәм. Додагдәјмәз
охујанда «балам, а балам» демә, «ләлә, ај ләлә» дејнән. Көр
онда һеч додаглар бир-биринә јакын кәлирми?

Дејир, мәчлисдәкиләр уstadнан шәјирдин бу шухлуғуна,
һазырчаваблыгына һејран галыр. Сонра да нә гәдәр еши-
диб билән олурса һамысынын додагы гачыр.

О НӘДИ КИ, ҺӘМ БИЛИРӘМ, ҺӘМ ДӘ БИЛМИРӘМ?..

Јығнаг гуруб тој-дүјүн јола верәндә дәдә Әләскәрин ба-
шына нечә-нечә һал-һекајәт кәлиб. Онлардан бири дә бала-
ча бир ушағын ашыг Әләскәри бағламағыды. Дәрја камал-
лы уstadларын сынағындан чыхан, өмрүндә бир кәсә бағ-
ланмајан сөз сәррафыны әл бојда ушағын бағламағы нә
олан ишди белә? Онда гулаг ас. Һә, тојујмуш. Мәчлиси јола
вермәјә Дәдә Әләскәри чағырыблармыш. Ширин сәһбәтләр,
сөјләмәләр, чал-чағырлар бир-биринә ара вермирмиш. Һәрә
өз билдијиндән, ешитдијиндән, ешитмәк истәдијиндән ашы-
ға исмарыш верирмиш.

Ашыг Әләскәр бүтүн истәкләри камали-әдәбнән јеринә

јетирир, суал верәнләрин суалына көнүл хошлуғујнан чаваб
верирмиш.

Мәчлис беләчә шәһди-шәкәрнән гәрәл тутуб кедирмиш.
Чамаат ашыгдан, ашыг да чамаатдан разыјмыш. Мәчлисин
бир тәрәфинә дә ушаглар јығышыбмыш. Ашығын сирли-
сәһирли сазына-сөзүнә һејранныгнан гулаг асырлармыш.
Уstad ашыг доланыб кәлир ушаглар топарлашан тәрәфә.
Гајыдыр ки:

— А бала, бәлкәм сизләрдән сөз истәји олан тапыла,
чәкинмәјин, дејин кәлсин.

Буну ешидиб бир ушаг үрәкләнир. Дејир:

— Әләскәр әми, инди ки, истәјирсән гој сорушум. Де кө-
рүм о нәди ки, һәм билирәм, һәм дә билмирәм.

Бу сөзү Әләскәр киши һеч көзләмирди. Галыр мат-мәәт-
тәл. Нечә јәни, һәм билирәм, һәм билмирәм, бу нә бағла-
мады көрән? Көрүр тез-тавлыгнан иш ашасы дәјүл, араја
ајры сәһбәт гатыр. Мәчлиси шәјирдинә тапшырыб гәлјан
чәкмәк адыјнан чыхыр ешијә. Гәлјан чәкә-чәкә бир ағачын
алтында өз-өзүнә көтүр-гој еләјир ки, ај дади бидад, көр
мәни кәтириб кимә мөһтач еләдин—ушағын биринә. Бу вәдә
һәмән ушаг јолдашларына гошулуб бурдан кечәси олур.
Ашыг Әләскәр тез ишарә еләјиб ушағы чағырыр јанына.
Дејир:

— А бала, сөзүн ачығы, бу вахтачан ешитмәмишәм, о нә
дејән шејди ки, һәм билирәм, һәм билмирәм?

Ушаг күлә-күлә гајыдыр ки:

— Әләскәр әми, буннан һасант нә вар? Өлүмдү дајна,
билирәм ки, өләчәјәм, амма билмирәм һавахт өләчәјәм...

Әләскәр ушағын дөш чибинә шах бир манатлыг басыб
тапшырыр ки, инди олан олуб, бала, та һеч кимә демә!
Итијин тапан кими сөјүнчәк олан уstad тез гајыдыр мағара.
Бир аз кечәннән сонра көзүнүн учујнан бахыр ки, суал ве-
рән ушаг да кәлиб мағара. Бирдән унутдуғу бир шеји јады-
на салырмыш кими үз тутур адамлара ки:

— Ај чамаат, ара гарышды, о ушағын суалы чавабсыз
галды. Јадыма дүшмүшкән, гој дејим. Ираг бу мәчлисдән,
һәм билиб, һәм билмәдијин шеј өлүмдү. Билирәм өләчәјәм.
Амма һавахт өләчәјәм, ону билмирәм...

Ушаг да замана ушағыјмыш. Буну ешидән кими шах ма-
натлыгы элиндә ојнадыб чығырыр ки:

— Әләскәр әми, бир манат вер, бирини дә дејим!

Әләскәр киши билир бу нә сөздү. Күлмәкдән өзүнү сах-
лаја билмир. «Ушаг сирр сахламаз», һагг сөздү — дејир.
Әһвалаты данышыр мәчлисдәкиләрә. Ону да јетирир ки,

ашығын билмәдијини ајағынын алтына жығсан башы булуда дәрјәр...

ГАРДАШЫМ ВАР...

Бир күн Дәдә Әләскәр кәнә дә тојдајмыш. Ширин-ширин чалыб-чағырмыш. Өзү дә башында гара гузу дәринсиндән јекә бир папах варыјмыш. Ири папағы хошладығындан әрки чатаннар она «Јекәпапах» да дејилләрмиш.

Әләскәр киши мәчлис апардығы јердә бирдән бир калпејсәр ичәри кирир. Көрүр ашығын папағы јекәди. Дили динч дурмур. Үзүнү тутур Әләскәр кишијә ки:

— Ај ашыг, гардашын вармы?

Дәдә Әләскәр сөзү көјдәчә тутур. Билир ки, сөз атан онун папағынын јекәлијинә ишарә еләјир: «Јә'ни папағын елә јекәди ки, буннан сәнин өзүнә дә папах чыхар, һәлә үстәлик гардашына да...» Ашыг Әләскәрә сөзмү гәһәтијди?! Одуку сәјмазјана гајыдыр ки:

— Олмағына гардашым вар, нејнијәсән ки, онун папағы мәнимкиннән дә јекәди.

Калпејсәр көрүр, јох балам, даш гајаја раст кәлиб. Сују сүзүлә-сүзүлә дуруб чыхыр мәчлисдән. Таныш-билиш үстүнә дүшүб данлајырлар ки, сәнин Әләскәр кишијән нә ишин вар. Бирдән сөз көрүјүнүн ағызы ачасы олсајды, нејнијәрдин? Бир дә белә гәләт гарышдырма. Сөзүнүн јерини бил.

МӘНИМ ДӘ ӨЗ ТӘРӘЗИМ ВАР

Өзүнү биртәһәр јаза јетирән боз сәрчә тумурчуға бүрүн-мүш бир будағын үстүнә гонуб һарај гопарырды ки:

— Гардасан ај јаз, кәл чых дә! Гыш әһәдими кәсди, гырх пудлуг чаным әријиб чөпә дөндү...

Дөрд јанындакылар күлүшдүләр ки:

— Ај сәрчә, сәнин чанын-чәсәдин нәмәнәди ки, гырх пуд да кәлә.

Боз сәрчә дә гајытды ки:

— А башыныза дөнүм, мәним дә өзүмә көрә даш-тәрәзим вар дајна!

СӘН ЕЛӘДИЈИН ФИКРИ МӘН ӨЗҮМ ДӘ ЕЛӘМИШӘМ

Бир киши евдә тохутдурдуғу палазы сатмагдан өтәри паји-пијада јолланыр шәһәрә. Јолда көрүр ки, бир атлы да үз тутуб онун кими шәһәрә кедир. Бахыр ки, атлынын јүкүзады јохду, үзүнү тутур она:

— Ај гардаш, атынын тәрки борамбошду, нә олар, узар јолду, мәним бу јүкүмү дә атына чат, раһат кедим. Дуа еләјәрәм, саваб јијәси оларсан.

Атлы пијаданы башындан еләмәк нијјәтијән дејир:

— Киши, көрмүрсәнми мәним атым әләнкәнин бириди, мәни күчлә апарыр, сәнин дә јүкүнү буна чатсам партлајыб өләр ки!..

Белә дејиб дә атыны сәјирдиб араланыр. Амма бу, кәм-фүрсәтин биријмиш. Бир аз кедәндән сонра өз-өзүнә фикирләшир ки, аллаһ нечә мәним ағлымы алды ки, пијаданын сөзүнү рәдд еләдим. Һазырча палазыјды, атын тәркинә гојдуғумнан чапырдыб арадан чыхачагдым; пијада һа јүјүрсүн, һа бағырсын, кәлиб ата чатанды бәјәм? Гајыдым дејим ки, вер апарым.

Пијада да атлы араланандан сонра елә бил јухудан ајылыр. Өз-өзүнү данлајыр ки, көр неч мәним ағлым вармы? Бу, атлы, мән пијада. Нә билим нечә адамды, һансы јуванын гушуду: олмады елә, олду белә. Инсафындан дөнүб јүкү атын белинә чатан кими сәјирдиб арадан чыхса, мән нејләрәм. Елә аллаһ үстүмдә олду ки, разылыг вермәди. Пијада белә фикир еләдији јердә бир дә бахыр ки, буду һа һәмән атлы гајыдыб кәлир онун јанына. Билир нә мәсәләди. Атлы кәлир, пијаданын гәншәриндә дајаныб дејир:

— А киши, јүкүнү бәри вер апарым, сәни бу јүклә јолда гојмаг инсафдан дејил.

Пијада күлүб белә чаваб верир:

— Кечди, гардаш, чых кет јолуннан. Даһа вермәрәм. Сән еләдијин фикри елә мән өзүм дә еләмишәм...

КӘЛ АПАР

Бир киши јолунан кедирмиш. Өзүнүн дә хејли јүкү варыјмыш. Биртәријән, тәр төкә-төкә јүкү апарырмыш. Елә бу һејни бир адам архадан кәлиб буна чатыр. Архадан кәлән јүк апарана дејир:

— Ај киши, кәтир жүкүнүн бир парасыны көтүрүм, сәнә көмөк олсун. Јохса бу гәдәр жүк сәни әлдән-дилдән салар. Јук апаран ајағыны јавашыдыб сорушур:

— Јахшы, бәс бу көмөк еләмәјин әвәзиндә мәнән нә алачагсан?

О бири адам гајыдыр ки:

— Неч нә.

Јук апаран разылашыб чийиндәки жүкүн бир парасыны верир бу бири јолчуја. Кетһакет, кетһакет кедиб чатырлар мәнзил башына. Јүкләри јерә ендирәннән сонра көмөк еләјән адам дејир:

— Инди мәним һаггымы вер, кедим.

Јук јијәси гајыдыр ки:

— Киши, бәс мән сорушанда ки бу көмәјин әвәзиндә мәнән нә алачагсан, өзүн демәдинми неч нә?!

Көмөк еләјән дә һалыны позмадан дејир:

— Елә неч нәји истәјирәм дә. Неч нәјими вер, чыхым кедим.

— Нечә јә'ни неч нәји?! Неч нәји мән нечә верим? — дејиб жүк јијәси чин атына минир.

Бу бири дә «неч нәји вер» — дејиб ики ајағыны бир башмаға дирәјир. Гәрәз, чох һај-күдән, сөз күләшдирмәдән сонра бунлар мәсәләни ајырд еләмәкдән өтәри јол алырлар дүз газынын јанына. Мәтләбдән акаһ олуб, сөзүн нә үстүндә чәпләшдијиндән дујуг дүшән газы әл атыб алтындакы халынын бир тәрәфини галдырыр. Сонра да жүк саһибинә көмөк еләмиш адамдан сорушур:

— Бурда нә вар?

О да чәлд чаваб верир:

— Неч нә.

Газы әлини тәрпәтмәдән үзүнү тутур һәмән адама ки:

— Еләдисә, кәл онда неч нәји көтүр апар.

Давакүн адам бу сөзә бәндијмиш кими, бир сөз демәјиб сујуу сүзүлә-сүзүлә чыхыр.

СӘН ВЕРИРСӘН ШОРДАН-МОРДАН...

Бириси өвинин бир јаныны сөкдүрүб һәмән тәрәфдән бир отаг да артырмаг истәјир. Амма бу иш јијәси бир балача симич олдуғундан чағырдығы усталарын јемәк-ичмәјини гүтнојлугнан верир. Усталар көрүрләр ки, наһарлары да-дар-дојмазды, үстәлик дә ичиндә тамсынмалы бир шеј јох-

ду. Башлајырлар дивары көнүлсүз-көнүлсүз һөрмәјә. Иш јијәси бахыр ки, вахт кәлиб кечир, бу күнә-сабаһа гыш кәлиб гапыны кәсдирәсиди, ди кәл һөркү чох ләнк кедир. Бу минвалнан усталар иши неч гышын ортасына да баша вурмазлар, галыр ичиндән гырыла-гырыла. Бир динмир, ики динмир, ахырда өзүнү сахлаја билмәјиб бозарыр:

— Ај уста, ај әмоғлу, белә олмаз ахы, бир аз әлли тәрпәнин, бу кедишнән биз ахырда гарын-јағышын алтында галмасаг јахшыды...

Усталардан бири јүјрәкдилли олур, иш јијәсинин сөзү гуртарар-гуртармаз о јандан гајыдыр ки:

— Әмоғлу, бурда бизлик бир иш јохду:

(Сән верирсән шордан-мордан,
Биз дә вуруруг ордан-бурдан.
Сән веркинән этдән-мәтдән,
Биз дә вураг бәркдән-бәркдән!)

Иш јијәси устанын сөзүндән алымыны алыб бундан белә онларын јејиб-ичмәјинә јахшы бахыр, һөркү дә беш-алты күнүн ичиндәчә баша чатыр...

ӘРИ ЕЛДӘН ТАПАРАМ...

Бир күнләри бир арвадын әри, оғлу, бир дә гардашы отуруб сөһбәтләшдикләри јердә сөзләри чәпләшир. Чәпләшмәк дә белә олур ки, әр дејир:

— Арвадым ән чох мәни истәјир.

Оғул дејир:

— Неч елә шеј олмаз, бала балдан шириндир — анам ән чох мәни истәјир.

Гардаш да өзүнү сындырмыр:

— Мән билән бачымын мәнән чох истәдији адам јохду.

Чох сөз-совдан сонра бунлар бу гәрара кәлирләр ки, арвад евдә олмајанда өзләрини өлүлүјә вурсунлар, көрсүнләр арвад гапыдан кирәндә нејләјир, ән чох кимдән өтәри һарај салыр. Белә дә еләјирләр. Арвад гапыдан кириб көрүр ки, әри дә, оғлу да, гардашы да тир-тап узаныблар, каһ онун үстүнә јүјүрүр, каһ бунун үстүнә гачыр, ахыр-ахырда башкөзүнә дејә-дејә галыр арада. Үчүнү дә өлмүш билиб башлајыр дил демәјә:

Әри елдән тапарам,
Оғлу белдән тапарам.

Вај, чан гардаш, мэн сәни
Де бәс хардан тапарам?!

Өзүнү өлүлүжә гојанлар бу сөзә бәндијмиш кими күлүб
ајаға дурурлар. Бу минвалынан да билирләр ки, эн әзиз ис-
тәк бачы-гардаш истәјиди.

КЕДӘНБАШ — КӘЛӘНБАШ

Күн о күн олур ки, дана боја-бухуна долуб котана го-
шулмаг һәддинә чатыр. Бир сәһәр отуну-сујуну вериб ону
ишләмәјә апарырлар. Котан чәкмәјин нә олдуғуну билмәјә
дана ојнаја-ојнаја габаға дүшүб кедир. Буну көрән гоч-
өкүз сорушур:

— Ај дана, һараја кедирсән?

Дана севинчәк бәјүрүр ки:

— Котана! Котана!

Ахшам олур, иш баша јетиб кери гајыдан заман гоч-
өкүз кенә данадан сорушур:

— Ај дана, хардан кәлирсән?

Күнбоју котан чәкмәкдән тавы-таванасы кәсилән дан
бу дәфә астадан ағызучу дилләнир:

— Котандан...

СӨЗЛӘР ИЛМӘ-ИЛМӘ

ЧАШДЫРМАЛАР

Дәјирманда дәјирманчыјнан гызы, дәнчијнән дә арва-
ды дән үјүдүрдү. Ачдылар. Үјүтдүкләри ундан көтүрүб үч
көмбә биширдиләр. Һәрәсинә бири чатды. Нечә олду ки, дә-
јирманчы, гызы, дәнчи, бир дә онун арвады һәрәси бир көм-
бә көтүрдү. Ахы, көмбә үч иди?!

Ачмасы: Дәјирманчынын гызы дәнчинин арвады иди.

Ики атајла ики оғул јол кедирди. Бир алма ағачына туш
кәлдиләр. Бахдылар ки, ағачын башында үч алма вар. Әл
узадыб һәрәси бирини гопарды. Нечә олду ки, ики атајна
ики оғулун һәрәсинә бир алма дүшдү?

Ачмасы: Јолла кедән баба, оғул, бир дә нәвәјди.

Бир гыз ону севән оғланы сынаға чәкиб дејир:

— Мән сәһәр јухудан дуруб бахчадакы күлләрдән бири-
нә чевриләчәјәм. Кәлиб мәни тапа билсән сәнинәм, тапа
билмәсән онда бәхтиндән күс.

Оғлан сәһәр кәлиб гызы тапды. Нечә?

Ачмасы: Оғлан кәлиб көрдү ки, бир күлдән башга бүтүн
галан күлләр шеһлиди. Билди ки, күлләрә шеһ кечә дүшүб,
гыз сәһәр кәлдијиндән онун чеврилдији күл шеһсиздир.

Әзинәм Гәмәр һеј!
Шаһ белиндә кәмәр һеј!
Көјдә бир гулун көрдүм,
Анасыны әмәр һеј!

Көјдә анасыны әмән гулун нә олан шејдир?

Ачмасы: «Көјдә» дејәндә «көјлүкдә», «көј отлугда» нә-
зәрдә тутулуб. Адамы чашдыран одур ки, илк әзәл «көј»
сөзүнү «сәма», «көј үзү» кими баша дүшүрсән.

ЖАНЫЛТМАЧЛАР:

Кетдим, көрдүм бир дәрәдә сәккиз-доггуз саггыз шахы вар. Дедим:

— Сиз нечә илин сәккиз-доггуз саггыз шахысыз?

Дедиләр:

— Сәккиз илин, доггуз илин сәккиз-доггуз саггыз шахыыг.

Ај Фаталы, һуј Фаталы, чаты кәтир, чај ичиндә тај чатаг.

Ағ инәк о тајда ајағын јалајыр, нәнәм бу тајда ағын јамајыр.

Гатығы сарымсагламалымы, сарымсагламамалымы?!

Гырк күп, гулпу гырых күп.

Дәмирчи Дадаш дајы, дәдәм дејир ки, дәмири даша дашы дәмирә дөјмәсин. Дәмири даша, дашы дәмирә дөјсә дәмир дешиләр.

Тәк-тәк дүкчә, чүт-чүт дүкчә, үч чүт дүкчә.

Үч кәнә, үч кәнә үч күнә дој кәлди.

Очағы ғығылчымландырма, сән ғығылчымландырсан да ғығылчымланачаг, ғығылчымландырмасын да ғығылчымланачаг.

Кәл кедәк шуму тохмаглајаг. Сән тохмагласан да мән тохмаглајачағам, тохмагламасан да тохмаглајачағам.

1 Јүјүрүб јүјрәји јүрүдә-јүрүдә јүкүмү јерә гојдум.

Кәл кедәк, гоһум-гардашла чәршәнбәләшәк. Гоһум-гардаш чәршәнбәләшсә дә чәршәнбәләшәк, чәршәнбәләшмәсә дә чәршәнбәләшәк.

Галајчы Гасым гардаш газаны галајлаја-галајлаја галдырыб гојур.

2 Чәп кечи чәп кечиди чәпәки кечиб кедәр, чәп кечи чәп кечиди чәпәки кечиб чәпәри кечәр.

Кәсилмәли кәсмији кәсмәк истәсэн дә кәсмәлисән, кәсмәк истәмәсэн дә кәсмәлисән.

УЛУЛАР БЕЛӘ СӨЛЛӘМИШ...

Үздәнирағын бири вуруб атасынын көзүнү кор еләди ки, адыны «Короғлу» чағырсынлар. Ел дә өз ишини биләнијди: «Кор кишинин оғлу» — дејиб јана-јана гојду бу фәрсиҙ көнүгалыны.

Көчүнү дүнјадан чәкиб кетмиш ағыр-батман бир кишинин јурдунда өзүнә-сөзүнә јарашан бир өвлады чыраг јандыранда елдә гајдады ки, десинләр:

— Торпағы саны јашасын, рәһмәтлијин јурдуна јарашан өвладды.

«Торпағы саны јашасын!» — көзәл алхышды. Алхышын мәтләби јурд јериндәкинә өмүр диләмәкди. Нәдән ки, торпағын саны-сајы јохду.

«Кечмә намәрд көрпүсүндән, гој апарсын сел сәни» — ел бошуна демәјиб бу мәсәли. Улуларын ешитдирдијиди ки, намәрд оғлу көрпүнү елә гуруб ки, онсуз да ондан кечәндә учуб селә гәрг олачагсан. Одур ки, елә адлы-миннәтли өзүнү мәрди-мәрданә селә ат, ја гисмәт, сонрасы нә олар, олар...

Дејир, ата оғлуна бир үзүм бағы бағышлајыр. Вахт олур, ата һәмән бағдан бир салхым гопармаг истәјир. Оғлу тез дилләнир: «Һәр јетән бир салхым үзүм гопарса даһа бурада нә галды?»

«Ата оғула бир бағы гыјды, оғул атаја бир салхым гыјмады» — мәсәли дә бу сөһбәтнән бағлы јараныб.

Гајнана дејәр: Кијәвим кәлиб көрәјди ки, гызым тәнди-рә чәрәк јапыр. Оғлум кәлиб көрәјди ки, кәлиним палтар јујур.

«Ел үчүн ағлајан көзсүз галар» — надан елә билир ки, ел үчүн ағламаг кәрәкмәз, ағласан ики көздән оларсан. Агил кәсләрсә бу ишарәтин мәтләбиндән һалыды: елин дәрди о гәдәр чохду ки, ағламагнан баша чатан дөјүл. Бу битиб түкәнмәјән дәрдин габағында көзмү дајанар? Дәрдин чохлағуну тәшбәһләндирир бу инчә мәтләбли мәсәл...

Тез-тез нахошлајыб јахшылашмаг билмәјәндә хәстәлик-дән киләјләниб ону белә јаманламаг ел арасында гајдады:

(Зәһримара галсын азары,
Нә шәнбәси вар, нә базары.)

ӨКҮЗ ӘЈМӘСӘ ДАШ ГӘРИБЛИЈӘ ДҮШМӘЗ

Елдә бир мәсәл вар: «Өкүз әјмәсә даш гәриблијә дүшмәз». Бу мәсәлин әрсәјә кәлмәјиннән бағлы бир сөјләмә улуларын јаддашында бинә гуруб. Беләди ки, бир киши һәмишә өкүз арабасыннан ора-бура жүк дашыјырмыш. Амма бунун өкүзүнүн бир јаман хасијјәти варыјмыш: жүк долу араба јола дүзәлән тәки өкүз башлармыш бојундуруғу кәч тутуб әјмәјә. Беләдә әлачы кәсилән арабачы бојундуруғу дүз сахламагдан өтәри һәмән кәч дуран јерә ири бир даш бағлармыш, ондан сонра өкүз јолу дүз кедиб мәнзил башына чатармыш. Һәр дэфә дә мәнзил башына чатыб жүкү бошшадан тәки арабачы дашы ачыб атармыш, чүнки даш бојундуругда оlanda бош араба дүз дајанмыш. Бир белә беш белә, гәрәз, өкүз жүклү оlanda бојундуруға даш бағлатмаға вәрдишкар олубмыш. Бағланан даш да башга јердә јерә атылдығындан өз јериндән олуб гәриблијә дүшәрмиш. Арабачы да атдығы дашлара бахыб-бахыб өз-өзүнә дејәрмиш: «Һә, өкүз әјмәсә даш гәриблијә дүшмәз».

Бу мәсәл бир ишин әјилмәјиндә онун јан-јерәсиндәки ләрдән бир адамын бармағынын олдугуна ишәрәјнән чәкил дијиндәң мөгамы дүшәндә чох јериндә көрүнүр.

ДӘРДИМ БАШГА ДӘРДДИ...

Бир күн дәмирнән гызылын һәрәсини бир зиндан үстүнә гојуб дејүрдүләр. Гызыл бахды ки, бу дәмир дејүлдүкчә бир һарај гопарыр, бир фәрјад еләјир ки, аз гала сәси әршә јетишсин. Ахырда дөзмәјиб үзүнү тутду гоншусуна:

— Ај дәмир, бу нә һәј-һәширди салмысан? Мән гијмәт дә сәндән баһалы ола-ола, јар-јарашығым да сәнинкиндән үстүн ола-ола сәсими бу гәдәр учадан чыхартмырам. Амма сәнин сәсин дүнјаны башына алыб. Икимизи дә ејни зиндан үстүндә, ејни чәкичнән дөјмүлләр бөјәм?

Дәмир јаныхлы-јаныхлы дилләнди:

— Еһ, ај гоншу, сәбәб гијмәтдә, јарашыхда олсајды дәрдим нәјди. Мәни бағырдан ајры сәбәбди. Билирсәнми ај гызыл, сән гызылсан, сәни дејән дә дәмирди. Өзкәсиди. Амма мән бәдбәхт дәмири дејән өзүмүнкүдү — дәмирди. Аһ, нәләмин дүнјаны башына алмағы да бу сәбәбдәнди. Өзүмүнкү дејүр еј, өзүмүнкү дејүр мәни. Дәрд буду, зулумзилләт буду...

ЕЛ-ЕЛАТ НӘФМӘЛӘРИ

ПАПАҒЫ ВАР БУХАРЫ...

Бир дә көрүрсән ки, чәһрәсини тәрпәдиб иплијини әјир-дији јердә Сајалы нәнәнин башына бир дөстә гыз-кәлин то-палашды. Јер-јердән дилавәр-дилавәр өтдүләр ки:

— Ај нәнә, сән аллаһ, бир аз әл сахла, өтәнләрдә булаг башында тај-тушларыннан дүзүмләдијин аллы-күллү сөз-ләрдән бир-ики јарпаг дејнән көнлүмүз ачылсын.

Гары да бәләдди дөврәсиндәкиләрин гырымына. Билир истәкләринә јетмәјинчә әлләрини ағдан-гараја вурмајачаглар. Одуку јерини саһманлајыб зарафатындан галмаз:

— А күнү ағ олмушлар, инди сизин белә дүзкүләр чалыб-чағыран әјјамыңызды. Мәним о чағларым өтүб, нә ки сөз билирдим, һамысы јаддашымдан учуб кедиб.

Беләдә Күлсүмүн ортанчыл гызы һеч аман вермәјиб дилавәрлик еләјәр:

— Бајј, ај нәнә, о күн өзүн мәнә өјрәтмирдијми? О нәди еј, «Чых мәчид алтдан бах, ај оғлан». Бах ону инди дә дејнән һамылыгчан өјрәнәк.

— Һә, а шәһдим-шәкәрим, јадыма саларам инди. О аллы-күллү бир маһныјды; булаг башында, арх гырағында дәс-тәјнән охујардыг. Биримиз бајатысыны дејәрдик, јердә галанлар да дөндөрмәсини гошардылар. Гызлардан бири оху-јарды:

Папағын вар бухары,
Әјнин маһуд чухалы.
Ејванындан кечирәм,
Демирсән кәл јухары.

Дөндөрмәсиндә һамы бир ағыздан белә дејәрди:

Чых мәчид алтдан јола бах, ај оғлан,
Бүлбүлүн гонмуш кола бах, ај оғлан.

Дөндөрмәдән сонра ајры бир бајаты дүзүмләнәрди:

Кедирәм јолларынан,
Дүрлү хијалларынан.

Гучајдым јар бојнуну,
Тамарзы голларынан.

Сонра бир ағыздан дөндөрмәсини дејердик:

Чых мәчид алтдан јола бах, ај оғлан,
Бүлбүлүн гонмуш кола бах, ај оғлан.

Кенә дә новат бајатыја јетәрди:

Чухана бүрүнүрсән,
Узагдан көрүнүрсән.
Ијиддијин һарамды
Кәлмәјә әринирсән.

Далысынча да дөндөрмәси:

Чых мәчид алтдан јола бах, ај оғлан,
Бүлбүлүн гонмуш кола бах, ај оғлан.

Сөјләмәнин баша јетдијини көрән гызлар Сајалы нәнә-
дән әл чәкмәјиб јер-јердән дилләнәрләр:

— Ај нәнә, бирини дә де, ај нәнә бирини дә де.

Гары көрүб бәрк јапышыблар, истәкләринә чатмасалар
һеч әл чәкәнә охшамырлар. Беләдә шәртини бәри башдан
кәсир:

— Бах бирини дә дејәчәјәм, сонрасыны үз вурмајын.
Әлимдә ишим вар, иплиј әјирирәм. Өзү дә инди дејәчәјим
јерли-јатахлыды; дүзкүсү дә вар, сөјләмәси дә. Һә... бир гыз
јаз күнүндә башмағыны сојунуб булагдан су долдуранда
ону севән бир оғлан хәлвәтчә кәлиб башмағы кизләдир.
Гыз сәнәјини долдуруб ғыраға чыхыр, көрүр башмағы јох
ду, бир аз аралыда да оғлан дајаныб. Билир ки, иш нә јер-
дәди. Нејләсин, нејләмәсин башмағыны оғландан алсын.
Орасындан да дујуг дүшүр ки, башмаг араны ачмагдан өтә-
ри бәһанәди, сөһбәт көнүл сөһбәтиди. Гыз әввәлчә инчик-
инчик белә дејир:

Булаг үстдә дуран оғлан,
Бығларыны буран оғлан,
Мәнә јаныг верән оғлан,
Вер мәним күллү башмағым,
Дабаны пуллү башмағым.

Оғлан гызы јумшалтмагдан өтрү һеч нә олмајыбмыш
кими гајыдыр ки:

Булаг үстдә дурмамышам,
Бығларымы бурмамышам,
Сәнә јаныг вермәмишәм,
Јох мәндә күллү башмағын,
Дабаны пуллү башмағын.

Гыз бахыр ки, оғланын јериш-дурушу јар севдасына бағ-
лыды. Она истәкли олмаға разылыг версә јахшыды. Одуку
сөзүнү меһир-мәһәббәт үстүнә кәтирир:

Бағчамызда барым оғлан,
Ширин һејва, нарым оғлан,
Һәмишәлик јарым оғлан,
Кәтир мәним күл башмағым,
Үстү долу пул башмағым.

Беләдә оғлан башмағы кизләтдији јердән кәтириб гыза
верә-верә дејир:

Бағчанызда барын олсам,
Ширин һејва, нарын олсам,
Һәмишәлик јарын олсам,
Көтүр апар күл башмағын,
Үстү долу пул башмағын.

Бу минвалнан да бир-биринә көнүл вериб истәкли олур-
лар. Сизин дә чәминиз меһир-мәһәббәтдә әһди-гајым ола-
сыныз.

СУ КӘЛДИ, ЈУДУ ЈОЛЛАРЫ

Карван кәлир мешәдән,
Фургону вар шүшәдән.
Јарым бир көјнәк тикиб
Јахасы бәнөвшәдән.

Су кәлди, јуду јоллары, ај кәлин,
Памбыгдан ағды голлары, ај кәлин.

Јатмысан ојанасан,
Ал-хара бојанасан.
Мәнә јардан бир хәбәр
Сән мәндән о јанасан.

Су кәлди, басды јоллары, ај кәлин,
Памбыгдан ағды голлары, ај кәлин.

Даныш сөзүнә гурбан,
Көзүм көзүнә гурбан.

Өзкәсини нејнирсән
Өзүм өзүнә гурбан.

Су кәлди, басды јоллары, ај кәлин,
Памбыгдан ағды голларын, ај кәлин.

ЛУХУМ КӘЛМӘЗ ЈАТАМ ГАРДАШ

Нечәләрин нечәсисән,
Гызылкүлүн бечәсисән.
Үч бачынын бирчәсисән,
Атам оғлу, атам гардаш,
Лухум кәлмәз јатам, гардаш.
Сән узагда тәк кәзәрсән,
Кәмәринә күл дүзәрсән,
Бачысыз нечә дөзәрсән?!
Атам оғлу, атам гардаш,
Лухум кәлмәз јатам, гардаш.

Дәрин гују газаммарам,
Дәрдим чохду, јазаммарам,
Көзләмәкдән ојсанмарам,
Атам оғлу, атам гардаш,
Лухум кәлмәз јатам, гардаш.

АЛМАНЫ АТДЫМ...

Бахтын мүбарәк, ај кәлин,
Тахтын мүбарәк, ај кәлин,
Ағ әлинә әлван һәна
Јахдым, мүбарәк, ај кәлин.

Алманы атдым харала,
О харалдан бу харала.
Кәлин дөнүбдү марала
Бахтын мүбарәк, ај кәлин,
Тахтын мүбарәк, ај кәлин.

Алманы атдым сәһәнә,
Бу сәһәндән, о сәһәнә.
Јарын минибди көһләнә

Бахтын мүбарәк, ај кәлин,
Тахтын мүбарәк, ај кәлин.

Алманы атдым чардаға,
Күн дәјди јығдым бардаға,
Јарын чыхыб Маралдаға
Тахтын мүбарәк, ај кәлин,
Бахтын мүбарәк, ај кәлин.

Алманы атдым хурчуна,
О хурчундан бу хурчуна,
Кәлин дөнүб көјәрчинә
Бахтын мүбарәк, ај кәлин,
Тахтын мүбарәк, ај кәлин.

ЈАР АЛЛАТДЫ МӘНИ

Ој, јар аллатды мәни,
Дилдар аллатды мәни,
Кәлинин үзүндәки
Халлар аллатды мәни.

Бу евләр узун евләр—ој, јар аллатды мәни,
Ичиндә олсун тојлар—ој, јар аллатды мәни,
Јығылсын гыз, кәлинләр—ој, јар аллатды мәни,

Ојнасын бәстәбојлар—ој, јар аллатды мәни,
дилдар аллатды мәни,
кәлинин үзүндәки
халлар аллатды мәни.

Ејван алты сәкили,—ој, јар аллатды мәни,
Нанә, мәрзә әкили — ој, јар аллатды мәни,

Кимин нәјинә кәрәк—ој, јар аллатды мәни,
Оғлан гызын вәкили—ој, јар аллатды мәни,
дилдар аллатды мәни,
кәлинин үзүндәки
халлар аллатды мәни.

Гызылкүлүм јувада,—ој, јар аллатды мәни,
Бүлбүл кәлиб ојада—ој, јар аллатды мәни.

Әмиმოғлу фәр олса,—ој, јар аллатды мәни,
Нејчүн кедирәм јада—ој, јар аллатды мәни,
дилдар аллатды мәни,
кәлинин үзүндәки
халлар аллатды мәни.

ТЕШТИНИ САЛДЫМ СУЈА...

Дәстәдән бир гыз:

Тештини салдым суја,
Күлүнү јуја-јуја.
Гурбанам о елчијә
Тез кәлә, нишан гоја.

Дәстә бир ағыздан:

А тешти, тешти, тешти,
Тешти ојуну кечди.
Тештини чалан гызын
Јары күчәдән кечди.

Дәстәдән бир гыз:

Тешти, тешти бојунда,
Јудум архын сујунда.
Мәнә нишан кәләјди
Гардашымын тојунда.

Дәстә бир ағыздан:

А тешти, тешти, тешти,
Тешти ојуну кечди.
Тештини чалан гызын
Јары күчәдән кечди.

Дәстәдән бир гыз:

Тешти чалдым мезәли,
Дөрд дөврәси бәзәли.
Елчиси тез апарар
Дили ширин көзәли.

Дәстә бир ағыздан:

А тешти, тешти, тешти,
Тешти ојуну кечди.
Тештини чалан гызын
Јары күчәдән кечди.

БИР ОТАГ ИСТӘРӘМ...

Бир дә көрүрсән Сајалы нәнәнин көнлү тел-тел олду:
јадына өтән чағлар дүшдү. Беләдә о әзиз чағлара бағлы
ағча гыз јарашығлы гошгулар ганадланар синәсиндән. Сөј-
ләр ки:

— Новруза бир хејли галмышдан мачал тапан кими әр-
кән гызлар булаг башына јығышыб көнүлләриндән кечәни
сөз ганадына дүзүб назлана-назлана охујардылар. Инди
бир јарпағы јадыма дүшүб. Көрәрдин, күнүағолмушлардан
бири габаға чыхыб белә дејир:

Бир отаг истәрәм һамама јахын,
Сағына-солуна һемајил тахым.
Јар кәлиб кедәндә бојуна бахым —
Булаг башын, јол кәнарын истәрәм.

Сонра о бири гыз ирәли јеријиб көјәрчин кими чилвәлә-
нә-чилвәләнә охујарды:

Бир отаг истәрәм тәмамән шүшә
Устасын истәрәм тута күмүшә.
Бир оғлан истәрәм хәтди бөнөвшә
Әһди гајым сәрвијарым истәрәм.

Сонра новаты јетишән ајры бир гыз наз-гәмзәјнән белә-
дејәрди:

Бир отаг истәрәм үстү бухары,
Устасын истәрәм чәкә јухары.
Бир оғлан истәрәм маһуд чухалы,
Дүз пејманын, дүз илгарын истәрәм.

БЭРИ БАШДАН ШƏРТИМИЗИ БИЛИН СИЗ

(Елчилијə кəлэнлəрин габагына гојулап
зарафатјана шəртлəр)

Бəри башдан шəртимизи билин сиз,
Бəдəј аты башы шаллы истəрик.
Готаз гантаргалы, гызыл јəһəрли,
Ајаглары кумуш наллы истəрик.
Өнүнчə дə сазэндəсин истəрик.
Гаф дагыјча јағ-дүјүсүн истəрик.

Дəјирман истəрик үетү мешəли,
Сүсəнли, сүнбүллү, тəр бəнөвшəли.
Гызыл новузлары јаны дөшəли
Ичиндə өрдəјин, газын истəрик.
Габагында сазэндəсин истəрик,
Гаф дагыјча јағ-дүјүсүн истəрик.

Бир маја истəрик, јанында чөшшək,
Көлкəдə бəслəнмиш əлли чүт шишək,
Гырх көзлү имарəт, ејваны гəшəнк
Хош рəфтарын, ширин сөзүн истəрик.
Габагында сазэндəсин истəрик.
Гаф дагыјча јағ-дүјүсүн истəрик.

ЧОБАНА ВЕРСƏН ГЫЗЫ...

Чөл-чобан олуб-олмушларына бағлы сөјлəмəлəримиз
дүзкү-гошгуларымыз бир дəјил, беш дəјил. Намысынын да
өзүнə бəнзəр шухлуғу, дузу-мəзəси... Бир пара дүзкүлəр чо
банла онун истəклиси арасында кедən дилавəр сөз-сөһбəт
лəрдən јарашығ көтүрүр. Гајдады ки, белə дүзкүлəрин əввə
линдə гыз сөз атыб чобаны чырнатсын. Чобан да дилдəн
лəркар олуб сөз алтда галмасын. Туталым гыз дəјир:

Чəкмəдə дабан дəјəллəр,
Јазыда¹ габан дəјəллəр.
Өзүмү вуруб əлдүррəм
Јарыма чобан дəјəллəр.

Онда чобан дилавəр-дилавəр гајыдар ки:

Чəкмə дабансыз олмаз,
Јазы габансыз олмаз.
Ај гыз, өзүн əлдүрмə
Гојун чобансыз олмаз.

Елə дə олур ки, дүзкү чобанын сөзүјлə башланыр, чава-
быны гыз дəјир. Чобан гыза ешитдирир:

Гызлар гуруб тинкəни,
Јерə вуррам динкəни.
Сəни мənə версəлəр
Веррəм ала чөнкəни.

Гыз үзүнү тутуб дəјир:

Чобана версən гызы,
Күддүрəр гојун-гузу.

Белəдə чобан јенə дə дилиширинлијиндən галмыр:

Дəрд јанын ојлаг олар
Ојлагын јайлаг олар.
Чобана көнүл версən
Једијин гајмағ олар...

¹ јазы — чөл

ДАСТАН ЖАРПАГЛАРЫ

ГОНАГ ГАРДАШ, СОРМА МӘНИМ ҒАЛЫМЫ...

Сөз о сөздү ки, Кәрәм ғал-һекајәти Зијад ханын дизини јерә кәтириб сәсини-үнүнү алмышды. Даһа һеч бир јандан сәси-сорағы кәлмирди. Мал-мүлкү, дам-дашы бир күнә дүшмүшдү ки, гу дејәндә гулаг тутулурду.

Инди ешит хәбәри кимдән; Дәмирғапы Дәрбәнддә Ибраһим тачирдән. Ибраһим тачир Зијад ханын јахын достујду. Узар јолу јахын еләјиб тез-тез бир-бирини јолухардылар. Ибраһим тачир белә бахды ки, чохданды Зијад хандан бир хәбәр-әтәр кәлмир. Дост-танышы башына чәм еләјиб Кәнчә сәфәриндән өтәри сор-совгат тәдарүкү көрдүрдү. Бир хејл дә алыш-вериш жүкү дүзәлтдирди: зијарәти зијарәт, тичарәт дә тичарәт. Бәли, јол тәдарүкү көрүлүб гуртарды. Ибраһим тачир бир дәстә атлыјнан Кәнчә дејиб тәрпәндиләр. Үч күн јарымлыг јолујду. Јолун әһәдини кәсиб өзләрини јетирди. Ләр мәнзил башына. Ибраһим тачир һәр кәләндә Зијад ханын мүлкүндә чал-чағыр, хош күзәран көрәрди. Бәс инди көрдүјү бу нә күн-саатды? Һаны бу елин чал-чағыры, јар-јарашығы? Алынан-күлүнән бәзәнән ер-ејванын саһманын позан нә гәзијәди белә? Ибраһим тачир бир аз дурухан ким дә олду: ә, олмаја ајры сәмтә туш кәлмишәм, бура һеч кишинин мүлкү дејүл? Бәлкә мәним көзүм алачаланыр...

Кендә дуруб сәсләдиләр ки, гапыја-бачаја бир чыхан олса чағырыб ғал-һекајәти сорушалар. Бир аз кечмиш көрдүләр әјрибел бир гары гәддини күч-бәла дүзәлдиб гапыдан бојланыр. Јахынлашыб сорушдулар:

— Ај гары нәнә, Зијад ханын мүлкү будуму?

Елә биләсән једди аршынлыг гујунун дибиндән сәс кәлди:

— Буду, оғул.

Ибраһим тачир бир аз да ирәли кәлди:

— Ај гары нәнә, бә Зијад хан өзү һаны? Бу мүлкү мән һеч белә күндә көрмәмишәм.

Гары гајытды ки: — Сорушма, оғул, сорушмасан јахшы

ды. Бу јерләрин адамына охшамырсан, кәлишин һардан бәриди?

Ибраһим тачир көнүлсүз-көнүлсүз дилләнди: — Мән Зијад ханын достујам. Дәмирғапы Дәрбәнддә Ибраһим тачир адыннан маншырам. Чохданыјды Зијад хандан бир хәбәр-әтәр јохујду. Кәлдим ки, достумдан бир әһвал билим.

Ибраһим тачир ады кәләндә гары долухсунду, зәндинән гонағын үзүнә бахды:

— Оғул, дәрд елә күч кәлиб ки, мәним һушум-башым итиб, бә сәнә нә олуб, мән танымадынмы?

Ибраһим тачир тез дилләнди:

— Јох, ај иманына гурбан олум, таныјаммадым, кимсән белә?

Гарынын синәсиндән бир јаныхлы аһ гопду: — Чархын дәнсүн, а фәләк, көр мәни нә күнә гојдун ки, дост-таныш да аншырамыр ки, кимәм?

Ибраһим тачирин табы, таванасы галмады:

— Кимсән, ај нәнә, бир десән.

Деди: — Оғул, бу саат ғал-гәзијәмизи јерли-јатахлы јетирәрәм сәнә.

Буну дејиб сачындан бир тутам тел ајырды, синәсинә басыб үзүнү тутду Дәмирғапы Дәрбәнддән кәләнләрә. Ибраһим тачир көрдү ала көзләр бир буланыб, бир буланыб ки, әләјиб төкмәјә бәндди. Көтүрүб гары башларына кәлән ғал-гәзијәни Зијад ханын достларына белә нишан верди:

Гонаг гардаш, сорма мәним ғалымы,
Ғәмли һичранларын ханасыјам мән.
Үрәјимдә дүрлү-дүрлү јарам вар,
Сағалмаз дәрләрин бинасыјам мән.

Јаз оlanda јурдан-јурда көчәрдик,
Инчә белдән күмүш кәмәр ачардыг.
Ағ сүрүдән әмлик гузу сечәрдик
О јурдун тәк галан сонасыјам мән.

Бирчә балам варды көзүмүн ағы,
Чарх дөндү, кәсилди өзүнә јағы.
Итиб-батан олдуғ сөзүмүн сағы,
Бу ғәмләр учундан сынасыјам мән.

Кедә-кедә гоһум биздән јад олду,
Намә кәлди сәјрәғублар шад олду.
Дағылды дөвләтим, тамам бад олду,
Вирәнә Кәнчәнин јијәсијам мән.

Алнымызә нә јазылдыса гајыбан,
Бетәр олдуғ диләнчидән, мајыфдан.

Кетди Зијад хан да, нөкәр, најыб да,
Инди дә о јола гонасыјам мән.

Үрәјим дәрјады, көнлүм бир ада,
Күндөн-күнә дәрдим олур зијада.
Һансы заман Кәрәм дүшәндә јада
Алышыб од тутуб јанасыјам мән.

Кәлмишди тәрланым, шығыды кетди,
Гәм-губар чоһалды, һәддини өтдү.
Өлдү Зијад ханым, Маһмудум итди,
О иткин Кәрәмин анасыјам мән.

Гары сөзүнү тамам еләјәндә Ибраһим тачирин үрәји
гырылыб ајағынын алтына дүшдү: Еј дади-бидад, бу ки Зи-
јад ханын арвады Гәмәрбаны хатынды. Дәрд-гәм әлиндән
әријиб көр нә көкә дүшүб?

Сөз-сөһбәти бир дә јерли-јатағлы данышдырды. Кәрәм
һекајәтинин Зијад ханы дәрдә салыб өлдүрдүјүнү, мүлкүнү
виран гојдуғуну көклү-көмәчли өјрәнәндән сонра Ибраһим
тачирин гара бағры ган олду, нә олду... Кәтирдикләри сор-
совгаты үстүндә дә пул-парајнан Гәмәрбаны ханыма верди-
ләр. Ону аллаһ аманына тапшырыб Зијад ханын гәбрини
зијарәт етмәјә кетдиләр. Дејәрләр ки, Ибраһим тачир бир
күн бир кечә Зијад ханын гәбринә үз гојуб ағлады. Сүбһ
ачыланда башынын дәсиннән кефсиз-кефсиз үз гојду Дә-
миргапы Дәрбәндә...

КЭЧАВЭЛЭР ДҮЗҮМ-ДҮЗҮМ ДҮЗҮЛДҮ...

«Сөз ганады јорүлмаз» — деди улуларымыз, учдугча
учар. Ахтардыгы сәрраф көнлү, хиридар синәси олар. Тап-
дымы, мөһир салыб ордача јува бағлајачаг. Бах белә бир
ширин-шәкәр сөјләмә әсли Тәбризин Гәрәкәмәр кәндиндән
олуб инди Кәнчәдә өмүр сүрән ел ағсаггалы Аббас Шәфи-
задәнин бизләрә ад еләдији көнүл әрмағаныды. О әрмаған
«Аббас-Күлкәз» дастанынын јазыда-позуда олмајан бир јар-
пағындан сорах кәтирир. Ешидәк Аббас кишини:

— Сөз о јердән бинә көтүрүр ки, Аббас севкилиси Күл-
кәз пәринин апарылдығындан хәбәр тутур. Тәбризин башын-
да бир Шинни кәдији вар, чәми карван јоллары ордан өтүр.
Аббас билир ки, Күлкәз пәрини апаран кәчавәләр дә һәмән
јердән кечәсиди. Кедиб кәсир кәдијин башыны. Бәли, бир дә
көрүр буду һа кәчавәләр чыртһачыртла кәдикдән дикләнир.

Дејир, кәл сән бунлара јалвар-јахыр елә, бәлкә мурвәтә
кәлиб јарыны апармыјалар. Көтүрүб бурда дејир:

Кәчавәләр чыхды кәдик башына,
Рәһмин кәлсин көздән ахан јашыма.
Гој доланым сарван, сәнин башына,
Сахла кәчавәни, бир јарым көрүм.

Көрүр јох, буна һеч мөһәл гојан јохду. Кәчавәләр дә кә-
дији галхыб гуртарһагуртарды. Көтүрүб бир дә дејир:

Кәчавәләр дүзүм-дүзүм дүзүлдү,
Ганлы сәлләр гара көздән сүзүлдү.
Фәләк вурду, әлим јардан үзүлдү,
Сахла кәчавәни, бир јарым көрүм.

Аббас белә бахды ки, сөзүнүн бир кимсәјә әсәри јохду,
кәчавәләр јаваш-јаваш јола дүзләнир, көтүрүб көнлүнүн
губарыны белә хитама јетирир:

Мән Аббасам, јоллар үстә дурарам,
Каһ јерирәм, каһ бојнуму бурарам.
Кедән сарван, сәнә гарғыш вурарам,
Сахла кәчавәни, бир јарым көрүм.

Гәрәз, Аббас чоһ јалварыб дил төксә дә кәчавәни сахла-
мырлар. О да онларын далынча дуруб кәлир Исфәһан шә-
һринә. Бурдан беләси нечә олур, о сизә бәллиди...

«АББАС-КҮЛКЭЗ» ДАСТАНЫНДА ДӘРБӘНДИН ТӘРИФИ

Сөз о јерә бағлыды ки, Күлкәз ханымын гардашы Бат-
мангылынч Мәммәд бәј мәчлис гуруб шадлыг еләјирди. Аб-
бас Туфарганлы да бу јығнағын чалыб-чағыраныјды. Са-
зын-сөзүн ширин јериндә бир дә хәбәр кәлди ки, бәс шаһ
Батмангылынчын далынча чапар көндәриб. Чапар кәлиши-
нин гәсдини билдирән тәки Мәммәд бәјин әһвалы позулду.
Аббас чапар сорағыны ешидәннән көз гојуб она бахырды.
Көрдү ки, Мәммәд бәј Батмангылынчын һалы о һал дејил.
Јахынлашыб хәбәр алды ки:

— Бәј сағ олсун, ганын нијә гаралды?

Мәммәд бәј көкс өтүрүб көнүлсүз-көнүлсүз дилләнди:

— Аббас, һеч үстүнү вурма, шаһ мәни Дәмиргапы Дәр-
бәндән верки јығмаға көндәрир. Иллик хәрачын алыннан

вахтыды — мәсләһәт билиб ки, мән кедим. Неч о тәрәфләре бәләдлим юхду, билмирәм нечә јерди, адамларынын хој-хасијјәти нә тәһәрди?

Беләдә Аббас күлүмсүнүб гајытды ки:

— А бәј, мәним кәзиб-долашмадығым јер юхду. Күзарым Дәрбәндә дә дүшүб. Изин вер, Дәрбәндин јер-јурдуну сазнан башлы-бүтүнлү сәнә нишан верим.

Мәммәд бәј итијини тапан адам кими севиниб деди:

— Ајә, бәс нә дурмусан, де кәлсин.

Туфарганлы Аббас сазынын зилини зил, бәмини бәм еләјиб алды көрәк нә деди:

Ај ағалар, кәлин тәрифин дејим,
Нә әчәб дүшүбдү јери Дәрбәндин.
Искәндәр әлилә олуб бәргәрар,
Чәкилибди бүрчү-бары Дәрбәндин.

Дәрбәнд көзәлләри гәсирдән бахар,
Кәләни-кедәни одлара јахар.
Чүмәдән-чүмәјә сејрана чыхар
Кәлини, гызлары, дулу Дәрбәндин.

Дәрбәнд дедикләри бахчады, бағды,
Алт јаны дәрјады, үст јаны дағды.
Чох әчәб кәзмәли, сәфалы чағды.
Хәстәјә шәфады нары Дәрбәндин.

Сән кедирсән о Дәрбәнддә галмаға,
Лә'лдән-чәвахирдән әлә салмаға.
Јејиб-једирмәјә, гонаг галмаға,
Сәхалыды оғуллари Дәрбәндин.

Дөшүндә чешмәләр, зирвәсиндә гар,
Көзәлиндә һәја, ијидиндә ар.
Елә ки гыш кечди, ачылды баһар,
Лаләзарды сағы, солу Дәрбәндин.

Дүјүсү әкилиб Киландан кәлир,
Сүрүсү чәкилиб Муғандан кәлир.
Чиндән, Гиндистандан, Јәмәндән кәлир,
Дарчыны, михәји, һили Дәрбәндин.

Дүшмәниннә залым, достуна мәрдди,
Сәјјады алычы, бәрәси бәркди.
Сылдырым гајалы, һавасы сәртди,
Һәр јана ишләјир јолу Дәрбәндин.

Чүмә мәсчидиндә гылырлар намаз,
Ағам Әли орда олуб пишнамаз.
Бу сөзләри дејәр бинәва Аббас,
Мәһәммәд дәстиндә әли Дәрбәндин.

НАҒЫЛЛАР

ДИВБЕЧӘ

Бир падшаһ варыјды. Бу падшаһын да көзүнүн ағы-гарасы бирчә гызы варыјды. Гыз елә көзәлијди ки, мисли-бәрабәри юхујду. Онун көзәллијинин сәси-сорағы дөрд бир јана јајылмышды.

Бир күн гыз өз кәнизләриннән кәзмәјә чыхмышды. Бир-дән јер-көј ләрзәјә кәлди. Бир курулту гопду, бир тоз-думан галхды ки, көз-көзү көрмәди. Гызлар пәрән-пәрән дүшдү-ләр. Ара сакитләшәндән сонра башларыны галдырыб бир-биринин үзүнә бахдылар ки, көрсүнләр нә һал-гәзијјәди белә. Көрдүләр нә? — Падшаһын гызы юхду. Орда гыз, бурда гыз, нә гәдәр ахтардыларса бир шеј чыхмады, ахырда кор-пешиман кери гајыдыб әһвалаты падшаһа чатдырдылар. Падшаһ вәзир-вәкили јығды, мәсләһәт-мәшвәрәт еләјиб дөрд бир јаны гарыш-гарыш ахтартдырды, ди кәл, көрдүм дејән олмады. Падшаһ бәрк сарсылды, гара кејиб јаса батды.

Инди ешит хәбәри кимдән, хәбәри дивләр пәһләванын-дан. Бәли, бу о дивләр пәһләваныјды ки, нечә мүддәтијди падшаһын гызы көзәл Пәринин сорағыны алыб онун ешгинә дүшмүшдү. Гызы бағдан көтүрүб апаран да ојду. Дивләр пәһләваны сәһирли пәһләваныјды. Каһ көзәл, голлу-гамәт-ли бир икид чилдиндә олурду, каһ да һејбәтли бир дивә дөнүрдү. Ајын он беш күнүнү адам, он беш күнүнү дә див чилдиндә кәзирди. Инди див чилдиндә олдуғунун он дөрдүн-чү күнүндә кәлиб гызы гачырыб сарајында хәлвәт отагда гојмушду, көзләјирди ки, бир күн кәлиб кечсин, ијид чил-динә дүшүб гызын јанына кетсин. Бәли, вахт тамамында о чаван оғлана дөнүб гыз олан отаға кәлди.

Гыз бахды ки, бу, көзәл бир оғланды, сорушду ки:

— Оғлан, сән кимсән? Бурда нә кәзирсән? Бәс билмир-сәнми бура дивләр мәканыды, хәбәрләри олса сәни шишә чәкәрләр.

Оғлан деди:

— Горхма, һеч кәсин мәнә күчү чатмаз, бура да мәним сарајымды. Сән дә мәним ханымымсан.

Гыз деди:

— Бәс мәни оғурлајан див нәјди?

Оғлан чаваб верди ки, дивләр мәним нөкәрләримди. Мән белә бујурмушдум.

Гыз оғланын габағында белә бир шәрт гојду.

— Мән сәнә кедәрәм, амма бу шәртлә ки, кедәк атамн мәмләкәтинә. Онун көзү јолда галыб, мәндән өзкә өвләды јохду, атамнан сонра тахта да сән саһиб оларсан.

Оғлан разылашыб деди:

— Мән һәр ај он беш күн сәфәрә чыхырам. Бир ил мөһләт вер, ишими гуртарым, сонра кедәк. Амма сәфәрим сирди, ону сәнә ача билмәрәм.

Онлар евләнди. Бәли, бу минвалла бир нечә ај кечди, һәр ајын он беш күнү пәһләван чыхыб кедирди. Гыз галырды тәк. Бу, о он беш күнүјдү ки, пәһләван див чилдинә дүшүрдү.

Гызын бојнунда ушаг варыјды. Пәһләван көзләјирди ки, ушаг олсун, гызын башы гарышсын, даһа кетмәк фикри јадындан чыхсын.

Бир күн див сәфәрләјди. Гыз јатмышды. Јухуда көрдү ки, бир гары она дејир:

— Еј пәри, мән иман гарысыјам, ешит көр сәнә нә дејирәм. Сәни кәтирән дивләр пәһләваны сеһирлиди, о, он беш күн адам, он беш күн дә див олур. Див олаңда чыхыб кедир, адам оlanda гајыдыб јанына кәлир. Сәнин ондан олан ушағын да елә олачаг. Одур ки, тәдбирини индидән гыл. Ушаг оlanda һәр он беш күнүн тамамында она торпаг једирт, сонра дөшүнә сал. О дөнүб див ола билмәјәчәк. Амма чох күчлү-гүввәтли олачаг. Өзү сәнин бүтүн јолларыны ачачаг.

Буну дејиб гары гејб олду. Гыз јухудан дуруб, чох фикрләшди, аз фикрләшди, бир гәрара кәлә билмәди. Әринин јолуну көзләди. Вахт тамамында әри кәлди. Гыз она һеч нә демәди. Отуруб ишин ахырыны көзләди. Догуз ајын тамамында гызын бир оғлу олду. Пәһләван сәфәрден һәмән күн кәлмишди. Оғлунун да өзү кими олачағыны билдириндән гыза деди:

— Ушағы он беш күн сән сахла, он беш күн дә мән.

Гыз о саат иши баша дүшдү. Јадына гарынын јухуда она дедији сөзләр кәлди. Бәли, он дөрдүнчү күн олду, он бешә кечәндә әри бајыра чыхан кими гыз фүрсәт әлдән вермәјиб ушағын ағзына бир аз торпаг атды. Бирдән елә бир мөчүзәли иш баш верди ки, Пәри ханым өзү дә башы-

ны итирди. Торпағы удан кими, ушаг дәјишиб олду ири көвдәли, голлу-гамәтли бир оғлан. Оғлан деди:

— Ана, горхма, сән дүз еләдин, мән сәни бурдан гуртарачағам.

Бу вахт дивләр пәһләваны кери гајыдыб көрдү ки, евдә чаван бир оғлан вар. Деди: — Сән кимсән?

Оғлан деди:

— Мән һәм сәнин оғлунам, һәм дә оғлун дејиләм.

Пәһләван гәзәбләнди ки:

— Нечә сән мәним оғлумсан, мәним оғлум һәлә бәләкдәди.

Дөнүб бәләјә бахды, көрдү бәләк бошду. Елә билди ону алдадырлар. Бир аз фикрләшиб деди:

— Сән мәним оғлум олсан, онда кәрәк сабаһ дөнүб дивбечә оласан.

Оғлан чаваб верди:

— Хејир, мән сабаһ дивбечә олмајачағам. Она көрә дә мән һәм дә сәнин оғлун дејиләм.

Пәһләван гејзлә деди:

— Әкәр сабаһ сән дөнүб дивбечә олмасан, мән сәни тикә-тикә елијәчәјәм.

Бәли, күн дөнүб сабаһ олана кими бунлар сөз күләшдирдиләр. Сабаһ оlanda бирдән пәһләван чилдин дәјишиб һејбәтли бир див олду. Оғлан дәјишмәди, нечә вардыса, елә дә галды. Див гәзәблә сорушду:

— Бу иши сәнин анан гарышдырыб.

Белә дејиб Пәри ханымын үстүнә чуммаг истәјәндә оғлан онун габағыны кәсди. Дивлә оғлан туташдылар. Бунлар једди күн, једди кечә күләшдиләр. Нә гәдәр әлләшдиләр, нә гәдәр әлләшдиләрсә бири-биринә күч кәләммәдиләр. Оғлан һәрдән истәјирди ки, див башына галдырыб јерә чырпсын. Бир аз галдыран кими, күрәјиндә чат әмәлә кәлирди. Јерә гојуб, тәзәдән гуршаг тутурду. Бирдән Пәри ханымын гулағына гејбдән сәда кәлди:

— Оғлан див галдыранда күрәјинин чатына дөшүнүн сүдүндән чәк, чат әмәлә кәлмәјәчәк.

Оғлан бир күч вериб див башы үстүнә галдырмаг истәјәндә Пәри ханым тез дөшүнүн сүдүндән онун күрәјиндәки чата чәкди. Чат гајыдыб битишди. Оғлан див башы үстә галдырыб зәрблә јерә чырпды. Дивин чаны чыхды. Оғлан гапылары ачды. Онлар нечә тилсимдән кечдиләр, оғлан бүтүн тилсимләрин дилини билир, јоллары таныјырды. Гызын атасынын мәмләкәтинә бир хејли галмыш оғлан деди:

— Ана, сән бурада көзлө, мән кедим көрүм, мәмлөкөтдө нә вар, нә јох.

Јол алыб кәлди мәмлөкәтө. Бу бурда галсын. Инди хәбәри кимдән? Хәбәри падшаһдан. Падшаһ гочалмышды, дәрә-гәм дә гәддини бир јандан ачылмаға гојмурду. Бир кимсәси дә јохујду ки, тахт-тачы она тапшырсын. Бир күн падшаһ вәзир-вәкили јығыб деди:

— Даһа мәним һалым галмајыб, дәрә дә бир јандан күч еләјир, мәмлөкәтин ишләрини гајдаја гојмаға тазә падшаһ сечмәк кәрәкди. Дејин, чар чәкиб һамыны јығынлар мејдана, шаһлыг гушуну учурсунлар. Кедиб кимин башына гонса, тахт-тачы тапшырачағам она.

Чар чәкилди, мејдан суланды, мәмлөкәт әһлиндән мәмә јејәндән пәпә јејәнинә кими һамысы чәм олду. Бу о вахт иди ки, Пәри ханымын оғлу да бу сорағы ешидиб мејдана кәлмишди. Мәсәләни өјрәниб бир ғырагда дурмушду. Гушу учуртдулар. Гуш һәрләнди, ғырланды ахыры дөврә вуруб оғланын башына гонду. Бир кимсә ону танымырды. Һамы мат-мәттәл бир-биринин үзүнә бахды. Падшаһ әмр еләди, оғланы онун јанына кәтирсинләр. Падшаһ онун кимлијини, әсил-нәчабәтини сорушду. Оғлан деди:

— Падшаһ сағ олсун, мән бир шеј дејә билмәрәм. Гој кедим анамы кәтирим, о, һәр шеји јерли-јатағлы данышсын.

Падшаһ изн верди, оғлан бир нечә адамла анасыны кәтирмәјә кетди. Әһвалаты анасына данышыб јола дүшдүләр. Кәлиб падшаһын һүзуруна јетишдиләр. Падшаһ гызыны көрән кими өзүндән кетди. Гыз да биһуш олду. Су кәтириб онлары ајылтдылар. Ата-бала гучаглашыб көрүшдү. Пәри ханым башларына кәлән һал-һекајәти нечә олмушдуса һамысыны башлы-бүтүнлү атасына нәгл еләди. Хәбәр бүтүн мәмлөкәтә јајылды. Падшаһ хәзинәсинин ағзыны ачыб чәми мәмлөкәт әһлине пәј вердирди. Ғырмазы кејиниб тахтына чыхды. Әһвалаты вәзир-вәкиллә мәшвәрәтли көтүр-гој еләјиб тахт-тачы тапшырды Пәри ханымын оғлуна. Оғланын ады јохујду. Одур ки, бабасы онун адыны Шаһзадә гојду. Шаһзадә чох ағыллы, фәрәсәтли падшаһ олду. Мәмлөкәти онун сәјәсиндә хош күзәрәна јетишди.

Онлар јејиб-ичиб јерә батдылар. Сиз дә јејин-ичин, күлә батын. Көјдән үч алма дүшдү. Бири мәним, бири сәнин, бири дә кендә дуруб истәмирәм дејәнин.

КАСЫБ ОҒЛАН

Бири варыјды, бири јохујду, бир ана-бала варыјды. Ана-бала касыбчылыгга биртәһәр башларыны кирләјирдиләр. Елә ки, оғлан бој-бухуна долуб, һәдди-бүлуға чатды, анасы она деди:

— Оғул, даһа әл-ајағын тутур, кет падшаһын гојун-гузусуна чобанлыг елә, бир парча чөрәјимиз олсун.

Оғлан анасынын дедији кими дә еләди. Падшаһын сүрүсүнү отарыб әвәзиндә күнә бир чөрәк алды. Инди ешит падшаһын гызындан. Падшаһын гызы чөлдә кәзәндә оғланы көрүб ондан хошу кәлмишди. Одуку хәлвәтчә һәр күн бир чөрәк дә о өзү кәтириб чобана верирди. Ана-бала бу чөрәкләри јејиб шүкранлыг еләјирдиләр. Бир күн оғлан һа көзләдисә гыз кәлиб чыхмады. Ахшам тәк бир чөрәклә евәгајдыб бу күн гызын кәлиб чыхмадығыны анасына сөјләди. Анасы әлини дизинә вуруб јаныглы-јаныглы деди:

— Еһ, ај бала, даһа шаһын гызы јохду, гәфилдән өлүб.

Оғлан һал-гәзијјәдән акаһ олуб көзләди, кечә јары оlanda хәлвәтчә дуруб кетди гәбиристана. Ахтарыб гызын гәбрини тапды, Гәбри јарыб, гызын мејитини чыхардыб кәтирди евә. Ана-бала ону орталыға гојуб ағламаға башладылар.

Инди хәбәр тут бир ајры хәбәрдән. Дејир јара сағалачағ олса, тәбиб гәншәр кәләр. Инди дә ејзән елә олду. Падшаһ гыз нахошлајанда узағ мәмлөкәтдән лоғман чағыртмышды. Амма лоғман кечикиб вахтында өзүнү јетирә билмәмишди. Кәлдији елә инди иди. Лоғман шәһәрә варид олуб јолла кедирди ки, бирдән гулағына бир дахмадан ағлашма сәси кәлди. Фикирләшди ки, бәлкә бир көмәјим дәјди, гој кедим көрүм нә мүсбәтди белә. Лоғман јахынлашыб гапыны астадан таггылдатды. Анајнан оғул кечәнин јарысы гапынын дөјүлмәјиндән бәрк горхуја дүшдү. Дедиләр јәгин падшаһын адамларыды, ишдән дујуг дүшүбләр, инди кәлиб ики-мизи дә өлдүрәчәкләр. Оғлан чөлд гызы килимә бүкүб тахтын алтына сохду. Сонра үрәји учуна-учуна кедиб гапынын чәфтәсини галдырды. Бахды ки, гапыда ағ сачлы, ағ саггаллы нурани бир адам дуруб.

— Оғул, узағ јердән кәлмиш гәриб бир гочајам. Мүмкүн варса, мәни бу кечәлијә гонаг сахла.

Оғлан бир аз үрәкләнән кими олду:

— Гонаг аллаһ гонағыды, әми, көз үстә јерин вар, кәл ичәри, касыб олсаг да үрәјимиз кенишди.

Лоғман бахды ки, бу, бир јахшы оғланды. Үрәјиндән кечиртди ки, мүшкүлү варса, кәрәк асан ејләјим. Бир гуртум

чај ичиб, бир тикэ чөрэк кәсәндән сонра лоғман үз тутуб оғландан сорушду:

— Оғул, мән сизин евин јанындан кечәндә ичәридән ағлашма сәси кәлирди. Де көрүм, нә мүсибәтиниз вар. Мәндән чәкинмә. Мән мүшкүлләр асан ејләјән лоғманам, де дәрдини.

Оғлан бир аз о јана бахды, бир аз бу јана бахды, өз-өзүнә деди ки, өлмәк-өлмәкди, хырылдамаг нә демәкди, кәл ач дәрдини де, бәлкә бир чарә гылды. Оғлан әлини синәсиндә чарпазлајыб көкс өтүрдү.

— Еј лоғман ата! Мәним башыма бир гәзијә кәлиб. Ёшит көр нә мүсибәтә дүшмүшәм.

Беләчә әһвалаты нечә мән сизә нәгл еләмишдимсә һәмән тајдајнан башлы-бүтүнлү лоғмана данышды. Лоғман деди:

— Оғул, тез ол гызын чәсәдини кәтир орталыға.

Оғлан дуруб тахтын алтында кизләтдији чәсәди кәтирди. Лоғман зәндән гыза бахыб деди:

— Падшаһ елә мәни бу гыздан өтәри чағыртдырыб. Ке-чикиб вахтында јетишә билмәмишәм. Амма бу гыз өлмәјиб. Сәтәлчәмдән гурујуб. Она көрә дә өлүјә охшајыр. Инди мән нә бујурсам, сән әмәл елә, тәдбирин гылыб дирилдәк. Белә елә, ири бир чән кәтир, ичини исти сујла долдур.

Оғлан чәни кәтирди, ана-бала исти су дүзәлдиб чәни долдурдулар. Лоғман гызы исти сујла овушдурмаға башлады. Овушдурдугча да билдији дава-дәрманы јерли-јериндә мөлһәмә дөндәриб гызын бәдәнинә сүртдү. Јарым саатмы дејим, бир саатмы дејим, гәрәз, нә гәдәрсә вахт өтдү, һаннан-һана гыз асгырыб дурду ајаға. Ана-бала, бир дә гыз лоғманын бу мө'чүзатына мат галыб она дил-ағыз еләдиләр, әл-ајағындан өпдүләр. Сәһәр ачылды, чәми сәһәрләр үзүнүзә хејирлијә ачылсын. Лоғман даһа падшаһын сарајына кетмәјиб үз гојду өз мәмләкәтинә.

Инди ешит шаһ гызыјнан ана-балаһын буннан белә башына кәләнләрдән. Бунлар үчлүкдә отуруб фикирләшдиләр ки, нејләсинләр-нејләмәсинләр. Шаһ гызы деди:

— Мәним дирилмәјимин хәбәрини һәлә атама јетирмәк олмаз. О саат үрәји партлајар.

Бәли, бунлар хәбәри бир кимсәјә јәјмәјиб кенә дә ка-сыбчылыгларында олдулар. Бир күн гоншулугдакы сөвдәкәр оғланы јанына чағырды:

— Бахырам ки, чох һалал адамсан, кәл мәнә мал апарыб кәтирмәкдә көмәк елә. Муздуну да һалал истәсән бир аббасы, һарам истәсән бир түмән верәрәм.

Оғлан бир аббасыја разылашды. Бунлар јүк көтүрүб

башга бир шәһәрә јолландылар. Оғлан мәнзил башында муздуну алыб фикрә кетмишди ки, сөвдәкәр сорушду:

— Оғул, нә хәјала кетмисән?

Оғлан деди:

— Фикирләширәм ки, бу бир аббасыја нә алым ки, аллаһа хош кетсин.

Сөвдәкәр она бир јол салғады:

— Бах бу јолнан кедәрсән. Кедиб бир гоча кишијә раст кәләчәксән. Көрәчәксән ки, габағына үч нар гојуб сатыр. Үчүнү бир аббасыја верәчәк. Алыб кәләрсән.

Оғлан сөвдәкәр дејән кими еләди, нарлар әлиндә гајыдыб кәлди. Истәди нарын бирини кәссин ки, јејәләр. Сөвдәкәр деди:

— Сахла, евә гајыданда кәсиб нәнәнлә јејәрсән.

Гәрәз, сөвдәкәр алыш-вериш еләјиб оғланла кери гајытды. Оғлан нарлары да, пулу да кәтириб анасынын габағына гојду. Деди:

— Ана, бу пулу хәрчлик еләјиб доланын, нарлары да кәсиб гызла јејин.

Белә дејиб јенә сөвдәкәрлә сәфәрә јолланды. Бу кетмәјиндә олсун, ешит евдәкиләрдән. Елә ки, оғланын анасыјла гыз нарын бирини кәсдиләр, бахыб көрдүләр, бај-бај, нарын ичи тамам лә'л-чәваһир мөканыды! Тез лә'л-чәваһири јығыб кизләтдиләр ки, нејләсинләр. Ахырда бу гәрәра кәлдиләр ки, ев тикдирсинләр. Уста чағырыб ев бинаси гојдурдулар. Ев дә нә ев, елә бир имарәт, јар-јарашығы, чаһ-чәлалы шаһ-лара јарашан.

Бунлар бурда мүлк јапдырмагда олсунлар, инди кимдән хәбәр верәк, оғландан. Оғлан бу дәфә дә сөвдәкәрлә мәнзилә јетиб муздуну алды. Кенә дә отуруб фикирләшмәјә башлады ки, бир аббасыја нә алсын, нә алмасын? Сөвдәкәр мәсләһәт еләди ки:

— Бах, бу јолнан кет, үчүнчү дөнкәјә чатанда көрәчәксән ки, бир гоча киши үч пишик сатыр. Һәмән пишикләри алыб кери гајыт.

Оғлан истәди дејә ки: «А киши, мән бир парча чөрәјә мөһтач адамам, пишији-зады нејнирәм». Амма бир сөз де-мәјиб бу дәфә дә сөвдәкәр дејәни еләди.

Алыш-вериши гуртарыб тәзәдән үз гојдулар керијә. Јолда сөвдәкәр деди:

— Кәлсән, бир дајаныб динчимизи алаг. Бу јахынлыгда мәним бир достум вар, кедәк онун мүлкүнә.

Јол алдылар сөвдәкәр дејән јерә. Досту сөвдәкәри хош-бешлә гаршылады. Јејиб-ичмәк мәчлиси гурулду. Бунлар

сүфрә башында әjlәшәндә бахдылар ки, дәрд јанларында әли ағачлы чаван оғланлар дүзүлүб. Сөвдәкәр тәәччүблә сорушду:

— Бу нә ишди белә?

Досту деди:

— Әшии, сичанларын әлиндән көз ача билмирик. Имкан тапсалар сүфрәдә нә варса талан еләјерләр. Әли ағачлы оғланлар онлары говмаг үчүн дүзүлүбләр.

Сөвдәкәр күлдү:

— Дәрд тәки сичан дәрди олсун. Она әнчам еләмәк мәним әлимдә.

Белә дејиб оғлана ишарә еләди ки, кет зәнбилдәки пишикләри кәтир. Оғлан кәтириб пишикләри бурахды. Бир көз гырпымында пишикләр сичанларын ахырына чатды. Ев јијәси севинчәк дилләнди:

— Бунун мүгабилиндә мән дә сизә бир дәвә јүкү гызыл пешкәш еләјирәм.

Бәли, кечәни галыб сүбһ тездән оғланла сөвдәкәр өз мәмләкәтләринә јола дүшдүләр. Мәнзил башында сөвдәкәр гызыл јүклү дәвәни оғлана бағышлады. Оғлан кәлиб евләринә чатанда бахды ки, учуг-сөкүк дахмалары јохду. Онун јериндә бир имарәт учалдылар ки, дејирсән шаһ сарајыды. Елә билди јолу чашыб, истәди кери гајытсын. Анасыјнан шаһ гызы акушкадан әл еләјиб ону чағырдылар. Оғлан кәлиб мәсәләни өјрәнди. Бир дәвә јүкү гызылы да јербәјер еләди. Башладылар кеф-дамаг ичиндә јашамаға. Оғланын анасы ахунд чағырыб гызла оғлунун кәбинини кәсдирди. Шад-хүррәм өмүр сүрдүләр. Беш-алты илдән сонра бунларын бир бөлүк чолма-чочуғу олду. Бир күн гыз деди:

— Кәл, атамы гонаг чағыраг.

Бәли, шаһ, башында да әјан-әшрәфи оғланкилә гонаг кәлди. Ушаглары көрән кими шаһын онлара ганы гајнады. Башлады онлары өпүб охшамаға. Оғлан ачыб әһвалаты шаһа данышды. Шаһ бахды ки, гызынын евинә гонаг кәлиб. Чох хошһал олду. Гызыны да чағырыб бағрына басды. Өзү тәзәдән тој вурдурду, гырх күн, гырх кечә јејиб ичмәк дәсткаһы гурулду. Мән дә һәмән тојдајдым. Једим, ичдим, јолла кери гајыданда бир дә бахдым ки, буду һа көјдән үч алма кәлир. Алманын бири мәним, бири өзүмүн, бири дә бу нағылы данышанын. Сиз сағ, мән саламат.

ГИСМӘТ

Бири варыјды, бири јохујду, бир падшаһ варыјды. Падшаһын өвлад-әјал сарыдан бир арвады, ики дә оғлу варыјды. Бир күн падшаһ хаби-гәфләтдә оландә јуху көрүр. Көрүр бир адам гәфилдән пејда олуб онун гәншәриндә дајанды. Әјилиб падшаһын гулағына деди:

— Гиблеји-аләм, сән тахтдан дүшүб он ил тачсыз гала чагсан. Дүз он илдән сонра тәзәдән падшаһ олачагсан.

Падшаһ һөвлнак ојаныб јухусуну арвадына данышды. Арвад мәһәл гојмады:

— Ај киши, бош јухуду, кимди сәни тахтдан сала билән?!

Демә, фәләјин јазысы јазылыбмыш. Елә һәмән күн аләм гарышыр бир-биринә. Падшаһы тахтдан салырлар. Сонра да һөкм чыхарыллар ки, кәрәк о, тезликинән мәмләкәтдән чыхыб кедә. Падшаһ арвадыны, оғланларыны көтүрүб шәһәрдән чыхыр. Кетһакет, кетһакет кәлиб бир мешәнин гырағына чатырлар. Од галајыб сүбһ ачыланачан бурада галмаг гәрарына кәлирләр. Сән демә, бурдан бир аз аралыда бир сојғунчу кизләнибмиш. Падшаһын арвадынын көзәллији бу сојғунчунун ағлыны башындан чыхарыбмыш. Одур ки, фикирләшир нејләсин-нејләмәсин бу арвады арадан чыхарыб апара билсин. Бир аз кечир, јахынлашыб дејир:

— Јол адамыјам, арвадымла кедирдим, бојлуду, бирдән санчысы тутуб, мүмкүндүрсә бу арвад кедиб о бичарәјә көмәк еләсин.

Падшаһ рэзылыг верир. Сојғунчу арвады јанына салыб араланыр. Ағачларын арасында чәлд арвадын ағзыны дәмалла бағлајыб ата миндирир. Чапыб көздән итир. Падшаһ оғланларыјла аз көзләјир, чох көзләјир, мешәни алт-үст еләјиб ахтарыр, арваддан бир сорах чыхмыр. Ахырда чарначар јола дүзәлирләр. Хејли кедәндән сонра кәлиб бир чајын гырағына јетирләр. Падшаһ бахыр ки, јаман ити ахан чајды. Ушаглар өзләри кечә билмәзләр. Үзүнү тутуб бөјүк оғлуна дејир:

— Гој әввәлчә балача гардашыны чајдан кечирим, сонра гајыдыб сәни кечирәрәм.

Белә дејиб кичик оғлуну алыр гучағына. Чајын ортасына чатанда көрүр ки, бир чанавар чумуб бөјүк оғлуну көтүрүб гачды. Кичији јерә гојуб гачыр ки, бөјүјү чанаварын әлиндән алсын, бахыр, јох, су да кичији апарды. Башына, көзүнә дөјә-дөјә билмир нејләсин. Фикирләшир ки, бу нә һал-гәзијјәди мән дүшмүшәм. Арвад елә кетди, ушаглар да белә

элимнән чыхды. Кор-пешман, башында мин бир хәјал доландыра-доландыра башлајыр кетмәјә. Кетһакет ахырда бир шәһәрә јетишир. Бир уста онун мискин көркәминә бахыб өзүнә көмәкчи көтүрүр ки, әли бир парча чөрәјә чатсын. Бу галан падшаһ һәмән шәһәрдә он ил галыр. Он илә тамам гәдди әјилир, сач-саггалы ағарыр. Бәли, бу, бурда бу фикир-хәјалдајды ки, бир дә бахыр ки, базарда бәрк һај-күј гопуб. Демә, шәһәрин падшаһы өлүб. Инди онун јеринә тәзәсини сечмәк лазымды. Она көрә дә шаһлыг гушу учурдурлар ки, гуш кәлиб кимин башына гонса о да падшаһ олсун. Бәли, гушу бурахырлар. Гуш һәрләнир, фырланыр ахырда кәлиб һәмән бу гочанын башына гонур. Адамлар һај-күј салыр ки:

— Бу мискин гочадан бизә падшаһ чыхмаз. Гушу тәзәдән учуртмаг кәрәкди.

Елә дә еләјирләр. Гуш бу дәфә дә һәрләниб-фырланыб һәмән гочанын башына гонур.

Чамаат гејзә кәлиб гочаны шәһәрдән чыхардыр, өзүнү дә бир гујуа салыб ағзыны мөһкәм-мөһкәм бағлајырлар. Гуш јенә дә уча-уча кәлиб гонур гујунун ағзына, чајнағыннан башлајыр јери ешмәјә. Билірләр ки, гочаны ахтарыр. Әлачсыз гочаны гујудан чыхардыб башына тач гојурлар ки, падшаһлыг еләсин. Инди бу бурда падшаһлығында олсун, ешит арвадан оғланларын әһвалындан.

Падшаһын бөјүк оғлуну бир чобан чанавардан салдырыб өз ушағларыјнан бир јердә бөјүдүр. Оғлан боја-баша доландан сонра бир күн чобан ону кәтириб падшаһын сарајында бир гуллауға дүзәлдир. Бу бурда гуллауғунда олсун.

Инди ешит хырда оғландан. Хырда оғланы да чај кәтириб бир су дәјирманына чыхардыр. Дәјирманчы ону судан тутуб кәтирир евинә. Күлфәти чох олса да, буну да сахлајыр. Оғлан бөјүјәндән сонра дәјирманчы ону падшаһын сарајында бир бујруг ишинә дүзәлдир. Ики гардаш бир-бириндән хәбәрсиз аталарынын сарајында галмагда олсун, инди хәбәр кимдән? Хәбәр падшаһын арвадындан.

Арвады оғурлајан һәмән бу сарајын пәһләваныјмыш. Евдә ајры арвады варыјмыш дејин оғурладығыны мешәдә кизли бир олачахда сахлајырды. Бир күн башы бәрк гарышыг олдуғундан ики оғланы бир габ јемәклә көндәрир һәмән јерә ки, арвад ач галмасын. Оғланлар јемәји кәтириб пәһләван тапшырдығы јердән пәрдә далындакы арвада верирләр. Арвад јемәк јејәндә онлар да пәрдәнин бу үзүндә диз үстүндә дајаныб сөһбәтләширләр. Оғланын бири о бириндән сорушур:

— Адын нәди?

Бу бири чаваб верир:

— Адым Султанды. Бәс сәнин адын нәди?

О да чаваб верир ки:

— Адым Лоғманды.

Бу белә дејәндә о бири оғлан аһ чәкиб дејир:

— Мәним дә Лоғман адында гардашым варыјды.

Бу бириси дә тез дилләнир ки:

— Мәним дә Султан адында гардашым варыјды.

Бунлар гардашларыны нечә итирдикләрини бири-биринә данышанда пәрдәнин о бири үзүндән арвад өзүнү бунларын үстүнә атыб бајылыр. Су сәпиб арвады ајылдырлар. Һамысы башына кәләни бири-биринә данышыр. Гардашларнан ана гучаглашыб ағлајырлар. Оғланларын чох кечикдијини көрән пәһләван шүбһәјә дүшүб јолланыр арвады кизләтдији јерә. Кәлиб көрүр ки, бунлар гучаглашыблар. Гылынчы чәкир ки, оғланлары өлдүрә. Онлар чәлд тәрпәниб пәһләваны јыхыр, әл-голуну бағлајыб кәтирирләр падшаһын јанына. Һал-гәзијјәни бинә-башдан нечә олмушдуса падшаһа данышырлар. Падшаһ өвладларыны, арвадыны таныјыр. Ән'ам пајлајыр, једди күн, једди кечә мәмләкәтдә бајрам олур. Сојғунчу пәһләван да шаһын бујуруғунан Гаф дағында дардан асылыр ки, гурда-гуша јем олсун. Падшаһ күлфәтијлә шад-хүррәм јашамаға башлајыр. Көјдән үч алма дүшүр, бири сәнин, бири мәним, бири дә кендә дуруб истәмирәм дејәнин.

ИКИ КЕЧӘЛ

Бири варыјды, бири јохујду, ики кечәл варыјды. Өзләри дә гоншујдулар. Бу кечәлин бири бичијди, бири кич. Бич кечәл дилдән пәркар, фәһимдән дә итијди. Дәјирманын боғазындан өлү салсајдын, ајағындан дири чыхарды. О бири кечәл сөзүнүн, һәрәкәтинин јерини билән дејүлдү. Она көрә дә һеч иши раст кәтирмәзди. Һа чалышырды ки, гоншусу һансы ишин гулпундан јапышса о да о ишдән јапышсын ки, әлине хәјир кәлә, бир шеј чыхмырды. Күнү-күндән иши тәнәззүлдәјди.

Бир күн бич кечәл анасына деди:

— Күзәранымыз касадды. Гој гапымыздакы бу чил хорузу кәсим, сән дә ону бишир, апарым падшаһа. Дејим ки, совгат кәтирмишәм. Бәлкә бир ән'ам ала билдим.

Анасы разы олду. Кечәл хорузу кәсди. Јахшы сәлигә-

саһманла јолуб-үтүб гызартдылар. Һәр дәсткаһ һазыр олан-дан сонра кечәл хорuzu синијә гојуб јолланды падшаһын сарајына. Сарајын гапысында фәррашлар онун габағыны кәсиб дедиләр:

— Һара белә, кечәл?

Бич кечәл деди:

— Падшаһа совгат апарырам.

Фәррашлар күлүшдүләр:

— Аја, вар-дөвләтин елә артыгды, үст-башына палтар ал. Чындырындан чин һүркүр. Сүрүш бурдан.

Кечәл әл чәкмәди:

— Өлдүрсәниз дә, чыхыб кедән дејиләм. Сиз кедин, падшаһа хәбәр верин ки: бир кечәл кәлиб, өзү дә совгат кәтириб. Көрүн нә дејир. Рәдд еләсә, чыхыб кедәрәм.

Сорагчы гачыб падшаһа хәбәр верди ки, бәс белә, белә. Падшаһын кефинин дуру вахтыјды. Деди:

— Кечәл тајфасы дилдән пәркар олу. Гој кәлсин көрәк нә кәтириб.

Кечәли бурахдылар ичәри. Кәлиб падшаһын габағында тә'зим еләди, сонра голтуғундакы синини гојду орталыға. Падшаһ сорушду:

— Аја, кечәл, бу нәмәнәди?

Кечәл дилиширинлик еләди:

— Гиблеји-аләм сағ олсун, бир хорузум варыјды. Та чүчә вахтындан әһд еләмишдим ки, бејүјүб әтә-гана доланда ону кәсиб говуртдурум, падшаһа совгат апарым. Инди һәмән мәгам кәлиб чатмышды, дејин совгаты кәтирдим.

Падшаһ деди:

— Көрүрсән ки, мән тәк дејиләм. Сағ јанымда сағ вәзир, сол јанымда сол вәзир. Биз үч, сән дә ки гонагсан, сәннән олуруг дәрт, инди хорuzu гој орталыға бөл арамызда. Һәр кәсин дә мәртәбәсини көзлә.

Кечәл хорузун башыны үзүб падшаһын габағына гојду. Сағ ганады сағ вәзирә, сол ганады сол вәзирә верди. Көвдәни дә өзү көтүрдү.

Падшаһ сорушду:

— Аја, кечәл, бу нә бөлкүјдү белә?

Кечәл деди:

— Падшаһ сағ олсун. Сән һамымыздан башсан, она көрә дә хорузун башы сәнә чатыр. Сағ вәзир сағ ганадынды дејин она хорузун сағ ганадыны, сол вәзирә дә сол ганадыны вердим. Көвдә дә чатды гонаға. Падшаһ күлүб кечәлә афәрин сөјләди. Хәзнәдары чағырыб тапшырды:

— Апар, бу кечәлә јүз динар вер, гој мәнән она ән'ам олсун.

Кечәл падшаһа баш әјиб динарлары да көтүрүб јолланды өвләринә. Әһвалаты анасына данышды. Сонра кедиб јахшы базарлыг еләди, әјин-баш алды. Ертәси күн о бири кечәл мәсәләдән хәбәр тутду. Бир аз көтүр-гој еләјиб анасына деди:

— Гоншумуз бир хоруз апарыб падшаһдан јүз динар алды, гој мән өкүзүмүзү кәсим, бишир, апарым падшаһдан ики јүз динар алым.

Анасы бир сөз демәди. Кич кечәл ашырыб өкүзү кәсди. Этини бишириб бејүк бир газана долдурду. Газаны да чијнинә алыб өзүнү јетирди сарајын гапысына. Буну да бурахмадылар. Әл чәкмәди. Кедиб падшаһа дедиләр. Падшаһын кефи јохујду. Фикирләшди ки, кечәлләр сөз ојнадан олу, гој кәлсин, бәлкә бир аз кефими дурултду. Изин верди; кич кечәли бурахдылар. Кич кечәл салам-каламсыз, тә'зимсиз-филансыз чијниндәки газаны падшаһын габағына гојду. Падшаһын онсуз да овгаты јохујду. Бир аз да кич кечәлин һәрәкәтләриндән пәришанлығы артды. Јенә дә иши ахыра јетирмәк гәсдијлә сорушду:

— Аја, кечәл, нәди бу белә?

Кечәл газанын гапағыны галдырыб деди:

— Согатды. Бир өкүз кәсиб этини гызартдырмышам ки, падшаһ јесин.

Падшаһ деди:

— Аја, кечәл, мән о бојда өкүзү тәк чаныма нечә јејим?

Кечәл билмәди нә чаваб версин.

Падшаһ деди:

— Хуб, өзүн көрүрсән ки, мәнәм, ики вәзиримди, бир дә сәнсән. Дөрдүмүзүн арамызда бу јемерәи бөлүшдүр.

Кечәл о саат әл атыб әввәлчә ири бир нимчә көтүрдү. Нимчәни силләмә гызардылмыш әтлә долдурду. Ону гојду падшаһын габағына. Падшаһ бахды ки, эти тәләм-тәләсик биширибләр. Амма дилләнмәди. Кечәл ики дәнә дә хырда нимчә көтүрүб онларда да вәзирләрә пај чәкди. Сонра бир ғырагда дајанды.

Падшаһ бахды ки, бу, өзүнә пај гојмады. Нәсә шүбһәләнән кими олду. Сорушду:

— Бәс өзүнә нијә пај чәкмәдин?

Кечәл деди:

— Мән истәмирәм, мәнә лазым дејил.

Падшаһ бир дә бујурду:

— Чәкинмә, истәјирсән јағлы тикә, истәјирсән гара тикә, истәјирсән габырға, нә истәјирсән көтүр.

Кич кечәл елә дедијини деди:

— Неч нә истәмирәм.

Бу белә дејәндә падшаһын чини галхды, нә галхды. Гә-
зәблә бағырды ки:

— Әши, һеч нә истәмирсән, бәс бурда нә кәзирсән? Фәр-
раш, кәл буна жүз шаллаг вур!

Фәрраш кич кечәли о гәдәр шаллаглады ки, күчлә сүрү-
нә-сүрүнә өзүнү евләринә чатдырыб гырх күн-гырх кечә
јорған-дөшәкдән галха билмәди. Нијә ки сөзүнүн, һәрәкә-
тинин јерини билмәмишди. Нағылымыз да бурда битди. Неј-
нирсән даһа нағыл-мағыл, дур башымдан дағыл.

ДАСТАН

АРЗУ—ГӘМБӘР

Сарај кәндиңдә Пиргејиб адында чох касыб бир киши
варыјды. Өзүнүн дә вар-дөвләт сарыдан олуб-галан бир ах-
саг ешшәји, бир дә бир гара кечиси варыјды. Пиргејиб киши
һәр күн обашдан дураг минәрди ешшәјинә, бу дәрә мәним,
о тәпә сәнин дејиб дүшәрди чөлләрин чанына. Ордан-бур-
дан тапдығы көр-көтүјү, гырыб јығдығы чөр-чөпү шәләләр-
ди ешшәјинә, чәкиб базарда сатарды, газандығы чөрәк пу-
лујнан биртәһәр күлфәтини доландыруды.

Күнләрин бир күнүндә Пиргејиб киши һәмишәки вәрди-
шијнән сүбһ тездән јенә дә ешшәјинә миниб үз гојду чөлә.

Башында мин бир хәјал ешшәјин белиндә јырғалана-
јырғалана кедирди ки, бирдән гулағына ушаг сәси кәлди.
Ганрылыб бахды ки, бир көзәл-көјчәк, тотуг-мотуг оғлан
ушағыды, кәтириб атыблар коллуғун ичинә, елә ағлајыр,
елә ағлајыр аз галыр бағры чатласын. Өз-өзүнә фикир-
ләшиб көтүр-гој еләди ки, онсуз да евдә көрпә гыз ушағы-
мыз вар, нә фәрги, бу да олсун онун гардашы. Аллаһ кә-
римди, рузусу варса танры өзү јетирәчәк.

Бу фикир-хәјалнан елә ораларданча бир шәлә чөр-чөп,
кол-кос гырыб јүк дүзәлтди. Јүкү ешшәјә чатыб ушағы да
гојду үстүнә. Тәрпәниб кәлди базара. Сатдығыны сатыб,
алдығыны аландан сонра ушағы да көтүрүб бирбаш евә
кәлди. Пиргејиб кишинин арвады Јетәр әринин гучағында-
кы ушағы көрүб мат галды. Киши һал-һекајәти башлы-
бүтүнлү нағыл еләјиб деди:

— Ај арвад, гызымыз варыјды, бу да олсун оғлумуз. Гис-
мәтиндә рузу варса, аллаһ јетирәчәк, гәм еләмә.

Арвад деди:

— Валлаһ, киши, мән бир сөз демирәм, өзүн билән мәс-
ләһәтди, амма бир шеј вар ки, доланышығымыз, јејиб-ичмә-
јимиз нәди ки, мән дөшүмдән ики ушағын икисинә дә сүд
верә билим.

Пиргејиб киши тез дилләнди:

— Нә олуб, машаллаһ гара кечинин сүдү дә вар; гыза

дөшүндөн сүд верәрсән, оглан кечинин сүдүңнән бөјүјәр. Буна сөзүн нәди?

— Лап јахшы, нә олар, биртәријнән бөјүдүб боја-баша јетирәрик. Адлары да јохду, бунун һәрәсинә бир ад гој.

Пиргејиб киши бир аз дүшүнүб-дашынаннан сонра үзүнү тутду арвадына:

— Дејирәм гызын ады Арзу, оғланым ады да Гәмбәр ол-сун.

Арвад: — Адларыңнан бөјүсүнләр — дејиб ушагларын гундагларыны јан-јана гојду. Бәли, бу минвалнан Гәмбәр гара кечинин, Арзу да анасынын сүдүндән јејә-јејә башладылар бөјүмәјә... На белә-белә, ај кечди, ил доланды, ушаглар кәлиб һәдди-бүлүға чатдылар. Нағыл дили јүрәк олар. Гәмбәр бир аз ириләнәндән сонра гојун-гузу отарыр, Арзу да ев-ешик ишләриндә анасына әл јетирди. Нолачаг, кәнд-кәсәјин, гонум-гоншунун ара-бәрә сөһбәтләриндән гыз да оглан да билирдиләр ки, бачы-гардаш дејилләр. Үстәлик да биринин ана сүдүңнән, о биринин дә кечи сүдүңнән бөјүдү-јүндән һәр икиси хәбәрдарыјды. Бунлар бир-биринә елә меһир салыб, елә чани-дилдән бағланмышдылар ки, бир дә онда ајылдылар ки, икисинин дә гәлби мәнәббәт одунда алышыб-јаныр. Јетәр арвад ишдән һалы олуб билмәди неј-ләсин. Ахырда әлачсыз галыб һал-гәзијјәнин нә јердә ол-дуғуну әринин јанында ачыб-ағартмалы олду. Арвадла киши галдылар ки, нејләсинләр, нејләмәсинләр, гәрәз јүз мин фикир-зикирдән, узун-узады көтүр-гојдан, мәсләһәт-мәшвәрәтдән сонра көрдүләр ки, бу ишә бир әлач тапа бил-мирләр.

Ахырда арвад деди:

— Бунун ајры јолу јохду, кәрәк зәһәр вериб Гәмбәри өл-дүрүм. Јохса ел ичиндә бијабыр олачағыг.

Әввәл-әввәл Пиргејиб киши разы олмады. Арвад гыр-саггыз олуб әл чәкмәди ки:

— Сән Гәмбәрә де ки, үрәјинә јаманча гузуплов јемәк дүшүб. Гој әмлик гузунун бирини кәтириб кәссин. Мән дә гузудан дадлы бир гузуплов биширим. Јемәк вахты Гәмбә-рин пајына зәһәр гатым, о да јејиб өлсүн. Өлмәсә, нә о, гыздан әл чәкән дејил, нә дә гыз ондан. Бил, гој акаһын ол-сун, бу ишин бундан башга јолу-јолағасы јохду.

Пиргејиб киши чар-начар арвад дејәнлә разылашды. Бәли, бу сөһбәтин үстүндән бир-ики күн кечәндән сонра шам вахты Пиргејиб киши гајыдыб Гәмбәрә белә деди:

— Ај оғул, үрәјимә јаман гузуплов дүшүб. Кәлсәнәм, сабаһда, бирисикүндә бир әмлик гузу кәтириб верәсән ана-

на. О да бизә бир гузуплов биширсин, јејәк, ағзымыз дада кәлсин.

Ертәси күн Гәмбәр бир әмлик гузу кәтириб кәсди. Јетәр арвад элин-голун чырмалајыб башлады гузуплов тәдарүкү көрмәјә. Вахт кәлиб чатды. Намы јығылды сүфрә башына. Хәрәк чәкилди. Јетәр арвад Гәмбәрин ашына хәлвәтчә зәһәр төкүб, гојду габағына. Амма иш раст кәтирәндә кәтирир. Арвад аша зәһәр гатанда Арзу ону көрмүшдү. Интәһасы сәбрини басыб һәлә дилләнмирди. Елә ки, көрдү аш кәлди Гәмбәрин габағына. Гәмбәр дә иштаһла әл атды ки, јесин. Арзу өзүнү сахлаја билмәјиб деди:

Әмә Гәмбәрим, әмә,
Әмәнин өмрү-кәмә,
Габағында Гузу пило,
Шәкәрә дәнсә дә јемә.

Гәмбәр Арзунун сөзүндән бир шеј аншыраммады. Гыз көрдү ки, Гәмбәр она гурулан гурғудан һеч нә баша дүшмә-ди. Белә кетсә зәһәрли јемәји јејиб өләчәк. Үзүнү Гәмбәрә тутуб һал-гәзијјәни белә билдирди:

Јатмышлар, ај јатмышлар.
Башы баша чатмышлар.
Габағында, Гузу пило,
Бәлкәм зәһәр гатмышлар...

Буну ешидән Гәмбәр елә биләсән гәфләт јухусундан ајылды. Ашы бир кәнара чәкиб, ајаға дурду. Динмәз-сөјлә-мәз чомағыны көтүрүб кетди гојунларыны отармаға. Бу кедәндән сонра анајнан гыз арасында бир мәрәкә, һај-һә-шир гопду ки, кәл көрәсән. Јетәр арвад һијләсинин баш тутмадығыны көрүб чох пәрт олду. Әрнән арвад јенә чох көтүр-гој еләдиләр ки, нејләсинләр, нә јолнан гызы оғлан-дан ајыра билсинләр. Хејли дүшүнүб-дашынаннан сонра ар-вад үзүнү тутду Пиргејиб кишије:

— Ај киши, дејирләр ки, гоншу кәнддә фитнә-фәсад јува-сы күпәкирән бир гары вар. Гој кедим о гарыны тапыб кә-тирим. Бәлкә бизим дәрдимизә бир чарә гылды.

Әлгәрәз, арвад күпәкирән гарыны тапыб кәтирди. Ал-тына јахшыча јун дөшәкчә, дирсәјинин алтына мүтәккә гој-ду, габағына лөјүн-лөјүн мер-мејвә, јер-јемиш дүзүб, өзү дә гәншәриндә отуруб кечди мәтләбә:

— Ај гары нәнә, бу гуру чаным сәнә фәда олсун, әлим-ајағым һәр јердән үзүлүб, күманым бирчә сәнә галыб, кәл көмәк элини үстүмүздән көтүрмә. Бир гарны ач, бир гарны

тох, көзөл-көјчөк бир гыз бөјүтмүшөм; гыз да кэл вурул бизим евдә бөјүжөн кәдәјә. Инди гыз да, оғлан да бир-бириндән өтрү дәли-диванәдиләр. Билмирәм нејләјим, башы-ма һаранын күлүнү төкүм ки, гызы кедәдән ајырым. Көр инди сән нә охужуб-тохужурсан, муздунун һаггы артығыннан чатачаг.

Бәли, Пиргејиб кишинин арвады адамыны јаман јериндә тапмышды. Гары, нә гары... Бу гары көпәк гарыларда-ныјды. Фитнә-фәсадла ев јыхмагда буна тај дура билән бир бәндә һәлә јер үзүнә кәлмәмишди. Өзүнүн дә адына Сары гары дејирдиләр. Гәрәз, Сары гары көзучу мүштәри көзү-нән гыза бахыб көрдү ки, доғрудан да, јар-јарашыгда залы-мын гызына сөз ола билмәз. Көзөл-көјчөк, инчәбел, күләр-үз, ај парчасы, марал баласы кими бир гыздыр. Күп гары-сы дамағыны шаггылдада-шаггылдада үрәјиндән кечиртди ки: «Һә, Сары гары, чохданды ки, сәфәрин һеч белә бәрә-кәтли олмамышды. Јолунун үстүнә хәзинә чыхыб, сән дә чых отур үстүндә... Бәјләрә јарашан көзәлди. Өзү дә хејли вахтды ки, бәјләрин јанында үзүгарајам. Инди мөгамдыр, кәрәк иши елә гурам ки, гыз јијәләри дә мәнән разы гал-сын, үстәли бәјләр дә! Сары гары бу фикирдәјди ки, гызын анасы ортаја сөз салды:

— Башына дөнүм, ај гары нәнә, дејирәм бир фәрли адам тапылсајды, гызы да елә верәрдик, кедәрди...

Гары аллаһдан кәзирди бу сөзү. Елә һимә бәндијмиш кими гајытды ки:

— Һеч дарыхыб еләмә, бир ишә ки Сары гары гарышды о иш јернән көјүн арасында да олса, дүзәлмәлидир. Иллаһ да белә иш. Гызы вермәјә мән бир шаһзадә оғлан тапым ки, кәл көрәсән. Бу чамалда, бу камалда гызын тајы бәј нәс-линдән олсун кәрәк. Лап јахынларда һәр шеји саһманларам. Гој инди мән дурум кедим, башлајым иши дүзүб гошмаға.

Белә дејиб гары дуруб тәрпәнди. Гапыдан чыханда гы-зын анасы онун бохчасыны ајын-ојунла долдуруб голтуғуна басды. Деди бу һәлә һарасыды, сән иши дүзәлт, көр сәни нә алынан-шалынан бәзәјирәм.

Бәли, мин һијлә-фәсадла Сары гары иши елә дүздү-гош-ду ки, Пиргејиб кишинин гызы Арзунун көзәллијинин сора-ғы аләмә јайылды.

Гоншу кәндиң бәјинин субај-салыг бир оғлу варыјды. Агабәј адында. Гары елә овсунлады, елә тилсимләди ки, бу бәј бир көнүлдән мин көнүлә вурулду Арзуја. Күн кечди, ај доланды, чаван бәј көрдү ки, һеч чүрә гызын хәјалындан ајрыла билмир. Ахырда бир күн бир адам көндәртдириб

Сары гарыны јанына чағытдырды. Һал-әһвал тутуб хош-беш еләјәндән сонра Агабәј кечди мәтләбә:

— Ај гары нәнә, мән бу күнә кими она көрә евләнмәми-шәм ки, валлаһ, дүзү, адыма лајиг, ағыллы, камаллы бир гыз танымырдым. Инди Сарај кәндиңдә мәним үрәјимчән олан бир гыз вар. Ады Арзуду, сән кәл о гызы алмагда мәнә көмәк ел, һаггыны-муздуну бешгат артығыјнан вермәк мән-ним бојнума.

Күпәкирән гары ишин белә олачағыны әввәлчәдән би-лирди. Нәдән ки, чадуну, тилсими бу чүрә дүзүб-гошмушду. Бәј сөзүнү гуртаран кими, о саат башлады ағыздолусу гызы тәрифләмәјә. Амма өзүнү дартмағындан галмады:

— Бәј, гары нәнә сәнә гурбан олсун, гыза сөз јохдур, әсил елә сәнә лајиг гыздыр. Амма, башува дөнүм, мән даһа гочалмышам, әлдән-дилдән дүшмүшәм; хејрдән-шәрдән чохдан әл көтүрүб, чәкилмишәм бир јана. Бу гоча вахтымда мәним о һалым һардады ки, гыз дилә тутум.

Чаван бәј ариф адам олдуғундан гарынын түлкүлүјүнү баша дүшдү. О саат әлини чухасынын чибинә салыб, ора-дан бир овуч гызыл пул чыхарыб төкдү гарынын этәјинә. Бир чәнкә гызылы көрән гарынын көзләри олду дөрд. Се-виндијиндән дили-додағы әсә-әсә иши тезликлә гајдаја са-лачағындан бәји әмин-архајын еләди.

Бәли, гарыны хәләтлә, һөрмәтлә јола салдылар кетди. Бәјләркилдән чыхан кими, гары һөвләнәк, тез өзүнү салды Арзукилә. Гызы бәј нәслинә чаладығыны билдириб, Арзу-нун анасына мәсләһәт көрдү ки, вахты итирмәдән тезликлә тој тәдарүкү көрсүнләр.

Гызынын варлы-һаллы, көклү-көмәчли бәјзадәјә гисмәт олачағындан Јетәр арвад о гәдәр севинчәк олду ки, билмәди Сары гарынын хәчәләтиндән нечә чыхсын. Әл атыб пул ки-сәсиндәки олуб-галан пуллары, бир дә әлиңә кәлән алдан-шалдан нә вардыса һамысыны бағышлады она. Үстәлик дә дөнә-дөнә дил-ағыз еләјиб гарыја аллаһдан узун өмүр ди-ләди. Сары гары кедәндән сонра арвад әрини јанлајыб ишин нә јердә олдуғуну данышды. Отуруб белә гәрарлаш-дылар ки, нә гәдәр тез тој тәдарүкү көрүб гызы көчүрсәләр о гәдәр јахшыды.

Бу о вахтыјды ки, Гәмбәр гојун-гузуну апармышды јәј-лаға. Кери гајытмағына һәлә гырх күндән дә чох варыјды. Одур ки, Гәмбәр гајыдынчаја гәдәр тоју гуртармаг көрәјди. Бу бурда галсын, инди ешит Арзудан. Арзу бу ишдән хәбәр тутан кими, тез гәләми әлиңә алыб, истәклинә әл бојда бир кағыз јоллады ки, бәс Гәмбәр, нә дурмусан, өзүнү тез чатдыр. Мәни бу бәладан гуртар. Кечиксән, мәни бәј оғлуна

эрэ верэчэклэр. Экэр лэнкисэн, өзүнү мәнэ чатдырмасан, өзүмү өлдүрөчөжөм. Хэлвәти адам тапыб илтимас еләди ки, бу намәни филан јайлагда Гәмбәрә јетирсин. Намә кетмәјиндә олсун, инди хәбәр тутат Гәмбәрдән. Гәмбәр нечә күнүдү ки, гара гајғылы јухулар көрүрдү. Һа јозурду, бир јана чыхара билмирди. Көзү јолдајды, гулағы сәсдә. Елә ки, намә кәлиб чатды, Гәмбәр ишдән акаһ олду, аз галды бағры чатласын, тәләм-тәләсик гојун-гузуну јахын билдији бир адама тапшырыб тәрпәнди нә тәрпәнди. Јајлаг јолу узағјды. Гәмбәр дә лаји-пијада! Бичарә Гәмбәр кәлиб о вахт чатды ки, иш-ишдән кечмишди. Чапарлар кәлиб гызы бәј евинә апармагдан өтрү һазырлыг көрүрдүләр. Арзу нә гәдәр ағлајырдыса, башына-көзүнә дөјүрдүсә мәнәл гојан јохүдү. Гәмбәрин кәлиб чыхдығыны ешидән Арзу бир аз тохтајан кими олду. Фүрсәт тапыб истәклисидән сөзләшди ки, бурдан гачмаг мүшкүл ишди, амма бәј евиндә һеч кәси јахына бурахмајыб ону көзләјәчәк. Бир јол тапыб орадан гошулуб гачарыг. Беләчә гәрарлашыб ајрылдылар. Елә ки, кәлини атдандырыб јола салмаг мәгамы чатды, Гәмбәр Арзуну өзү ат белинә миндирмәји гәрара алыб үзүнү тутду атлылар:

— Атлылар, ај атлылар,
Атлары ганадлылар.
Арзуму ат үстүнә
Мән галдырым, атлылар...

Гәмбәри Арзунун гардашы кими таныјан атлылар оғланын бу истәјини динмәзчә јеринә јетирдиләр. Арзу бәзәк-ли кәлин донунда үзүндә дуваг ат белиндә әјләшәндән сонра Гәмбәр табламады, үзүнү севкилисинин үзәнкидәки ајағына сөјкәјиб белә деди:

Әзизим үзәнкини,
Аста бас үзәнкини.
Таңры чаным алајды,
Јардан әл үзән күнү.

Гәмбәрин бу охшамасындан сонра чапарлар атларыны маһмызлајыб үз гојдулар бәј евинә. Гәмбәр кәлин көчүнүн далынча баха-баха галды. Көзүнүн јашы синәси боју ахыб кетдикчә көнлүнүн гәми-гүбары бағрыны дәлди. Көрдү онун пәришан һалы бахчадакы күлләри дә солдуруб. Үзүнү тутду кефсиз күлләрә ки:

Арзусуз нәләр олур,
Бахчада күлләр солур.

Јарындан ајрыланын
Башына күлләр олур.

Бәли, Гәмбәр Арзујла шәртләшдији кими, һәммин күнүн сәһәрисә атланыб јол алды истәклисинин архасынча. Иш елә кәтирди ки, һәммин мәгамда тәрс кими күпәкирән гары голтуғунда бир сини аш тојдан гајыдырды. Гары кеннән-кенә Гәмбәри атлы-јарағлы көрүб, онун нијјәтини баша дүшдү. Сары гары билмәди нејләсин ки, Гәмбәр Арзунун далынча кетмәсин. Јан-јерәсинә көз кәздирди, көзүнә јолун кәнарында тәзә бир гәбир дәјди. Сары гары тез өзүнү тоху-ду тәзә гәбрә, сачларыны јола-јола башлады охшајыб ағламаға:

Бир күләм битә билмәм,
Бүлбүләм, өтә билмәм.
Дүшмүшәм јаман дәрлә,
Дәрмана кедә билмәм.

Бурдан кечән Гәмбәр көрдү ки, јолун ғырағында бир гары бир гәбрин үстүнә јыхылыб өзүнү әлдән-дилдән салыр. Јахынлашыб сорушду:

— Ај гары нәнә, нијә өзүнү һәлак еләјирсән, сәнә нә олуб, бу гәбир кимин гәбридир белә?

Гары буна бәндијмиш кими башлады көзүндән ган-јаш ахыда-ахыда үјүдүб төкмәјә:

— Ај бала, ај оғул, бундан артыг нә олачаг. Бу гәбир Пиргејиб кишинин көзәл-көјчәк гызчығазы Арзунунду. Ја-зығы зорла вердиләр истәмәдијинә. Демәмиш, гызын ајры севдији вармыш, она көрә дә бәј онун отағына кирән кими, вуруб өзүнү өлдүрдү, тојуну јаса дөндәрди. Мән дә инди орадан кәлирәм. Тоја кетмишдим, јасдан гајыдырам. Будур бохчамда да еһсан ашы. Бәдбәхт гызын гәбринин јанындан өтүб кедә билмәдим, үрәјим таб еләмәди, инди ону дејиб ағлајырам. Һајыф бунун чаван чанындан.

Арзунун өлүм хәбәрини ешидән Гәмбәрин гара бағры ган олду нә олду. Баш көзүнә дөјә-дөјә гәбрин үстүнә јыхылыб ағлады. Сонра атынын башыны керијә дөндәриб о јер-ләрдән узаглашды. Чох чапды, аз чапды, јолунун үстүнә чыхан бир шәһәрдә атынын јүјәнини чәкиб сахлады. Базара кириб өзүнә ајры бир гара ат, бир дә бир дәст гара кејим алды. Гара кејими кејиниб, гара ата миниб «Арзудан сонра бу јерләрдә галмарам» — дејибән баш көтүрүб кетди.

Инди ешит сорағы Арзу бичарәдән. Арзу Гәмбәрин јолу-ну чох көзләди, шәртләндикләри вахт-вәдә кәлиб кечди, амма Гәмбәрдән бир сәс-сәмир чыхмады ки, чыхмады. Гыз

бир истәди ки, өзүнү өлдүрсүн, амма сәбр еләјиб бир аз да көзләмәји гәрарлашдырды. Бир шеј варыјды ки, Арзу бәј евинә кәлән күндән һәлә оғланы јанына бурахмамышды. Тој кечәси бәһанә кәтириб демишди:

— Мән әһд еләмишәм ки, кимә әрә кетсәм тојдан гырх күн сонра ону отағыма бурахачагам. Әкәр мәни истәјәнди-сә гырх күн көзләсин, гырх биринчи күн истәјинә чатсын. Әһдим јеринә јетмәсә өзүмү өлдүрәчәјәм.

Тәзәбәј гызын әһдинә көрә гырх күн көзләмәјә разылыг вермишди. Күнләри саја-саја Арзу өз-өзлүјүндә белә фикрләширди ки, гырх күнә ја Гәмбәр тапылар, бир-биримизә гошулуб бурадан гачарыг, ја да гырх күнүн тамамында мән өзүмү өлдүрүб, әһди-пејманымыза садиг галарам. Бәјин бу јерләрдән хејли узагда ахар-бахарлы бир јердә јахшы динчәлмәли, сејр еләмәли бир имарәти варды. Гәрара кәлди ки, елә гырх күнүн тамамыначан Арзуну бир бөлүк гул-гаравашнан апарыб гојсун һәмән имарәтә. Бәли, Арзуну чалчағырла кәтирдиләр бу ахар-бахарлы јерә ки, динчәлсин, ејни ачылсын.

Бәли, бу минвалнан отуз доггуз күн кәлиб кечди, гырхынчы күн Арзу хәјалындан гара ганлар аха-аха әлләри гојнунда ејванда дајаныб јоллара бахырды. Гыз бир дә бахыб көрдү ки, узагдан бир гаралты кәлир. Гаралты кеткәдә бөјүјүб, бир гара атлы олду. Атлынын көркәми ону нәсә јериндән еләди. Бу ким ола, ким олмаја? Бәлкә бизим тәрәфләрдәнди, ончу белә сују ширин кәлир. Атлы имарәтин јанындан өтүб кечәндә Арзу өзүнү сахлаја билмәјиб соруду:

Атын, донун гарадыр.
Бәлкә көнлүн јарадыр?!
Сәнә бир суалым вар —
Әслин-көкүн һарадыр?..

Атлы да ким олса јахшыды? Гәмбәр. Гәмбәр башыны галдырыб гыза бахды. Көрдү ки, гызын дурушу, данышығы она чох ширин кәлир, өзү дә залымын гызы Арзуја елә охшајыр, елә биләсән ону итәләјиб отуруб јериндә. Амма Арзунун өлдүјүнү ешитдијиндән бу фикри башындан атыб, гыза белә чаваб верди:

— Атым, донум гарадыр,
Көнлүм пара-парадыр.
Әслимиз Пиргејибди —
Мәскәнимиз Сарајдыр.

Арзу көрдү ки, бу оғлан елә лап онларын өз кәндләриндәндир. Фикирләшди ки, гој сорушум көрүм, Гәмбәр өлүб, ја сағдыр? Үзүнү атлыја тутуб хәбәр алды:

Сарај бағы бағдымы?
Дөрд гырағы дағдымы?
Сәнә бир суалым вар —
Гәмбәр өлүб, сағдымы?!

Гәмбәр тез бармағыны дишләди. Арзунун өлүм хәбәринин күпәкирән гарынын гурмасы олдуғуну баша дүшүб, имарәтин пәнчәрәсиндә отуран гызын Арзунун өзү олүб-олмамасыны лап јәгинләшдирмәк гәсдијән өз-өзүнә деди: «Гој дејим ки, Гәмбәр өлүб. Көрүм гыз нејләјәчәк?» Бу нијјәтнән дә гызын суалына белә чаваб верди:

Сарај бағы бағ дејил,
Дөрд тәрәфи дағ дејил.
Гој сәнә хәбәр верим —
Гәмбәр өлүб, сағ дејил.

Гәмбәрин вај хәбәрини ешидән гыз әл атды башына, сачыны јола-јола, башлады истәклисини охшајыб ағламаға:

— Чалым вај, чәмбәрим вај,
Мүшкүм вај, әнбәрим вај,
Аләмин малы-мүлкү,
Мәним бир Гәмбәрим вај.

Гәмбәр көрдү ки, белә кетсә, гыз өзүнү әлдән-дилдән салыб өлдүрәчәк. Амма сиррин үстүнү ачмамыш көнлүндән кечиртди ки, гој Арзуну бир дә јохлајыб сынаға чәким, дејим Гәмбәр нәмәнәди, өзүм дајанмышам бурда. Көтүрдү белә деди:

— Чалува чәмбәр оллам,
Мүшкивә әнбәр оллам,
Сән нејнирсән Гәмбәри —
Мән сәнә Гәмбәр оллам.

Арзу ағлаја-ағлаја чаваб гајтарды: «Өз Гәмбәримдән башга, мәнә һеч кәс кәрәк дејил». Гызын бу сөзүндән сонра Гәмбәрин үрәји тел-тел олду. Јахын кәлиб өзүнү нишан верди. Һал-һекајәти нечә олмушдуса башдан ајаға севкилисинә данышды. Ики истәкли гол-бојун олүб бири-биринә сарылды. Бу о вахтыјды ки, гырх күнлүк вәдә тамам олмушду дејин Ағабәј башынын дәсијнән атланыб кәлмишди ки, Арзуну апарыб, мурадына чатсын. Бәј имарәтә кириб нә көрсә јахшыды: Арзу бир оғланла гол-бојунду. Гәзәбиндән билмәди нејләсин. Хәнчәри чәкиб гызы да оғланы да өлдүрдү. Бәј о гәдәр гәзәблијди ки, бунларын өлүмүлә үрәји сојумады. Гышгырды ки:

— Бүтүн бу һанкамәни мәним башыма о ифритә Сары гары кәтириб. Тез һарда олса о ләчәри тапын бура кәтирин. Чапарлар ахтарыб гарыны тапдылар. Гары елә билди бәј ону ән'ам вермәјә чағыртдырыб. Кәлиб һал-гәзијјәни биләндә истәди бир фәндинән арадан чыхсын, бәј аман вермәди. Бир хәнчәр дә онун үрәјинин башына саплајыб әмр еләди ки, јол ғырағында үч гәбир газылсын. Сағда оғлан, солда ғыз, ортада да гары басдырылсын. Гој әтүб кечән бу вағиәни билиб дәрс алсын.

Бәли, бу минвалһан јол ғырағында үч гәбир гаралды. Јаз кәләндә бир ғызылкүл Арзунун, бир ғызылкүл дә Гәмбәрин гәбринин үстүндә битди. Ортадакы гәбирдән гарынын үстүндән дә гаратикан колу бој атды. Күлләр һа истәјирди ки, бири-биринә тохунсун, гаратикан колу аман вермирди ки, вермирди.

Дејирләр, бир күн Хызыр пејғәмбәр кәзә-кәзә бурадан кечәндә үч гәбри, бир дә онларын үстүндәки күлләрнән колу көрүб бу сиррдән акаһ олмағ истәјир. Әл ағачыны сағдакы гәбрә вуруб дејир:

— Аллаһын һөкмүјнән, пејғәмбәрин бујруғујнан ајаға дуру!

Гәбир ачылып, Гәмбәр дурур ајаға.

Сонра пејғәмбәр ағачыны вурур солдакы гәбрә:

— Аллаһын һөкмүјнән, пејғәмбәрин бујруғујнан ајаға дуру!

Арзу асғырыб ајаға дурур.

Пејғәмбәр ејни сөзнән ортадакы гәбирдән дә гарыны дурғузур. Сорғу-суал едиб һал-һекајәти башдан-бинәдән нечә варса о чүрә данышдырыр. Арзунун әлини Гәмбәрин әлине вериб дејир:

— Кедин, мурада јетиб хошбәхт олун, сизә хејир-дуа вердим.

Сонра әлиндәки ағачла күпәкирән гарынын тәпәсинә вуруб белә бујрур:

— Аллаһын һөкмүјнән, гары, көрүм сәнин корун од тутуб јансын.

Пејғәмбәрин бу сөзүндән сонра гары тәзәдән чәһәннәмә васил олуб гәбрә кирди. О саат да гәбир башлады од тутуб јанмаға. Дејирләр, ифритә гарынын гәбри пејғәмбәрин әмријнән инди дә алышыб јанмагдады...

Ихтилатымыз бурда битди. Мурада јетәнләр јетиб, јет-мәјәнләри дә танры јетирсин ки, бир кәсин арзу-диләји кө-зүндә галмасын!

АЛДЫ КӨРӘК НӘ ДЕДИ...

МИСКИН АБДАЛ

Саз дүнјасынын азманларындан бири сајылан Мискин Абдал он алтынчы јүзилликдә күзәран кечириб. «Мискин Абдал очағы», «Мискинли» кими тапынағлы јер-јурд адлары бу улу устадын өмүр-күнүндән сорағ кәтирир. Өз чағында Мискин Абдалы уstad сәнәткар, сынағлы дәрвиш вә башлы-биликли алим сајыблар. Ел-чамаат арасындакы һөрмәт вә нүфузуна, саз-сөз аләминдәки гүдрәтинә көрә Шаһ Исмајыл Хәтаји 1515-чи илдә ону Сәфәви дәвләтинин али фәрманына лајиг көрүб. Дејилдијинә көрә өмрүнүн сонунда о, тамам дәрвишлибас олуб, кәзәрки һәјат кечириб. Дағыстан, ја да Анадолу тәрәфләрдә өмрүнүн баша чатдығы күман едилер. Гәбринин һарада олдуғу дәгиг мә'лум дејилдир. Мискин Абдалын сөз јатырындан јаддашларда илишиб галмыш дөрд јарпағ ше'ри охучулара јетирмәји саваб билирик. Һәммин ше'рләр Шәмкир шәһәр сакини Сүлејман Садых оғлунун, бир дә ел ашығы Хынналы Ид-рисин дилиндән јазыја алынмышдыр.

ҺҮРҮДҮ

Аста кедән бу көзәлләр султаны
Јеришиндән мә'лум олур һүрүдү.
Дејин, бәсди мәним хәстә чанымы,
Сијаһ зүлфүн зәнчириндә сүрүдү.

Шаһ һүснүнүн сүтунундан асылдым,
Чылдыр-чылдыр дөрд мәгама јазылдым.
Һичран ләшкәринә ендим, басылдым,
Јан-јөрәми гурддар-гушлар бүрүдү.

Сејрағуба јыхылдымы көрән нәр?
Ашығ сынса син ахтарар, кор енәр.
Белә деди бу чағымы көрәнләр:
— Мискин Абдал бир заманнар пир иди...

КЭЛ

Нә мүддәтдир диләјирәм худадан
Дәстәсини бағламышам күлүн, кәл.
Горхун варса, һәрчајыдан, кәдадан,
Дурум инди пишвазына кәлим, кәл.

Бүрүнүбсән зәр-зәрбафа, алтуна,
Бәзәк зинәт верәр хуба, хатына.
Сән јола чых, ајағынын алтына,
Мән дөшәјим халча-палаз, килим, кәл.

Гәввас кими һәр дәрјаја далмышам,
Хәзнә-хәзнә сәдәф, көвһәр алмышам.
Абдал олуб кирдабында галмышам,
Сән Мискини истәјирсән, кәлин кәл.

АРХДЫМЫ, НӘДИ?!

Тәрс дүшүб фәләјин иши,
Лил басан архдымы, нәди?!

Фани дүнјанын кәрдиши
Доланан чархдымы, нәди?!

Галаныб күфрүн күрәси,
Јанырсан көзүн көрәси.
Тутулуб јолун јөрәси
Бир билән јохдumu, нәди?!

Мискин Абдал, иши хата,
Үнү кедиб әршә чата.
Он ики ај мүдам јатан —
Көркүнән бахтдымы, нәди?!

КЕДӘР

Кушә-кушә јаныб нара јахыллам,
Чисмим од-атәшә галаныб кедәр.
Имтаһан ејләрләр көнлүм шәһрини,
Ешги-һагдан гејри таланыб кедәр.

Дәрвиш олан кетмәз фитнә-фе'лијнән,
Јандыраш шамыны өзү әлијнән.
Јалан пејманајнан, һача дилијнән
Көнүл јар јолунда алланыб кедәр.

Гејлү-галды сәһәр-ахшам әһвалым,
Тор көрүр көзләрим, гарышыр һалым.
Ганлы чешми јазыг Мискин Абдалын
Чошгун чаја нисбәт селләниб кедәр.

МИСКИН МАҢМУД

Мискин Маһмуд он једдинчи јүзиллијин икинчи јарысы
илә он сәккизинчи јүзиллијин әввәлләри арасында Көјчә-
нин Шымпырлы ојағында күзәран кечириб. Ше'рләринин
чохусу итә-бата дүшүб. Бә'зи уstad ашыглар «Гул Маһмуд»
дастанынын онун адына бағлы олдуғуну сөјләјирләр. Белә
дејирләр ки, гадын ашыгларын бизә бәлли олан илк нү-
мајәндәси — Шымпырлы Севкили онун истәклис олуб.

Севкилинин:

Маһмуд адында јад оғлу,
Севкилијә бал олубду —

мисралары да буну тәсдигләјир. Әслиндә гызын әсл ады
Зәринтачды, Севкили онун тәхәллүсүдү. Күман ки, бу тә-
хәллүсү о, Маһмудун севкилиси, истәклис олдуғуна
ишарәјнән көтүрүб.

ОЛАЈДЫМ

Сијаһ зүлфү дал көрдәнә атанда,
Нола, дилбәр, сәнин дәстин олајдым.
Бајылајдым чыға телин мүшкүндән
Мүдам сәрхош кәзиб мәстин олајдым.

Вармы сәнин кими һүснү бәјнишан,
Нәркиз хумар, күнәш чамал, ај нишан.
Ағ үзүндә сијаһ телләр ојнашан,
Әркли, әрканалы достун олајдым.

Ејванын чәннәтди, үстү мешәлик,
Әлә дүшмәз белә хәлвәт күшәлик.
Сәнә гонаг кәлиб бирчә кечәлик.
Сонра кенә Маһмуд Мискин олајдым.

КҮСКҮНДҮ

Узаг јоллар кәлмишәм,
Јолум чискинди чискин.
Өмрүм-күнүм әндишә,
Һалым әзкинди әзкин.

Шәһди-шәкәрим ачы,
Јохду дәрдим әлачы.
Итириб Зәринтачы —
Көнүл күскүндү күскүн.

Шамдан бәри јол едиб,
Ширин чанын гул едиб.
Нурру көзүн кор едиб,
Маһмуд Мискинди мискин.

БАХТА БАХ

Өзкәләрин хәзан дәјмир күлүнә,
Мәним бахчам хәзәл олур бахта бах.
Ујубса дилбәрин әғјар фе'лине,
Гәнимди, гәддарды биллаһ бахта бахт.

Чиминән нунунан һәр ајин елә,
Һәр күнүн, һәр һәфтән, һәр ајын елә.
Фәған-фәрјад гопар һарајын елә.
Каһдан пүнһан-пүнһан чағыр: — Бахт, а бахт?

Мурғуз үстү јазда-јајда сәринди,
Кәлкәсинә әл гумашы сәр инди.
Јар охуна нишан сәнин сәринди,
Мискин Маһмуд, сағ галасан бахтабахт...

ҲА САРЫ

Чани-чисмим јар јолунда чүрүјүб,
Салхым-салхым булуд олур аһ-зары.
Сејрагублар дөрд јанымы бүрүјүб,
Дәрди-гәмди јыхыг көнлүн һасары.

Нашы тәбиб күндә бағрым тејләјир,
Тејләјибән чөврү-ситәм ејләјир.
Јара јери сағалдыгча көјнәјир,
Сәһәр-ахшам һа мәлһәм гој, һа сары.

Мискин Маһмуд, һагды әршин дајағы,
Нәдән олду, јардан кәсдин ајағы.
Кәздин бијабанда Мәчнун сајағы,
Көрән деди: гурдун, гушун симсары...

КҮВӘНДИКЛИ ӘҢМӘД

Он сәккизинчи јүзиллијин икинчи јарысы илә он доггу-
зунчу әсрин әввәлләри арасында Товузун Чешмәли шенни-
јинин Күвәндик ојмағында күзәран кечириб. Јәһја бәј Дил-
гәмлә јахын дост олдуғу сөјләнир. Шерләринин руһунда
да Дилгәм јарадычылығынын тәсири көрүнүр. «Әһмәди-
Кәрәм» адлы саз һавасы Күвәндикли Әһмәд бармағлары-
нын јадикарыдыр.

СОРУЛАРМОЛА?

Фәләк, нәдән мәннән дүз доланмадын,
Нәјимиш күнаһым, сорулармола?!
Мөһнәт вериб јардан ираг салмысан,
Ајағым јоллардан јорулармола?!

Јығвалымда сејрагубун әли вар,
Кор бәхтимин гәм кәтирән јели вар.
Көзләримин ган долусу сели вар,
Јарәб, ејним јашы дурулармола?!

Әһмәд, дәрди-дилин чәтин јох ола,
Өмүр-биллаһ фиргәт чәкә, јахыла.

Бир көнүл ки бинәсиндән җыхыла
Гаҗыдыб тәзәдән гурулармола?!

АҖРЫ

Башына дөндүҗүм җари-мәрибан,
Әлиmdән нә кәлир сөһбәтдән аҗры?
Кендә дуруб һәр гәһринә дөзүрәм,
Вармы бир газанчым төһмәтдән аҗры?

Гәм мүлкүндә пүнһан кушә тапмышам,
Чәтин бир дә әлә дүшә, тапмышам.
Мүддәтди бир чәтин пешә тапмышам,
Аҗым, күнүм кечмир мөһнәтдән аҗры.

Дәрди-дилим һәр маһалда сөҗләнир,
Һалым көрән җолдан олуб әҗләнир.
Фиргәтиндән гара бағрым теҗләнир,
Сән нечә дөзүрсән Әһмәддән аҗры?!

ШӘМКИРЛИ АШЫГ ҺҮСЕЈН

Он доггузунчу җүзилликдә күзәран кечирмиш Шәмкир-
ли Һүсејн саз дунҗасынын азмаң ашыгларынданды. Онун
дүзүб гошдуғу ше’рләр, дастанлар, саз һавалары уstad
адына җарашанды. Һаҗыфлар олсун ки, бу көркәмли сәнәт-
җарын сөз җатыры аз араныб-ахтарылыб, гәдәринчә җазыҗа-
позуҗа алынмаҗыб. Шәмкирли Һүсејнин Шәмкир шәһәр са-
кини 94 җашлы Сүлејман Садыг оғлундан җазыҗа алдығы-
мыз ашағыдакы ше’рләри дә индијәдәк көздән-көнүлдән
җаҗынанларданды.

АМАНДЫ

Әзәл күндән бәд доланыб елдә сән,
Нан-нәмәҗә нанкор чыхма, аманды.
Кәсдирибән кор җапалаг далдасын,
Тәлә гуруб евләр җыхма, аманды.

Һаҗга ниҗаз еҗлә өзүн-өзүннән,
Шаһид дурма көрмәдинсә көзүннән.
Мүнкир олуб мүхәннәтин сөзүннән
Мәрд иҗидә гара җахма, аманды.

Ағыр жүкүн җөндәмани нәр биләр,
Маһал дәрди гафа анлар, сәр биләр.
Әр сөзүнүн гиҗмәтини әр биләр,
Әр сөзүнә учуз бахма, аманды.

Ашыг Һүсејн сөз сөҗләмәз бошуна,
Нәдән кәлсин һәрчаҗынын хошуна.
Сар доланыр гызылкүлүн башына,
Рәјһан җығыб, җарпыз гохма, аманды.

ОНДАН АҖРЫЛ

Сырғаланыб кедән көзәлләр хасы,
Көнлүмүн дәрдини бил, ондан аҗрыл.
Биллаһ, буду сәндән сон илтимасым,
Ғыҗа бах, чанымы ал, ондан аҗрыл.

Гүзеј гары аран җердә даҗанмаз,
Дәрдли ашыг җатар, бир дә оҗанмаз.
Сеҗлабыма дашар Күр дә даҗанмаз,
Көзүмүн җашыны сил, ондан аҗрыл.

Һүсејн һа диләсин өмрүнә мөһләт,
Саггалын ағлығы башады төһмәт.
Бәјвәфа дилбәри горхутмаз мөһнәт,
Ханчалы бағрыма чал, ондан аҗрыл.

ДАҒ ДЕЈИН

Гујруг доғду, аран дөндү чәннәтә,
Сызламаз көнлүмүз даһа дағ дејин.
Нашы бағбан җенә дүшүб зилләтә,
Нә кәзирсән хәстә бүлбүл сағ дејин.

Бағча-бағлар вағам олду, әриди,
Дөврәсиндә гурдлар, гушлар јериди.
Хәстә бүлбүл гәриб-гәриб сәјриди,
Нала чәкди бағча дејин, бағ дејин.

Шәмкирли Нүсејнин көнлү шадданмаз,
Һәсрәт нештәр вурар, дизим гатданмаз.
Бир енән бахт бир дә дөнүб атданмаз,
Јорсан да јоллары өткүн бахт дејин.

СИДГИМИ БАҒЛАДЫМ ГУР'АНА

Чағыррам гадир аллаһы,
Чошуб кирәндә мејдана.
Охуррам јүз он дөрд сураны
Сидгими бағладым Гур'ана.

Гур'анды мәним әзбәрим,
Чаһарды мәһсими күһәрим.
Кәрим-Кәррары Кәрим
Дилим зикр едәр сүбһана.

Сүбһан кәсмәсин авазым,
Гәбулсан нәзир нијазым.
Он једди үркәт намазым,
Гуллуг ејләрәм имана.

Имани верән халигдир,
Мәтләб истәјән мәхлугдур.
Јуниси удан балыгдыр,
Дүшәндә дәрјаји үммана.

Үмманда олду гәвваз,
Бир нә гәдәр гылды намаз.
Дуа ејләр нәзир-нијаз,
Үзүн тутуб ол Асимана.

Асиманы јаратды кирдикар
Гүдрәтиндән бејлә һүнәр.
Тәјјар олду шәмси гәмәр,
Јајылды чүмлә чаһана.

Чаһанда көрдүм обаны,
Зәррәчә сечдим нөвданы.
Адәмә верди буғданы,
Һәсрәт гојду ризвана.

Ризвандан чыхды Адәм,
О, не'мәтдән бир дә дадам.
Шүкр ејләдим мән дә шадам,
Гисмәт олду һәвва она.

Һәвваны ејләди гәбул,
Нәзирләри олду сәбул.
Ган ејләди һабул-Ғабул,
Онлар ујмушду шејтана.

Шејтан ејләр зәлили,
Чағырағ Чаббары Чәлили.
Ода атдылар Хәлили,
Атәш дөндү күлүстана.

Күлүстан кәләмүллаһы,
Оддан кәнар олду даһы.
Бәнә гојду гибләкаһы,
Исмајылы кәтдиләр гурбана.

Гурбанын гәбул ејләди,
Нәбилијини фајыл ејләди.
Саһиби саһил ејләди,
Тикилди мүстәфир ханә.

Мүстәфир дејиб ағлады,
Чијарыны хуб дағлады.
Иблис реји бағлады,
Һәсрәт галды о меһманә.

Меһманкары олду мүлкәр,
Һеј ишләри олду үлкәр.
Һаны Муса тәк пејғәмбәр,
Кедирди Тура салама.

Тур саламда кәләмүлла,
Һәзрәт Иса руһулла.
Сүлејман Нәбиулла,
Онлар гәрг олду туфана.

Туфандан алдылар пајын,
Чүт көтүрдү тајлы-тајын.
Сөзө бахмајан олду хајин,
Һөкмәтлик кәлди лоғмана.

Лоғманда сөјләди бирис
Һәзрәт Јәһја, Шејхи Идрис.
Бизим дүшмәнимизди Иблис,
Рәһмәт нәһләт охујана.

Нәһләт охујур Шејхи Әјјуб,
Һәзрәт Јусиф ибни Јағуб.
Јәгин билин кафәрләр јарыб,
Фәдајам чәнли султана.

Чәнли бәнзәр әрәнләрә,
Тәби мәнә верәнләрә.
Ол Рәсулу көрәнләрә,
Онлар сәј ејләр фүрганә.

Фүрганымы чар ејләди,
Диними ашкар ејләди.
Һүнәри һејдар ејләди,
Ғылынч вурду ол дүшмана.

Дүшмәнимиз дејил инам,
Биздән узағ олсун јаман.
Хејбәрдән алды ән'ам,
Чан гурбан Шаһи мәрдана.

Шаһи мәрдан Һәсән, Һүсејн, Зејнал, Ибад,
Багири, Садиги, Қазими, Ризвандан ничад.
Таги, Наги, Һәсән, Әскәр хош сифәт
Фәдајам саһибәл замана.

Саһиби заман ачар ејин,
Һәгги имамымызды бөјүн.
Мәним адымды Ашығ Сөјүн,
Сакинәм Шәмкиристана.

ДИЛБӘР

Сәһәр-сәһәр сәрчешмәләр башында
Шејда бүлбүл тәки охујан дилбәр.
Мәни көрүб тез хәлвәтә чәкилмә,
Сејрағуб сөзүнә ох, ујан дилбәр.

Чарә гыл, тәбибдән дәрман аз алым,
Чөлләрдән јығышым, јолдан азалым.
Чыхартдын сәримдән ағлым, а залым,
Јаздығым намәни ох, јан, көзәл.

Һүсејн, јар ләбини синәм, јахшыды,
Овун бәрәсинә синәм, јахшыды.
Ох атмаға, валлаһ, синәм јахшыды,
Мүрвәт елә, атма оху јан, көзәл.

ҒАР ОЛУБ КЕДӘР

Елә аташ вурдун, а мина кәрдән,
Аһым алосмана чар олуб кедәр.
Чыхыб кедәндими бу севда сәрдән —
Ахшамым-сабаһым дар олуб кедәр.

Зүлфүн зүлмәтдәнди, чамалын маһдан,
Һүснүн мин бач алыр султандан, шаһдан.
Белә кетсә әсәр ғалмаз сијаһдан,
Сач-сағгалым тамам ғар олуб кедәр.

Нөкәр сахла мәни ев көзләмәјә,
Һәм кешик чәкмәјә, һәм сүсләмәјә.
Кәлмишәм бағында күл бәсләмәјә,
Һајыф ки, зәһмәтим хар олуб кедәр.

Ғәсдинә бәләдәм әзәл бинадан,
Сәнсән өмүр јыхан, көнүл ғанадан.
Зулум-зилләт көрүб боју минадан,
Бир күн Шәмкир Һүсејн чәр олуб кедәр.

ЈЕРИ

Көнүл, ја кәшт ејлө, долан бу дағы,
Ја да Мәчнун тәки чөлүнән јери.
Гојма вағам ола хубларын бағы.
Гөнчөдән әһвал тут, күлүнән јери.

Һөрдән тамаша гыл јар ејванына,
Јерисин аташы чисми-чанына.
Елө ки, јетишдин сән пејманына
Сөһбәтә ајағ вер, дилинән јери.

Дил тапа билмәсән чөлүн гушујнан,
Әлләшмә бејһуда ағач-дашыјнан.
Ишин нәди сејрагубнан, нашыјнан,
Әјәм һал әһлисән, һалынан јери.

Көнлү гурбан елө чанан назына,
Шәкәр кәламына, шәрбәт сөзүнә,
Мейман кәләр олса, чых пишвазына,
Дәстиндә күл тутуб, балынан јери.

Һүсејн дејәр: јакшы кечир күзарын,
Билкинән гәдрини күлүн, күлзарын,
Бәхтин атдан дүшсә, јатса базарын,
Долан көлкәләрдә, далынан јери.

БИМАР ИСКӘНДӘР

Бимар Искәндәр Товузун Говлар кәндиндә өмүр сүрүб.
Өмрү боју алын тәринә, әл габарына күвәниб, һалал-һүм-
мәт адам кими таныныб. Сөзләри ел чамаатын дилиндә әз-
бәрди. 1978-чи илдә дүңјадан көчүб. Ел шаиринин ики
јарпағ гошмасыны охучулара чатдырмағы саваб билирик.

КӨЗ ӘЈСИЈИ ВАР

Көнүл, тәзәдән ач чан китабыны,
Јаз, нечә јериндән сөз әјсији вар.
Хәбәр ејлө, од апарсын синәмдән
Кимин очағында көз әјсији вар.

Габагдан сал ирәлини јада сән,
Гардаш демә сынамамыш јада сән.
Ја о сынар јары јолда, ја да сән,
Јемә чөрәјини дуз әјсији вар.

Рејин, зәвәр, ајин јаздым, охудум,
Үч уруфа мин мәнәббәт гохудум.
Јенә достун низәсинә тохудум —
Кәмијмиш затындан, өз әјсији вар.

Даша дөнсүн әјри бахан илгара,
Доланыб үстүнә кәлсин ил гара.
Зәлил олсун ики көздән зил гара,
Десинләр мајыфды, көз әјсији вар.

Хорјад дурар мәрд ијидин бәдинә,
Һәрзә-һәдјан јахар тәмиз адына.
Бимар дејәр: дүшмә намәрд одуна,
Чәһәннәм көзүндән аз әјсији вар.

КӨЗӘЛДИР

Чох да зијалланма, ај гоча Мурғуз;
Палыдлы јайлағы јаман көзәлдир.
Мешәсиндә чејран-чүјүр доланыр,
Дөрд тәрәфи күлүстаннан көзәлдир.

Ана јурдум Көзәлдәрә ојлағы,
Орда јаныб үрәјимин чырағы.
Көнлүм чох арзулар Сүдлү булағы,
Һәлә Дүрлү булаг оннан көзәлдир.

Чәнбәрәк дастанды, дилдә чәкилир,
Јадыма дүшәндә бағрым сөкүлүр.
Беш јүз гонағ галхыр, беш јүз төкүлүр,
Бүтүн тамашады, тамам көзәлдир.

Ағ јағыша көј дөшләрдә батасан,
Гурунасан, јар гојнунда јатасан.
Араннара сары карван тутасан,
Бир бахасан һансы карван көзәлдир.

Искэндэр, о дағлар нур әләм нурду,
Әмлији, ғајмағы һәмәшә варды.
Гартал ојлағыды, Короғлу јурду.
Бизим јерләр јарананнан көзәлдир.

МӘФТУН ӘЗИЗ

Мәфтун Әзизин өмүр-күн һекајәти саз-сөз әһлине јакшы бәләдди; Товузда һансы ашығы диндирсән Мәфтунун мәчнунмисал севкисиндән јаныб јакыла-јакыла данышыр; елә ки, дүзүб-гошдуғу сөзләри дилә кәтирәси олар, бахарсан ки, ашығын синәси көһнә дәмрчи күрәсинә дөнүбдү... Једди-сәккиз ил бундан габағачан Мәфтун өзү дә әлиндә чүрә саз, башында дәли севда арада-бәрәдә көрүнәрди. Күнләрин бириндә гәфләрән елә саз-сөз үстүндәчә дүнјајла видалашды. Амма көнүл јадикарларыны саз бағрына, бир дә ел јаддашына тапшырыб кетди...

АЗ АҒЛА

Мәним гәлбим сәнинки тәк даш дејил,
Јаш олар көзләрин аз ағла, Лејли.
Ғышда гара бүрүн, үзүн күлмәсин,
Долан бағчалары јаз ағла, Лејли.

Фәләјин әлиндән ичдијим дәрди,
Хош билиб өзүмә сечдијим дәрди.
Чәкдијим чәфаны, дүшдүјүм дәрди
Гәләм-кағыз көтүр, јаз, ағла, Лејли.

Мән сәнә нејләдим, бивәфа көзәл,
Вурулуб һүснүнә бағладым гезәл.
Камымы алмамыш мән өлсәм әзәл,
Көтүр Мәфтун кими саз, ағла, Лејли.

СӨЈЛӘ

Ғасид, мәним дәрдим аман күнүдү,
Кедиб јар бағында пүнһана сөјлә.

О гәләм гашлынын, ала көзлүнүн
Олмушам ешгинә пәрванә сөјлә.

Һичран мәнә һәмдәм олду јолумда,
Бағланыбды ајағым да, голум да.
Башымдады ағлым, һуш-камалым да,
Ғыјмасын пүркамал чавана, сөјлә.

Гәм мәни дөшдүјүб габаға гатыб,
Дәрдими јазмаға нә лазым катыб.
Бахтым јатан кими Лејли дә јатыб,
Ејләјиб Мәфтуну дивана, сөјлә.

БАХМЫРСАН БӘРИ

Нијә үз дөндәриб бахмырсан бәри,
Јаралы бағрымын парасы, Лејли.
Дәрдим нә лоғманлыг, нә тәбибликди,
Сәндәди дәрдимин чарасы, Лејли.

Һајана бахырам, јоллары бағлы,
Дурмушам гаршында голлары бағлы.
Тутқунан дәстиндә күлләри бағлы,
Силинсин гәлбимин гарасы, Лејли.

Дәрин дәрјалара атдыр сән мәни,
Ғул дејиб базарда сатдыр сән мәни.
Чаванам, камыма чатдыр сән мәни
Артмасын Мәфтунун јарасы, Лејли.

КҮЛ ГАФИЈӘ, ЧЫҒА, БИР ДӘ ЈЕДӘК...

Мәчлис апарыб јығнаг јола саланда уstadлар сазы сөзә, сөзү дә саза јарашдырдылар. Чалыб-чағыранда һавачата ујушан сөзләр сорахладылар. Охуdуғлары гошгулара чәһ-чәһләринә бинәм күлләр вурдулар ки, саз-сөз ахары көнүл алыб апарсын.

Уstad бујруғунча јерли-јериндә ишләнән күлләр, на-хышлар ашығын ширин авазыны бир пај да тәрәвәтләнди-рир. Одуку ustadлар шәјирд көтүрүб ашығлыг елминин сир-ләрини өјрәдәндә сөзү һавачата ујушдурмағын сәр-сәмти-

ни пиллэ-пиллэ, мөгам-мөгам салых верэр. Бу мөгамларын да өз адлары вар: «күл гафијә», «ејдирмә», «чыға», «гај-тарма», бир дә «једәк».

Устад бујруғу беләди ки, сөз охунанда кәрәк һавачатын өлчүсүлө сөзүн өлчүсүнү ујушдурасан. Ујушдурмағын бир јолу «күл гафијә»ди. Охунан сөзү шириннәшдирмәк, һаваны даһа да тәрәвәтләндирмәк гәсдиннән бир гајда олараг, ашыглар гошманын, ја да кәрајлынын мисралары арасына өзләринин чох бәјәндикләри гафијәли сөзләр артырырлар ки, бунун адына да «күл гафијә» дејирләр.

Инчә күлләрдән, зәриф халлардан дүзүлмүш кәјрәккә-нүл бир саз һавасынын ады да «Күллү гафијә»ди. Һаванын ады онун һәзинлијиндән сорах верир. Ашыг охумасындакы күл гафијәләр һавачатын өлчүсүнү көзләмәклә баһәм јығ-наға һәзинлик, зәрифлик дә кәтирир. Ашыг Мирзә дејәр-миш ки, күл гафијә кәлин өрпәји кимиди. Сәси дә көзәл-ләшдирир, һавачаты да.

Көзәлләмә үстүндә охунан чәми һаваларда күл гафијә-јә үз тутулур. Көрүрсән ки, гошма бәндинин ики мисрасы охунандан сонра ашығын сәси аллы-күллү сөзләр бојунча баш алыб кетди.

Дағлар маралы,
Кәзмә аралы,
Рәнким саралы,
Мәнәм јаралы,
Кәсмә гәралым
А дәрдин алым.

Кәрајлы бәндинин һәмин мөгамында гајдады ки, ашыг илтимас еләјә-еләјә охусун:

А бейбәфа,
Вермә чәфа.
Кәл инсафа,
Сүрәк сәфа.

Јардан килејли гошгулар охунанда вурулан күлләр дә кәрәкди ки уму-күсүлү сөзләрдән дүзүлсүн:

Ај залым-залым,
Јаманды һалым.
А дәрдин алым,
Хәстәди чаным,
Кәтир дәрманым.

Дәдә озаннар көнлүнүн јадикары елә күл гафијәләр вар ки, тамашасындан дојмаг олмур. Бахырсан ки, сөзүн дүзү-мү дә көзәлди, мәтләби, мөрамы да.

Кәл-кәл башына доланым,
Чан-чан башына доланым.
Ашкар долана билмәсәм.
Пүнһан башына доланым.

Күл гафијәни јерли-јерсиз ишләдиб гәдәрини көзләмә-јән нашылара бир ел мәсәлиндә ејһамлы сөз атылыр: «Ашығын сөзү гуртаранда башлајыр «балам, а балам» де-мәјә»...

Бу мәсәлә туш кәлмәмәкдән өтәри илмәнин, нахышын јерини билмәк кәрәкди. Билдин, ишин дүзәлди, сәсинин со-рағы, чалыб-чағырмаг мәһарәтин маһалдан-маһала јайы-лачаг.

Бә'зи мөгамларда һавачатын өлчүсү бөјүк олур, арада-кы бошлуғу долдурмаға күл гафијәнин күчү чатмыр. Белә дә охунан гошманын мисрасына јахын ики эләвә мисра көмәјә кәлмәлиди. Бу оху мөгамынын ады «Једәк»дир. Ән чох гоша мисралардан дүзүлдүјү сәбәбдән «Чүтләмә» адын-нан да таныныр. Көрүрсән ки, шәјирд сөз охујан заман бу мөгама өтүрәндә устасы она ешитдирир:

— А бала, филан јери једәксиз охумазлар, ораја бир чүтләмә кәрәк атајдын.

Мөгам дүшәндә сөзарасы белә чүтләмәләр охунар:

Нијә кетдин гана-гана,
Мәни гојдун јана-јана.

ја бир ајрысы:

Һарда галды бәхтигара кәлмәди,
Гөнчә гисмәт олду хара, кәлмәди.

Шух маһныларын бојуну бәзәјән чүтләмәләр бир аз әркја-на охунур:

Оғлан, дур кет, хоруз банлар,
Анам кәлиб бизи данлар.

Бу чүтләмә бир ајры үзүнә дә охунур:

Ај гыз, дур кәл сабаһ олду,
Јанды бағрым кабаб олду.

Навачатын ајры бир мѳгамы кѳлѳндѳ гѳјдады ки, бунун
далынча охунсун:

Ај гыз, ај гыз, ағрын алым,
Кѳзмѳ јалгыз, ағрын алым.

Мејдан наваларыны чалыб охујанда кѳл гафијѳнѳн
јѳдѳјѳ ѳз тутулмаз. Нѳмѳн мѳгам чатанда охунан сѳзѳн ѳзѳ-
нѳ ики-ѳч кѳрѳ тѳкрарламагла ујушма јарадылыр ки, бу
о ху пиллѳси дѳ «Гајтарма» адыјнан маншырды.

Ашығын сѳсини чалынан хаваја низамлајан бир мѳгам
да «ѳјдирмѳ» мѳгамыды. «Гајтарма»да сѳз тѳкрарланан ки-
ми, ѳјдирмѳдѳ сѳс тѳкрарланыр. Бахырсан ки, бирдѳн шѳ-
јирд сѳзѳ гуру охујур, сондакы сѳслѳри боғазында гѳјнат-
мыр, белѳдѳ уstad ишарѳ елѳјѳр ки: — Ёјдир, а бала,
орасыны ѳјдир. Шѳјирд дѳ иши баша дѳшѳр, нѳмѳн јѳри
ѳјдирѳ-ѳјдирѳ охујар.

Ашыг охумағынын бир бѳзѳји дѳ «чыға»ды. Ётѳннѳрдѳ
ѳркѳн гызлар сачларындан бир тутам тел ајырыб алынла-
рына атармышлар. Бунун да ады олармыш чыға. Чығанын
бѳзѳк, јарашыг анламында ишлѳндији улу Вагиф кѳлмѳлѳ-
риндѳ дѳ бој кѳстѳрир:

Учу тѳр чығалы сијаһ теллѳрин,
Нѳрдѳн тамашасы нѳјиф ки, јохдур.

Ашыглар да ѳз охумаларыны бѳзѳјѳ, јарашыға минди-
рѳн мѳгамлардан биринѳ елѳ бу нијјѳтнѳн «чыға» ады ве-
риблѳр. Белѳди ки, гошма охунаркѳн чох вахт бир бѳнддѳн
ѳ бири бѳндѳ кечид заманы ашыг бајаты чѳкѳр, амма елѳ
бајаты чѳкѳр ки, габагча охунан гошма бѳндинѳ ујғун кѳл-
син, онунла бир овгата кѳклѳнсин. Олсун да ки, елѳ чығалы
тѳчнис, чығалы кѳрајлы ше'р нѳвлѳри дѳ бу сѳбѳбдѳн орта-
ја чыхмышдыр. Ёзѳ дѳ нѳмѳн ше'рлѳрин чығаларыны сѳзѳ
гошан ѳзѳ дејир. Ашыг охусу заманы ишлѳдилѳн чығалар-
са сонрадан ѳлавѳ олунмуш бајатыларды.

Чыгадан сѳз дѳшѳндѳ Кѳјѳшоғлу губарланар. Ешмѳсинѳ
гајғылы бир гѳллаб вуруб гајыдар ки: гошма охујанда сѳзѳ
чыға вермѳјин анасы Сарачлы Сѳјунѳјдѳ. Кѳрѳм нѳсрѳтинѳ,
Ёлѳскѳр килѳјинѳ елѳ бајатыларнан чыға верѳрди ки, илѳ-
јин тѳрпѳнѳр, сѳмѳјѳн силкѳлѳрди. Кѳрѳрдин Кѳрѳм гошгу-
сунун бѳндини охуду:

Уча дағлар башын гар алды кетди,
Бајгунун мѳскѳнин сар алды кетди.

Кимлѳр ки јар севди, јар алды кетди,
Мѳнимки дѳ гара кѳлди белѳ бах...

Бунун далынча да сѳзѳ јаныхлы бир бајатыјнан чыға
верѳрди:

Елѳми ағла ганды,
Кѳзлѳрин ағла ганды.
Мѳн дѳрдли, сѳн јаралы —
Кѳрѳк ким ағлағанды.

...Нѳ, бах белѳчѳ кѳл гафијѳлѳр, чығалар, јѳдѳклѳр кѳзѳ-
ран боју саз сѳсинѳ, ашыг чал-чағырына јарашыг верѳ-верѳ
кѳнлѳмѳзѳ нѳјан олду, дизимизѳ тѳпѳр кѳтирди. Саз сѳһри,
сѳз мѳһри јығнағларыныза ширинлик кѳтирсин.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Күнүмүз-күзөрәнымыз	
Әфсанәләр, рәвәјәтләр	
Күлганадлы дүзкүләр	
Дурна телли бајатылар	
Дәдәләрин өјүд-өрнөји	
Тап тапмача... ..	
Инамлар, сынамалар	
Бир лоғман мисаллыды һәр чичәк, һәр от	
Ушаг фолклору:	
Күлмәчәләр, додагачдылар	
Сөзләр илмә-илмә	
Ел-елат нәғмәләри	
Дастан-јарпағлары	
Нағыллар	
Дастан	
Алды көрәк нә деди... ..	

158

91V

Бәдии редактору *Фуад Фәрәхов*

Техники редактору *З. Нәгәфова*

Корректорлары *Рәфигә Гәнбар ғызы, Зејнәб Мәммәдова*

ИБ № 5812

Јығылмаға верилмиш 09.02.93. Чапа имзаланмыш 07.05.93. Форматы 84×108¹/₃₂. Мәтбәә қағызы №2. Јүксәк чап үсулу. Шәрти чап вәрәғи 9,24. Шәрти ранкли сурәти 9,66. Учот нәшр вәрәғи 8,5. Тиражы 8000. Сифариш 290. Мүғавилә гүјмәти илә.

Азәрбајҗан Республикасы Девләт Мәтбуат Комитәси.

Азәрбајҗан Девләт Нәшријјаты, Бақы,—370005, һүсү һачыјев күчәси, № 4.

Бақы 1 №-ли мәтбәә. Бақы, Әли Бајрамов күчәси, № 3.

Государственный комитет Азербайджанской Республики по печати. Азербайджанское государственное издательство «Азернешр». Баку—370005, ул. Гуси Гаджиева, 4.

Типография № 1. Баку, ул. Али-Байрамова. 3.